

nova **RIJEČ**

ČASOPIS ZA

KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Nakladnik:

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica

Za nakladnika:

Tomislav Žigmanov

Glavni i odgovorni urednik:

Tomislav Žigmanov

Savjet časopisa:

Neven Ušumović (Umag), **Mirko Sebić** (Novi Sad),
Stjepan Blažetin (Pečuh), **Helena Sablić Tomić** (Osijek),
Petar Vuković (Zagreb), **Darko Vuković** (Novi Sad),
Vojislav Sekelj (Subotica)

Uredništvo:

Katarina Čeliković, **Vladan Čutura** (zamjenik glavnog i odgovornog urednika),
Bernadica Ivanković, **Mirko Kopunović**, **Nela Tonković**,
Ljubica Vuković Dulić, **Željka Zelić**

Grafičko oblikovanje:

Darko Vuković

Lektura i korektura:

ZKVH

Tajnica Uredništva:

Ljiljana Dulić Mészáros

Priprema i prijelom:

Thomas Šujić

Logistička potpora:

NIU „Hrvatska riječ“

Tisak:

Štamparija Printex Subotica

Naklada:

500 primjeraka

ISSN 2334-8208

ČASOPIS ZA
KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

br. **1**

Subotica, lipnja 2013.

SADRŽAJ

SUVREMENA HRVATSKA KRATKA PRIČA

Neven Ušumović	9
Hrvatska kratka priča nakon FAK-a (2003.-2012.)	
Delimir Rešicki	13
Pustara	
Delimir Rešicki (biografija)	19
Damir Karakaš	20
Križevi	
Damir Karakaš (biografija)	28
Zoran Malkoč	29
Kad sam bio bako Pila, mrtva, u najboljim godinama	
Zoran Malkoč (biografija)	32
Roman Simić Bodrožić	33
Vrijeme čuda	
Roman Simić Bodrožić (biografija)	40
Tanja Mravak	41
Dark chocolate	
Tanja Mravak (biografija)	45
Olja Savičević Ivančević	46
Cesta, paviljon	
Olja Savičević Ivančević (biografija)	50

NOVO ŽENSKO PISMO HRVATA U VOJVODINI – PJSNIŠTVO

Mila Markov-Španović	
Ja sam rijeka	53
I svaka kap i kaplja čak	54
Kao val bez sna	54
Kao Sisyphé	55
Iz carskoga grada – Sonet carski	56
Mila Markov-Španović (biografija)	56

Blaženka Rudić

Gorčina	57
Sudbina	57
Rujan	57
San	58
Prolaznost	58
Blaženka Rudić (biografija)	58

Željka Zelić

Ravničarska sjeta	59
Borba	59
Vi	60
Prkos sjete	61
Privid sna	62
Željka Zelić (biografija)	62

Anita Đipanov

Zaplela se vičnost	63
Stvaranje slova	63
Glasna tišina	64
Manje poznate riječi	65
Anita Đipanov (biografija)	66

Nevena Mlinko

U život	67
Jesam li te voljela?	67
Garancija	68
Obnova	69
Nevena Mlinko (biografija)	69

ESEJISTIČKA OBZORJA**Mirko Sebić**

Misao Ljubavi	73
---------------	----

LEKSIKOGRAFSKA OBRADA
HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI
U VOJVODINI – PRIMJERI IZ PRAKSE

Ivana Andrić Penava	83
Hrvatska književnost u prvom svesku <i>Biografskog leksikona</i> <i>Hrvata istočnog Srijema</i>	

Tomislav Žigmanov	92
Četiri natuknice iz <i>Leksikona</i> <i>podunavskih Hrvata – Bunjevaca</i> <i>i Šokaca</i> (Književnost; Klasje naših ravni; Klarski, Josip; Kikić, Geza)	

KRITIČKA ČITANJA
INTERPRETACIJA NASLJEĐA

Petar Vuković	105
Veličina osujećenih – Književna tradicija za bačke Bunjevce nehrvate	

HRVATSKO-SRPSKI ODNOSI
– POGLED IZVANA

Joanna Rapacka	121
Kulturno-povijesna pozadina srpsko-hrvatskoga sukoba (S poljskoga preveo Petar Vuković)	

ČITANJA KNJIŽEVNE PRODUKCIJE

Zoran Nakić	137
Vojislav Sekelj, <i>Kako se branilo</i> <i>dostojanstvo</i>	

Silvestar Balić	138
Balint Vujkov, <i>Šta u oca to u dice:</i> <i>hrvatske narodne pripovjetke</i>	

Katarina Čeliković	140	KNJIŽEVNO-UMJETNIČKI DOKUMENTARIJ (siječanj – svibanj 2013.)	159
Milan Krmpotić, <i>Bunjo dida moga</i>		Zabilježila Bernadica Ivanković	
Vojislav Sekelj	141		
Tomislav Žigmanov, <i>Izazovi – sabiranja, sumjeravanja i tumačenja (studije i ogledi o knjiškim i književnim temama hrvatskog istočnog zagranica)</i>			
Željka Zelić	144		
Mirko Kopunović, <i>Ljestve za panonsko nebo</i>			
Vladan Čutura	145		
Stjepan Bartoš, <i>Kuća koja plovi</i>			
Davor Šišović	146		
Neven Ušumović, <i>Rajske ptice</i>			
Katarina Čeliković	147		
Ruža Silađev, <i>Šokica pripovida</i>			
Tomislav Žigmanov	149		
Helena Sablić Tomić, <i>Uvod u hrvatsku kratku priču</i>			
Vojislav Sekelj	151		
Lajčo Perušić, <i>Iza lica</i>			
Željka Zelić	152		
Ante Jakšić, <i>Duše zemlje</i>			
Bernadica Ivanković	154		
<i>Lira naiva 2011. : izabrane pjesme</i>			
Marina Balažev	155		
Ante Jakšić, <i>Soneti</i>			

**SUVREMENA HRVATSKA
KRATKA PRIČA***

* Izbor i predgovor Neven Ušumović

HRVATSKA KRATKA PRIČA NAKON FAK-A (2003.-2012.)

Ovaj izbor suvremene hrvatske kratke priče odnosi se na razdoblje nakon FAK-a; preciznije, na razdoblje od godine njegova samoukinuća (2003.) do danas. *Festival „A“ književnosti*¹ posljednje je okupljanje hrvatskih (i ne samo hrvatskih!) pisaca, koje je prouzročilo cijeli niz infrastrukturnih pomaka unutar hrvatskog književnog polja. Tradicija „festivalizacije“ književnosti, koja je osobito pogodovala piscima kratke prozne forme, nastavila se vrlo uspješnim književnim festivalima kao što su *Festival europske kratke priče* i *Krokodil*, u čijoj organizaciji i programu sudjeluju mnogi „fakovci“. Još je bitnija činjenica da su ključni pisci i organizatori FAK-a danas na pozicijama književnih urednika vodećih hrvatskih nakladničkih kuća, od kojih su za daljnju promociju pisaca kratke proze osobito bitni Roman Simić Bodrožić („Profil“, pa „Fraktura“), Kruno Lokotar („Algoritam“) i Nenad Rizvanović („V.B.Z.“, pa „Naklada Ljevak“); navodim i da kao urednici djeluju – ili su se makar nakratko okušali u toj ulozi – sljedeći fakovci: Drago Glamuzina, Edo Popović, Borivoje Radaković, Miljenko Jergović, pa i Robert Perišić, jedan od sudionika, a zatim prvih kritičara FAK-a.

U prošlom desetljeću knjiga je uspješno pretvorena u robu zaobilaženjem knjižarskog lanca (čime je isti ozbiljno ugrožen) i plasiranjem jeftinih (re)izdanja na kioscima (medijske kuće EPH, *Večernji list* i *24 sata*), te ulaskom Todoricevoga kapitala na knjižno tržište pod brendom uskrsnulog, vampirskog „Znanja“, odnosno ulaskom knjiga pod tim brendom u Konzumove supermarkete. Roman postaje jedina vrijednost na knjižnom tržištu, ali rijetko kad i – hrvatski roman. Za medijski spektakl oko hrvatskog romana sada se brine *T-Hrvatski telekom*, odnosno *Tportal* (godišnja nagrada za hrvatski roman), *Jutarnji list* (odnosno EPH)² i „V.B.Z.“ (godišnja nagrada za neobjavljeni roman) – ali marketinški pri-

¹ Vrijedno je spomena da se FAK prvo zvao Festival alternativne književnosti. Čak je i promjenom imena naznačen prodor ove skupine književnika iz društvene alternative u mainstream. „FAK, zapravo, po kulturnom modelu nikad nije bio alternativna, nego opozicijska kulturna priča. Logika opozicijske kulturne priče jest da želi zauzeti mjesto dominantne. I tu nastaju problemi“ (Dean Duda).

² Nagrada *Jutarnjeg lista* pokrenuta je 2000. godine i još uvijek je najvažnija hrvatska književna nagrada. U konkurenciji je i roman i kratka priča i to svih štokavskih autora koji su prvo izdanje svoje knjige imali u Hrvatskoj. Naravno, do sada su samo tri autora nagrađena za zbirku kratkih priča: Zoran Ferić, Roman Simić Bodrožić i Tanja Mravak.

lično neuspješno, u usporedbi s tržišnim efektom NIN-ove nagrade na srpsko knjižno tržište.

Hrvatska književnost, a s njom i kratka priča, vodi svoj tihi život u sjeni tržišnog brendiranja i medijskog spektakla, održavana financijskom potporom koju pruža Ministarstvo kulture nakladnicima i knjižnicama (koji su najveći kupci knjiga hrvatskih autora), a zatim i stipendiranjem projekata samih pisaca i prevoditelja. Najveći dio hrvatskih književnika tiska svoje knjige i figurira na tržištu i u medijima zahvaljujući toj i eventualnoj županijskoj i gradskoj financijskoj potpori – uključujući i bivše fakovce!

Kratka priča je u ovako ocrtanim odnosima izgubila status koji je imala u hrvatskoj književnosti od početka osamdesetih do početka novog milenija. U osamdesetima, ludička, autoreferencijalna, postmodernistička fantastika koju tada u kratkoj formi pišu Dubravka Ugrešić (*Poza za prozu*, 1979.) i Davor Slamnig (*Čudovište*, 1980.; pa *Qwertzu i opš*, 1983.), pokretanjem časopisa *Quorum* (1985.) dobiva relevantni prostor u kojem niz pisaca traži prozni odgovor na umjetničke forme novih medija i popularne kulture: video spotove, rock glazbu, stripove, televiziju i film. Kratkoj priči i „hibridnim“ proznim oblicima pogoduje kreativni prostor omladinskog tiska (*Polet*, *Studentski list*, splitska *Omladinska iskra*). Zbog naglašene konceptualnosti, mistifikacije urbanih subkulturnih zona, intermedijalnih i intertekstualnih eksperimenata, većina prozaika takve poetike (Damir Miloš, Stanislav Habjan, Edo Popović, Edo Budiša...) ostaje recipirana samo unutar umjetničkih i studentskih, odnosno akademskih krugova.

Druga polovina devedesetih u znaku je novih pisaca kratke priče: tih su godina objavljene zbirke kojima se današnji kratkopričaši – ali i čitatelji! – rado vraćaju. Pa harmsovskom osjećaju za mikroformu, na „kvorumaški“ senzibilitet oslanja se **Zoran Ferić**, koji ulančavanjem grotesknih anegdota u probojne kratke priče izbija u prvi plan hrvatske književnosti zbirkama *Mišolovka Walta Disneya* (1996.) i *Andeo u ofsajdu* (2000.).

U znaku obnavljanja komunikativnosti unutar književnog polja pojavljuju se i zbirke drugog „kanonskog“ pisca za današnju hrvatsku kratku priču – **Roberta Perišića**. *Možeš pljunuti onoga tko bude pitao za nas* (1999.) i *Užas i veliki troškovi* (2002.), generacijske su zbirke, dijalogične, lucidne i duhovite, pisane živim, govornim jezikom, koji je djelovao terapijski s obzirom na puristički jezični teror devedesetih. Perišićevim doprinosom Raymond Carver otvorio je hrvatskim kratkopričašima put iz Borgesova labirinta!

Kada se govori o kanonu novije hrvatske kratke priče, prvi se svojim zbirkama afirmirao **Miljenko Jergović**, među ostalim, tvorac osporavane sintagme „stvarnosna proza“, kojom današnji povjesničari književnosti naznačuju neorealistički obrat do kojeg je u hrvatskoj prozi došlo devedesetih, uslijed monološke, traumatske premoći ratne stvarnosti. Snagu Jergovićeve poetičkog, ali i medijskog, infrastrukturnog utjecaja na hrvatsku književnu scenu teško je do kraja sagledati. Njegove je zbirke priča *Sarajevski Marlboro* (1994.), *Karivani* (1995.) i priče objavljene u autobiografskoj *Mama Leone* (1999.) danas zanimljivije čitati pod svjetiljkom njihove melodramatske, emotivne reflektivnosti, nego pod reflektorom stvarnosnih efekata. Rekao bih da upravo ta sentenciozna melanholičnost i intimizacija proznog pisma privlači širu publiku s cijelog štokavskog područja obimnom Jergovićevom opusu.

Sva tri navedena kratkopričaša postali su u međuvremenu uspješni i nagrađivani romanopisci. Biti romanopisac znači biti medijski, statusno i tržišno osviješten književnik, profesionalac, a ne amater – prešutni je konsenzus. Zbirke prozних fragmenata, štoviše kratkih priča vežu se u labave romaneskne okvire, pa se tako recimo na balu romanopisaca pojavljuju i izvanredni mladi autori kao što su Vlado Bulić (*Putovanje u srce hrvatskog sna*, 2006.) i Tea Tulić (*Utjeha kose*, 2011.), umjesto na tulumu neugledno odjevenih kratkopričaša, gdje bismo ih rado vidjeli!

Za kratkopričaše otvaraju se ipak sjenoviti prostori druženja, opušteniji, propusniji, pa možda i kreativniji. Međunarodnu formu takvog druženja već cijelo desetljeće održava **Roman Simić Bodrožić**, glavni organizator *Festivala europske kratke priče* i inicijator 17(!) svezaka antologija kratke priče različitih nacionalnih književnosti. Osnovna forma festivalskog nastupa je sljedeća: autor čita svoju kratku priču u cjelini na svom jeziku, a ona se, zajedno s prijevodom na engleski, sinkrono projicira na platno iza njega. Zahvaljujući projekciji teksta, prijevodu i, dakako, nastupu, pisac kratke priče komunicira s publikom nadilazeći nacionalnu osamljenost čina čitanja. Uravnoteživši udio hrvatskih i stranih pisaca u programu, putujući iz Zagreba u regionalne kulturne centre po Hrvatskoj, Simić Bodrožić na iznimni način pokazuje koliko je kratka priča podesna forma kreativne književne razmjene.

Kratku priču sporadično nalazimo u dnevnim listovima, koji autore i nagrađuju (tradicionalno: *Večernji list*³; odnedavno i *Glas Istre* – nagrada „Edo Budiša“). Iza različitih natječaja za kratku priču, nakon kratke medijske pozornosti koju oni privlače, ostaju različite antologije, izbori najboljih pristiglih radova. A i dalje su bitni, iako bez utjecaja izvan književnog kruga, časopisi kao što su *Quorum*, *15 dana*, *Gordogan*... Nove mogućnosti pružaju web portali, blogovi (*Boksa.hr*, *Moderna vremena info*, *E-novine*, *Tportal.hr*, svakako i beogradski *Beton* i sarajevski *Sic!*), na kojima se, uz najkvalitetnije pisce književne kritike (Vladimir Arsenić, Boris Postnikov, Saša Ćirić, Mirnes Sokolović, Jagna Pogačnik, Božidar Alajbegović...), često nađu i kratkopričaši – Viktor Ivančić je, recimo, svoga Robija K. (*Feral Tribune*) oživio na *Tportalu*!

U izboru priča koji slijedi, pokušali smo u šest priča predstaviti vlastito čitateljsko iskustvo tog razuđenog književnog polja nakon 2003. godine. Izvan izbora ostali su pisci rođeni nakon 1980. godine, predstavljeni inače na izvanredan način u antologiji *Bez vrata, bez kucanja: novi hrvatski prozaici* (Sandorf, 2012.), koju su priredili Andrea Milanko i Robert Perišić. Budući da oni predstavljaju suvremenost koja će tek doći do „razglasa“, citirat ćemo Milanko: „...minimalni zajednički nazivnik njihove poetike rastvaranje je okoštalih mitova o domovini i rodoljublju, ironični pogled iskosa umjesto ‘grudobolna’, kako ga je relativizirao još Ivan Slamnig. Onoliko koliko odbacuju uniformno mišljenje i općeprihvaćene predodžbe o jedinstvenom i stabilnom identitetu, toliko afirmiraju pravo na razliku...“.

U izboru koji slijedi teško je naći bilo kakav minimalni zajednički nazivnik. Intermedijalnost i pop-referencijalnost spaja **Delimira Rešickog** i **Olju Savičević Ivančević**. Žestoka i dramatična radnja, koja ne preza od brutalnih i pervers-

³ Nagrada „Ranko Marinković“; tradicija joj seže sve od 1964. – dakako, ne pod Marinkovićevim imenom.

znih obrata karakteristična je za **Zorana Malkoča** i **Damira Karakaša**. Pjesničku fokusiranost na metaforu, samostojnu rečenicu i upečatljiv detalj nalazimo kod **Rešickog**, **Romana Simića Bodrožića** i **Savičević Ivančević**. Generalizirajući, može se govoriti o preusmjeravanju pripovjedačkog fokusa s ratnog, socijalnog konteksta, na intimnu, obiteljsku sferu, pri čemu se detabuiziraju obiteljsko nasilje i rodna diskriminacija, bračna ljubav i roditeljstvo: **Tanja Mravak**, **Karakaš** i **Simić Bodrožić**. A svakako je važan moment i dekonstrukcija zavičajne idiličnosti: **Mravak** i **Savičević Ivančević** (dalmatinska suburbija), **Karakaš** (Lika), **Malkoč** i **Rešicki** (Slavonija)... Sveopća nemogućnost ljubavi, štoviše nemogućnost komunikacije, tenzija je koja suvremene hrvatske pripovjedače čini inventivnim i hrabrim autorima, otvorenim svijetu, vremenskom trenutku i književnoj tradiciji; neumornim u istraživanju umjetnosti priče.

Neven Ušumović

Delimir Rešicki

PUSTARA*

Béli Tarru

Nikada neću saznati što je to pustara.

Je li to ono što duboko u nama, ili svuda uokolo, izvan nas, tako teško ponekad pritišće i jutarnje i podnevno i večernje nebo, ili je to nešto sasvim drukčije i nešto posve drugo – ono što u nama još posljednje, ne znajući već poodavno zašto, žudi upravo za nebom, onda kada laže da žudi još jedino za pustarom?

Pustara je uvijek, ma kako bila blizu, daleko.

Isto tako kao što je sve, pa ma kako bilo blizu, daleko i nedohvatno onda kada ste na pustari ili, kao u mome slučaju, u njezinoj blizini. Pustara možda i nije ništa ino negoli krajolik koji je i sam i privid i utvara i sjena, nekakva topla prašina u polusnu, ta moja posljednja iluzija da još uvijek postoji neko mjesto u nama i oko nas na kojemu se možemo skriti od davno otrovanih sebe, nesposobnih da iz vlastitih usta zauvijek ispljunemo ono što je od nas učinio trenutak kada smo naučili razgovijetno izgovarati riječi i sami se, zauvijek, zaključali u tu najstrašniju od svih mogućih tamnica, koja je puna najgorih grozota upravo zato što nas uvijek iznova nekako uspijeva uvjeriti kako je baš ona, ta samica, ono jedino u našim životima što nema ograda i zidova ili, u boljoj varijanti, kako se njezini zidovi bar ponekad mogu preskočiti i zaboraviti, pa makar i pogledom kroz prljavi prozor i rešetke tamo, u to daleko ništa. Za čim drugim inače žudimo cijeloga života negoli upravo za tim dijelom našega djetinjstva, za onim zauvijek izgubljenim vremenom do te temeljne prijevare, do onoga trenutka kada smo pomislili da smo to što čujemo u jeci svojega glasa mi sami, zauvijek sada i slijepi i tašti, cijeli život osuđeni na robovanje toj jednoj iz temelja jeftinoj varci koja nam uvijek oduzima sve i nikada ne ostavlja ništa osim straha da ćemo izgubiti ono što je najbolje nikada ne imati – vlastiti glas?

Pustara je vječiti paradoks s teškim, omamljujućim, bolnim mirisom zauvijek izgubljenoga spokoja – za njom, znam to iz obiteljskih priča, nikada ne žude oni koji su na njoj rođeni i kojima je jedina želja bila to da je više, ama baš više nikada u životu, ne vide. Zašto onda za njom žude jadnici poput mene, a vjerujte mi, nisam jedini, oni koji nikada nisu živjeli nigdje i nikada nisu doživjeli ništa, a

* Iz zbirke priča *Ubožnica za utvare* (Naklada Ljevak, 2007.)

onda su se jednoga jutra probudili s osjećajem da su siti baš svega? Svega, osim te pustare i mutne želje za sutonjim satima u blizini tih sve uzaludnijih i tužnijih, napuštenih ruševina usred te teške, izorane zemlje iz koje se u nebo, na koncu zime, puši gusta, plačljiva magla vječitoga nestajanja. A onda će, kada se do kraja raznese ta stara opeka i natrula drvenarija, koja i sada sve teže podsjeća na godine kada su ovdje živjeli ljudi, sve to nestati u korovu i draču, koprivi, pirici, maslačku, čičku i ambroziji, u mirisu toga teškoga, zelenoga ulja koje kola divljim panonskim raslinjem i s večeri, kada po njemu padne rosa, sve toliko miriše na život da to doista boli do potpune, sveprožimajuće tjeskobe. Ništa više i tužnije ne podsjeća na smrt, onu samo našu, nego to obilje života u jednome jedinom grmu bazge uz koji smo, jednom davno, udahnuli taj večernji zrak.

Zašto je, konačno, takvima kao što sam ja, pomisao na te ruševine jedina ljekovita pauza između tisuća inih, uzaludnih misli koje se u mojoj glavi već godinama panično sudaraju i odmah potom razlete jedna daleko od druge, bez ikakvoga reda, poput jata čvoraka nakon iznenadnoga pucnja, za onih davnih ljeta, na pustari?

* * *

Da, nisam vam na početku ovoga besmislenoga monologa napisao tko ja, kako-tako, zapravo, jesam. A i što bi vam to uopće značilo? Mogao bih vam, konačno, slagati bilo što. Mogu, najjednostavnije kazano, biti svatko koga su teško izdale i izneverile riječi. Ma što da govorimo, uvijek teško lažemo i sebe, i druge. Posebno onda kada govorimo o sebi. Recimo da sam onaj koji se uvijek pomalo užasavao govoriti i koji je zbog toga užasa izgubio svaku šansu da živi onako kako je možda, u nekoj nepoznatoj dubini sebe, istinski želio. Netko tko je, da puno ne duljim, jednom u životu šutio onda kada je trebalo jedino govoriti i netko tko je bez kraja i konca govorio onda kada je trebalo jedino šutjeti i dodirnuti tu ruku s druge strane drvenoga stola. Postoje, vjerujte mi na riječ, ljudi koji nikada ne dobivaju drugu šansu. Između ostaloga, i zato što je nikada više nisu u stanju poželjeti. Prvi put, šutio sam na zagrebačkome asfaltu u blizini željezničkoga kolodvora, na samome početku Praške, šutio jer nisam znao što sada, zapravo, reći, a da me se krivo ne shvati. Šutio jer nisam bio spreman na to da u toj zapari i nesnošljivoj ljetnoj omari možda zauvijek, i to zbog riječi, izgubim sve ono što sam želio više nego išta ino i prije i kasnije u životu. I fatalno pogriješio jer sam, skrivajući se u vječitoj odgodi koja je, kasnije sam to shvatio, ništa drugo doli jezik sam u svojoj podmukloj suštini, pomislio kako će možda sljedeći put biti bolje vrijeme za riječi koje ionako nisu stizale, ishlapjele valjda u krupnim kapima znoja koji mi se nemilice cijedio niz lice i leđa, samo još dodatno pojačavajući tu tešku, gorku nelagodu. Ništa se dobroga, mislio sam, ne može roditi u tome teškome uzduhu, osobito ne oko jedan posljedopodne na pregrijanome gradskome asfaltu, u gradu koji je jednom, u studentskim danima, bio moj, ali ne i dovoljno moj u konkurenciji s mogućnošću da se kasnije vratim i, uvijek kada to poželim, budem u blizini pustare. Ruke su mi toga dana dodatno vonjale na prljave kupee presporih panonskih vlakova, i jezik mi se bio zalijepio za nepce, u panici, kao štakor koji pokušava promiliti glavu kroz guste žice u prljavoj klopci iz koje više nema uzmaka. U strahu pred tim prelijepim licem koje je u meni dodatno kopalo tu potpunu prazninu, taj usamljeni, rastočeni đeram

usred puste na čijoj su tamnoj površini dolje, u zamračenoj vodi, polako k dnu tonule sve moje u životu nikada izgovorene riječi.

Mjesec dana kasnije istoj sam osobi, ne zatvarajući usta, sve više i više tonući u njihov potpuni besmisao, izgovarao stotine i stotine riječi, ali ona je već u svojem biću, osjećao sam to tako jasno, bila isuviše daleko, nimalo više u svjetlosti svojih očiju onako blizu toga zdenca u meni kao onda u Praškoj. I ja sam tako dobro znao da je sve što se možda i moglo dogoditi između nas sada mrtvo i da se gasi i nestaje poput dalekih svjetala noćnih lampa u rukama umornih poljara, kada netragom blijede i stapaju se s jutrom tamo daleko, u nedoglednim poljima žita uz pustaru. I zašto sam, konačno, trebao išta reći i zašto se uopće od mene očekivalo da kažem ono što je, bilo kome i bilo kada, nemoguće izreći?

* * *

Onda, davno, sanjao sam često jedan prizor iz američkih filmova.

Izenada sam se, gonjen nekom strašnom, podmuklom potjerom, koja nije, proklinjući mi sve po spisku, nimalo krila što će se dogoditi kada me sustigne, usred dana našao na krovu neke užasne, stare zgrade. Nisam se usudio okrenuti, nisam nikada vidio lica vlasnika tih strašnih, prijetećih glasova. Znao sam, premda u panici, i više nego dobro kako je jedino što mi preostaje skočiti s toga krova na krov susjedne, ne baš tako blize zgrade. Duboko u kostima osjećao sam nadolazeću strahotu vlastitoga nestajanja i konačno se, premda sleđen i ukočen od straha, nekako odvažio skočiti. No, kako doskok baš i nije bio savršen, ostao sam visjeti na ivici krova te susjedne zgrade, rukama se pridržavajući za metalni oluk, bez mogućnosti da me snaga vlastitih ruku ikada više pridigne do površine spasonosnoga krova. Vidjevši valjda kako mi ionako nema pomoći, potjera je odjednom odustala i glasovi su utihnuli, premda sam još uvijek osjećao tu prijeteću blizinu, tamo na susjednome krovu. To možda znači da su još i danas tamo, na krovu zgrade s koje sam onda skočio, svi ti nepoznati ljudi koji i dalje čekaju trenutak kada ću se konačno stropoštatati dolje u bezdan. Ili su već i oni odavno negdje drugdje, zaboravivši da su ikada sudjelovali u potjeri u nečijemu košmarnome snu.

Što mi je to, konačno, htio poručiti vlastiti san, pitao sam se često kasnije, negoli ispričati priču o tome u kakvome je položaju čovjek koji išta govori, u kakvome je položaju onaj koji pokušava išta napisati, općenito, u kakvome je položaju svaki čovjek koji se na ovaj ili onaj način služi jezikom pa ma koliko možda i bio ili ne bio svjestan činjenice da ga jezik izgovara puno prije negoli što on išta izgovori na bilo kojem jeziku. Jer, nikada u životu, kada sam god pokušao reći bilo što izvan rutine toga svakodnevnoga, mrtvoga govorenja, nisam se osjećao nimalo drukčije negoli taj nesretni ja u snu koji visi s krova te strašne zgrade. I sve tuđe riječi koje sam ikada čuo, osim, možda, onih njezinih, nisu mi cijeloga života zvučale drukčije od uspavljujućega zvuka vjetrova u šupljini toga oluka za koji sam se pridržavao u onome davnome snu. Taj osjećaj umora u mojim rukama u tome snu nije, sada to tako dobro znam, bio ništa drugo negoli ovaj vječiti osjećaj na vrhu jezika, taj vonj truleži u vlastitim ustima, koji sam morao podijeliti sa svim u životu izgovorenim riječima.

To je, bar za mene, oduvijek značilo govoriti – visjeti, bez nade da ćeš ikada prijeći i stići do nekoga spasonosnoga krova, s kojega ćeš se poslije dolje stubama, otresajući prašinu s odjeće, korak po korak, spustiti u neki dobrostivi svijet. Meni blizak jedino u blizini tih starih, napuštenih pustara. Jedino ondje nikada nisam morao ništa nikome reći. Zato su mi, valjda, i postale tolikom opsesijom, premda nikada nisam poželio zakoračiti ni na jednu od njih, niti to mogu učiniti sada, kada ondje ionako više nema nikoga.

Osim onda.

Onda, u djetinjstvu.

Onda, kada su me mati i otac ponekad odvodili na grob majčinih roditelja, tamo, u pustaru. Sve do onoga dana kada joj je, tek malo podalje od toga zajedničkoga groba, otac rekao da ni ona nije ništa ino nego drolja s pustare, kao i ta vještica koja ju je rodila tu, u ovoj pripizdini u kojoj su se, pa svi to dobro znaju samo šute, degenerici do beskrajja jebali s drugim degenericima...

* * *

Bilo je to u doba kada su se, na moj i očev očaj, s majkom počeli događati svi ti, razumjet ćete možda, doista neiskazivi užasi.

Moja je majka, da puno ne duljim, počela prvo zaboravljati sasvim sitne, svakodnevne stvari. Potom, sve učestalije i učestalije, i svoje važnije dnevne obveze. Sate je i sate u ta vremena znala provoditi sama u sobi ili dugo šutjeti i onda kada je tobože bila tu, s nama, u svojoj sve teže dokučivoj blizini. Ili daljini. Zaredali su se i problemi na poslu, s kojega su je poslali na bolovanje s kojega se, pokazalo se kasnije, neće više nikada vratiti.

Ali, to je bio tek početak svih strahota koje će nas stići onda kada je, na koncu, sve češće znala jednostavno negdje odlutati. Ili, kada se nije znala vratiti otamo gdje je, iz samo sebi poznatih razloga, krenula ne mareći puno za ovo ili ono vrijeme dana i noći. U to prvo vrijeme moj otac nije nikako mogao otprijeti pomisao da je majka teško bolesna, svaki dan sve teže i teže, i da mu se žena i supruga više nikada neće vratiti, pa ma koliko to tijelo izgledalo tu, još uvijek blizu nas. Moja se majka, nakon što bi nekoliko dana bilo sve u redu, gubila iznenada, usred grada, i u tim crnim rupama u njezinome postojanju i komunikaciji sa samom sobom i svijetom oko sebe, u toj strašnoj odsutnosti, bila ponekad žrtvom, pretpostavljam, kojekakvih užasnih situacija i kojekakvih, nimalo dobronamjernih ljudi. Upravo se to valjda i dogodilo prvi put kada je nestala na dan i pol, dva-tri dana prije negoli joj je otac izgovorio one riječi na groblju uz pustaru, kada smo tamo, jer to nismo učinili već mjesecima, konačno stigli prašnjavom ljetnom cestom koja je kroz polja vodila prema mjestu na kojemu je provela djetinjstvo. S prozora zgrade, a uz taj je prozor probdio cijelu noć neprestano nazivajući dežurnoga policajca, kada se već polako razdanilo, a on jedva stajao na nogama, moj je otac vidio kako majka izlazi iz automobila u kojemu su bila još dva njemu nepoznata čovjeka. Koji trenutak kasnije, nije se jednostavno više sjećala ničega. Tek je ridala ne pokušavajući reći ama baš ništa o tome gdje je provela proteklih tridesetak sati.

Nekada ju je, kasnije, vraćala policija, nekada neki drugi, puno bolji i drukčiji ljudi. U vrijeme kada je nekako naslutila ili sasvim dobro znala da sve vodi

k tome da će vrlo brzo morati u odgovarajuću ustanovu, našli su je mrtvu, uz prugu, nedaleko od grada, tamo gdje počinju nedogledna polja, tamo u njivama, prema pustari. Otac je ridao i govorio kako je nije smio ostavljati, ni minutu, samu. I doista, toga dana, moja tetka, njegova sestra Marija, otišla je tek na petnaestak minuta do trgovine. Jadnica nije znala da sam ja također, u svojoj sobi, imao rezervne ključeve.

Nisam, u to prvo vrijeme ni ja imao puno milosti za vlastitu majku. Bože moj, moj je otac tada bio jedina osoba na ovome svijetu na koju sam se, ja dijete, mogao osloniti.

– Kažeš, kurva s pustare – znala je tek poluglasno u sebi nekada izgovoriti moja majka.

Inače, do bolesti, bila je to sasvim pristala žena, koju su, nakon rane smrti oba roditelja, dvije tetke pokupile s pustare i školovala ovdje, u gradu i koja, da su bile imućnije, ne bi završila kao službenica sa završenom srednjom ekonomskom školom, u dvadesetoj godini i cvijetu svoje tihe ljepote udana za odvjetnika, mogega oca, koji od nje nije mogao odvojiti oči, i koji se odmah poslije njezine smrti odselio u Sisak i nikada se više nije vraćao ovdje, u ravnici, u koju sam se nakon studija vratio ja, jer nisam želio raditi nigdje drugdje nego u blizini tih starih pustara, pokušavajući nekako, u godinama koje su dolazile, zamoliti za oproštaj vlastitu majku.

Zamoliti, jer sam se upravo njezine sudbine i njezinoga prokletstva možda i uplašio onda kada je vrućina topila asfalt u Praškoj, onda kada sam pomislio da je možda bolje ne riskirati ništa jer ni ja nisam možda ništa drugo negoli degenerik s pustare u čijoj će glavi također jednom eksplodirati gnojna rana nekoga davnoga užasa koji se ondje dogodio. Premda su nam tisućama puta, i dok je majka još bila živa i kasnije, govorili kako disocijativna amnezija nema ama baš nikakve veze s nečijim precima.

* * *

Nikada, zapravo, nisu potpuno razjašnjene okolnosti pod kojima je moja majka ostala bez oba roditelja. Nikoga, zapravo, nije pretjerano zanimalo što se to dogodilo tamo, na pustari. Pa i meni je otac, tek nekoliko dana prije smrti, rekao kako moju baku i mogega djeda nije pokosila nekakva, očito je, tek za mene onda davno izmišljena bolest, nego kako ih je, u nastupu ludila, povrijeđene taštine i ljubomore, usmratio bakin ljubavnik, nekakav bravar, ne mogavši otprijeti činjenicu da se ta stasita žena nije odlučila pobjeći s njim i zauvijek napustiti pustaru, nego ondje ostati s mojim djedom, s kojim je ipak imala kćer – moju majku.

* * *

Danas se, nimalo ne žureći natrag u svoje rutinirano svakodnevlje, koje mi, onako uzgred, otkako znam za sebe, sličí tek na neko prazno zrcalo okrenuto drugome zrcalu, kada god to mogu, odvezem tamo preko Drave, dolje do starih, napuštenih pustara. Pa i one na kojoj je moja majka u jedno rano ljetno jutro uzaludno pokušavala probuditi vlastite roditelje tamo u sobi, nakon pucnja koji

ju je probudio, kada ih je pronašla u lokvi krvi, dok je onaj strašni čovjek u dvorištu urlao i proklinjao i jedno i drugo, pijano teturajući s ukradenom lovačkom puškom u ruci.

Nikada ne izlazim iz automobila i nikada tim ruševinama ne prilazim bliže od stotinjak metara. Nimalo ne zato što se ovdje ičega bojim. Ponajmanje prošlosti. To, doista, ne bi bila istina. Jednostavno, ne želim da me ovdje itko susretne. Posebice ovdje ne želim se naći u situaciji da ikome moram išta reći. Ugasim motor, spustim prozorsko staklo s moje i one druge, suvozačeve strane, premda ta riječ u mojemu životu nema baš nikakvo značenje, glavu prislonim duboko uz naslon i jednostavno, dugo, dugo, čas otvorenih, čas zatvorenih očiju, slušam zvukove koji se šire ovdje uz put i svuda uokolo pustare.

I onda se, u rijetkim trenucima zbog kojih, zapravo, i živim, u poslijepodnevnoj i sutonjoj svjetlosti dogodi to čudo, to stanje polusna bez misli, bez jezika, to čisto ništa u kojemu se okreppljujuće kupa cijelo moje biće i s kože nestaju nevidljive ranice od gorke soli koju je na njoj ostavio znoj svih mojih ljeta i prije i kasnije, a ne samo onoga, davno u Praškoj.

Nekakav vreli, još uvijek poslijepodnevni vjetar otpuhuje debelu prašinu s listova obližnjih vrba. Jedna je osa upravo sletjela na rub retrovizora odmarajući se od te iznenadne, premda tople zračne struje. U blizini grma bazge velike crne muhe zlatnih krilaca kupe se oko nečega što slatkasto vonja na ljeto i raspadanje. Poljski je jastreb uznemireno mahnuo krilima i s obližnje, mrtve bandere bez žica odletio izvan vidokruga. Negdje izdaleka čuje se zvuk traktora koji mirno brekće. Nevjerojatno je to kako i najbanalniji, mehanički zvuci, kada ih u određenim okolnostima čujete iz velike daljine, mogu, tek iz puke nostalgije, zazvučati kao šapat probuđenoga anđela.

A onda opet zažmirim i uživam u tome poklonjenome mi spokoju jer znam da više nikome nikada neću morati reći ništa važno, jer riječi, bar meni, nikada nisu bile tragom neke, pa makar i daleke, božje sućuti iskazane u pomoć ljudskoj sudbini i njezinoj šutnji i, mislim to ponekad onako za sebe, ne postoje zato da bi se pisale priče i poezija, nego zato da bi uvreda i mržnja, ovako ili onako, namjerno ili slučajno, stigle do dna nečijih kostiju i jer smo svi mi, priznali to ili ne, djeca ljubavi koje se, zapravo, nisu nikada trebale dogoditi.

Pa ma koliko me majka ovim listom akacije koji je odnekud iznenada sletio na sjedalo do mogega pokušavala danas uvjeriti u suprotno, jer ja sasvim dobro znam da taj list ne može biti ništa drugo negoli poklon iz njezinih davno iščezlih i nikada, pa ni u onim bolnim danima, praznih ruku kojima mi je, onda davno, u djetinjstvu, sekundu prije nego što bih zaspao, vrhovima srednjaka i kažiprsta znala tako često za trenutak dodirnuti na slatki već san čvrsto skupljene usne.

Delimir Rešicki rođen je 1960. u Osijeku. Završio je studij kroatistike u istome gradu. Poeziju, prozu, književnu kritiku i medijsku publicistiku i esejistiku započeo je objavljivati početkom osamdesetih godina u svim važnijim hrvatskim časopisnim i inim glasilima. Prevođen je na brojne jezike, zastupljen u brojnim antologijama. Dobitnik je cijelog niza književnih nagrada od kojih izdvajamo Goranov vijenac, najveću hrvatsku nagradu za pjesnike, koju je dobio 2011. godine. Živi u Osijeku.

Knjige proze, kritika i eseja:

Tišina (tekstualna potraga), MKP, Osijek, 1985.

Sagrada familia (pripovijesti), Meandar, Knjižara Nova; Zagreb, Osijek, 1993.

Ogledi o tuži (eseji, članci), Meandar, Zagreb, 1995.

Bližnji (eseji, prikazi), Matica hrvatska, Osijek, 1998.

Ubožnica za utvare (novele), Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.

Demoni u tranzicijskoj špilji (ogledi, polemike, članci), Fraktura, Zaprešić, 2010.

Dronjci na hrpi (mala emocionalna svaštarnica), Fraktura, Zaprešić, 2012.

Knjige pjesama:

Gnomi, Biblioteka Quorum, Zagreb, 1985.

Sretne ulice, ICR, Osijek, 1987.

Die die my darling, Biblioteka Quorum, Zagreb, 1990.

Knjiga o anđelima, Meandar, Zagreb, 1997.

Ezekijelova kola, Znanje, Zagreb, 1999.

Aritmija, Meandar, Zagreb, 2005.

Zbirka novela *Ubožnica za utvare* (2007.) iznimni je primjer književne zrelosti ovog osječkog pisca. Konceptualna domišljenost, rafinirani stil i eruditivna intertekstualnost izmještaju Rešickog iz trendovske, brzopotezne hrvatske proze. Riječ je o novelama punim melankolije i rezignacije koje suptilno iznose intimne potrese i grčevitu žudnju glavnih junaka.

KRIŽEVI*

Stajao je na stanici La Plaine – Stade de France s harmonikom na leđima, spreman svaki čas uskočiti u nadolazeći vlak za aerodrom Charles de Gaulle. Za nekoliko minuta već je stajao pred pospanim putnicima u vagonu, i dalje s harmonikom na leđima, prošao prstima kroz gustu, neposlušnu kosu, naklonio se i rekao: „Mesdames, messieurs, mon petit programme!”

Zatim je iza leđa, kao u nekom triku, naglo sakrio ruke, tako da su mu se vidjeli samo laktovi; najprije je prislonio prste desne ruke na žute, izlizane dirke, onda prste lijeve ruke na dugmad, nalik bradavicama crne svinje, napipavši prije toga onaj udubljeni bas-C, rastegnuo harmoniku i nježno zasvirao: *Non, je ne regrette rien*.

Svirao je, potom se nekoliko puta okrenuo na peti, pojačavajući time dojam izvedbe; to okretanje služilo mu je također za izviđanje situacije: da mu slučajno ne bane policija ili revni kondukteri. Svirao je, energično micao laktovima, sve brže, baš kao ptica koja želi poletjeti, ali ne može se nikako odlijepiti od tla; putnici su ga i dalje u čudu motrili; vjerojatno nikad nisu vidjeli nekoga da svira na ovakav način: rasteže harmoniku na leđima.

Dvije pune godine svirao je po pariškim metroima harmoniku uobičajeno, na prsima; onda je u jednom trenutku odlučio pokušati svirati na leđima, da bude skroz nešto drugo, potpuno drugačiji od gomile drugih harmonikaša. Prije nego što je počeo vježbati, za svaki slučaj razgovarao je s nekoliko harmonikaša, raspitivao se: rekli su mu kako je to zapravo nemoguće. Jedan prekaljeni bugarski harmonikaš rekao je: „To moguće ko što moguće da trčiš uokolo Ajfilova kula i ljubiš sam sebe u guzica.”

Počeo je vježbati, danonoćno.

Izgledalo mu je da vježba i u snu.

Vježbao je, znojio se, na koncu uspio: vrtio se na peti i svirao, sve brže i brže.

Jedini je problem bio što su ga nakon svake svirke užasno boljale ruke, kičma; ponekad bi u odrazu stakla dok svira sam sebi izgledao kao čovjek koji uzbrdo nosi neki jako težak teret; krvavi žuljevi na leđima.

* Iz zbirke priča *Pukovnik Beethoven* (Sandorf, 2012.)

Ali, isplatilo se, zarađivao je duplo više nego prije; imao je već ušteđenih dvije tisuće eura koje je nosio u kožnoj vrećici pomno skrivenoj i obješenoj o vrat, od koje se nije odvajao ni za vrijeme tuširanja.

Kad su vidjeli koliko zarađuje, na leđima su pokušali svirati i neki drugi harmonikaši; nitko nije uspio: to ga je ispunjavalo ponosom. Svirao je, zatim je prsima kao da prelazi preko užarene ploče štednjaka (a takav je i izraz lica imao) prešao na *La Vie en Rose*, istovremeno se vješto prebacio na drugu nogu; svirao je i žmirio, putnici su pljeskali, a visoko iznad vagona nebo je bilo premazano gustim namazima tamne boje; to da je nebo tamno, primijetio je tek u idućem vagonu kad se jednu-dvije stanice odlučio odmoriti; nije u tome vidio neki poseban znak, osim bojazni da bi mogla pljusnuti kiša i smočiti mu harmoniku.

Vozio se i gledao kroz prozor; sve što je u zadnje vrijeme u Parizu radio činilo mu se da radi posljednji put.

Htio je otići iz Pariza. Barcelona.

To je bila njegova iduća stanica, već se vidio u tom gradu.

O Barceloni mu je puno pričao Chaba, klaun iz Mađarske koji je neko vrijeme zarađivao na Saint-Germainu; hodao je s bocom punom vode na glavi, praveći slalom u rijeci ljudi.

Kazao mu je Chaba: „Za ljude koji rade na ulici Barcelona je raj, a nema ni toliko murije.“

Dao mu je adresu, da se javi ako dođe. Barcelona.

Možda ode već idući tjedan, ništa ga više ne veže za Pariz, kao ni za njegovu domovinu, roditelje, rođake, prijatelje, ako ih je ikad imao; nikome on neće nedostajati. Često bi se sjetio onoga što je još u srednjoj školi negdje pročitao, i to nikad nije zaboravio: *Ništa nije pogubnije za tebe od tvoje obitelji, tvoje sobe, tvoje prošlosti... Moraš sve to napustiti.*

Jednog dana uzeo je harmoniku, napustio sve i otišao u Pariz; a kad jednom odeš iz svog rodnog mjesta, mislio je, možeš otići bilo gdje. Vozio se od stanice do stanice, nije mu se dalo ustati, nije mu se dalo više ni svirati. Buljio je van. Vagon je bio poluprazan, sjedala su bila okrenuta jedno prema drugome. Sučelice njemu sjedio je muškarac sa šeširom: govorio je na mobitel, na francuskom, kao da glumi neku ulogu. RER je izašao iz okuke, ubrzavao, slike su se zgusnule: zadnja slika koje se sjeća prije negoli je skroz uto nuu u san bio je divovski crnac u bijelom odijelu koji hoda i za sobom vuče dim cigarete.

Onda ga je probudila pjesma.

Trgnuo se, opipao vrećicu na prsima, harmoniku na podu između nogu, i još uvijek sneno promatrao djevojku koja je pjevala; od njezine pjesme razumio je samo dvije riječi: Felicita i Aleluja.

Slušao je, nije mogao razabrati o kojem je jeziku riječ, pretpostavio je da je rumunjski, možda španjolski, nije španjolski, u svakom slučaju, lijepo je pjevala. Piljio je netremice u djevojku. Njezina duga crna teška kosa padala joj je, razlijevala se poput vodopada, sve do kraja leđa; ono pak na čemu je najduže zadržao pogled bile su njezine debele, rascvjetale usne, zapravo zečja usna; u prvi tren pomislio je da djevojka tu pjesmu pjeva s crvenim cvijetom u ustima.

Ugasio je dah, gledao i slušao: oči je stisnuo u proreze kao da i njima hvata zvukove.

Felicita. Aleluja.

Buljio je u te njezine usne, odmah je pomislio kako bi se mogao zaljubiti u tu neobičnu djevojku. Čeznuo je za tim da se u nekoga zaljubi; dugo nije bio ni u koga zaljubljen, iako je ovdje u Parizu imao nekoliko brzih veza, ali nije tu bilo ljubavi. Dok ju je slušao i gledao, gledao i slušao, neka toplina ulazila mu je u tijelo; kad je djevojka završila s pjesmom, krenula je od putnika do putnika, pružala kanticu.

Onda je najzad došla do njega pa je mogao osjetiti i miris njezina parfema. Nije znao o kakvom je parfemu riječ, nije poznao parfeme; pružila je i prema njemu kanticu punu kovanica, kao da ga na nešto podsjeća.

„Lijepo pjevaš“, rekao je na klimavom francuskom.

Nasmiješila se i rekla: „Merci.“

„Sjedni“, rekao je.

„Radim“, rekla je i zazveckala novčićima koji su se sudarali u kantici.

Htio joj je reći da i on svira, da su kolege, približiti joj se na bilo koji način, pa je nogom instinktivno prema njoj naglo gurnuo harmoniku: kad je povlačio nogu prema sebi, osjeti u tom pokretu – noga prema djevojci, noga prema sebi – nešto primitivno, čega se valjda nikada neće otarasiti.

„To je tvoja harmonika?“, upitala ga je.

„Da“, jedva je dočekao.

„Lijepa je“, reče.

„A ja sam jedini koji je može svirati na leđima“, reče.

Djevojka ga je sa smiješkom gledala; kao da ga nije sasvim dobro razumjela.

„Ako idemo na piće, pokazat ću ti“, zgrabio je harmoniku.

„Ne mogu“, reče ona. „Moram ići.“

„Možda sutra, u Parizu!“, reče.

„Ne mogu ni sutra“, reče.

On na svom jeziku pomalo razočarano reče: „E, jebi ga.“

Djevojka ga pogleda i složi neki tugaljivi izraz lica, kao da joj je sad žao što ga je odbila.

„Ali, ako želiš“, reče. „Možeš u ovu nedjelju doći na moj tulum, pa tamo zasvirati.“

„Može“, trgne se. „Daj mi adresu.“

Izvukao je olovku, papir, pružio joj; mobitel nije imao.

Uzela je papir, nešto zapisala, vratila mu.

Pozdravila ga je, pogladila harmoniku i otkoračala u sljedeći vagon.

Sjedio je vani, na stanici, razmišljao o toj djevojci, pogledao još jednom u papir: nikad nije bio u tom gradiću pored Pariza; nikad nije bio ni u jednom gradiću pored Pariza. Stajao je još neko vrijeme na zadnjoj stanici, iznad glave čuli su se avioni; pogledao je gore, orali su nebo, ostavljajući iza sebe bijele sapunaste pruge.

Namjestio je bolje harmoniku na leđima, prešao pothodnik i stajao neko vrijeme na onoj suprotnoj stanici.

Promatrao je avione, dizali su se i spuštali, a ta buka, kao da je izlazila iz njega samog: htio se što prije udaljiti.

Ušao je preko željeznih stepenica u vlak prema Parizu, na jednoj od stanica sretne Gigu, gitarista iz Rumunjske; neke žice iz njegove pretpotopne gitare bile su prekinute: izgledalo je kao da mu iz prsa rastu metalne dlake. Pričekao je da Giga odsvira svoje i pobere novac, zatim ga priupitao: „Jesi li nekad sreo neku djevojku koja ovuda pjeva, a ima zečju usnu?“

On par sekundi razmisli, zatim odmahne glavom.

Onda reče: „Bila je davno jedna pjevačica sa zečjom usnom, ali ta se ubila, bacila se pod metro.“

Još je pitao nekoliko svirača u metrou, nitko nije znao.

Potom je pitao jednog od putnika pada li gore kiša, ovaj ga je samo sumnjičavo odmjerio i produžio dalje.

Zahvati palčevima na prsima remenje harmonike, kao što đaci nose školske torbe, krene prema gore.

Pomisli kako bi napokon trebao kupiti kofer za harmoniku ili kakvu torbu; zgodne torbe vidio je u 80 rue Daguerre, u trgovini s harmonikama, ali bile su mu preskupe.

Stajao je pred izlazom iz metroa, čekao da kiša najzad prestane.

Razmišljao je o onoj djevojci; osjeća kako se zaljubljuje.

Kasnije, hodao je gradom prema 13. arondismanu u kojem je stanovao; nije htio više razmišljati o onoj djevojci.

Sve je htio sačuvati za poslije, pa razmišljati o njoj pod toplom dekom, čist i istuširan.

Kad je najzad pristigao u rue Tolbiac, ušao u sivu zgradu, memljivu od vlage, gore pred vratima mansarde skinuo je razgažene čizme. Tako su se dogovorili, da se obuća zbog smrada ostavlja pred vratima. Po obući znao je tko je od cimera unutra, tko nije. Sad nije bilo dvojice Kineza: jedan se zvao Pong, drugog su nazvali Ping. Na Pompidouu su izrezivali od povrća razne stvari: zvijezde, mjesece, ruže, vojnike, balerine, tako preživljavali. Ono povrće koje ne bi uspjeli prodati, pojeli bi. Jednom je Ponga zatekao kako jede vojnika, Ping je jeo balerinu. Unutra nije bilo ni Ukrajinca Vladimira. On se dosjetio biznisa pa razrađuje plan: za zimskih mjeseci skupljati po Parizu umrle klošare, šminkati ih, vezati za ograde mostova: da glume pantomimičare, onda na tome uspješno zarađivati. Unutra nije bilo ni nekog tipa (s frizurom mikrofonom) kojem nije znao ime, nitko mu nije znao ime ni porijeklo. Taj je tip najčešće stajao pored prozora, pušio i gledao u daljinu. Kad je saznao da on svira harmoniku na leđima, rekao mu je na lošem francuskom kako on može sašiti dugme na kaputu za manje od deset sekundi, točno onoliko koliko je potrebno da se ukreše šibica i da dogori do prstiju. Dok je to govorio, upalio je šibicu, onda je zaboravio da gori: opekla ga je, bacio ju je kroz prozor, pljunuo u prste i psovao na nekom nepoznatom jeziku; taj mladić nije mu izgledao normalan; izgledao mu je kao netko tko je došao u Pariz nekoga koknuti.

Sad je unutra bio jedino crnac Honore iz Obale Bjelokosti, vjerojatno je spavao, umoran od posla u francuskom restoranu brze prehrane; skine čizme i nogom ih bolje posloži pored Honoreovih pođonjenih cipela. Otključao je, otapkao na petama unutra: bilo je mračno pa je iznad glave zaokrenuo sijalicu; svjetlost se pojavi sa zakašnjenjem, zasiječe se u oljuštene zidove, gusta kao tekući zrak: Honore se nije pomaknuo, povremeno bi jedino zahrkao.

Otušira se, legne na stoljetni madrac, potrbuške, zbog žuljeva na leđima, pokrije se dekom.

Brzo zaspi. Sanja.

Cijeli san slio se u jednu sliku: on i ona djevojka sa zečjom usnom stoje pored Seine, drže se zaljubljeni za ruke.

Nedugo zatim iz komada zrcala pričvršćena iznad sudopera gleda ga neobrijano lice.

Uzme električni aparat za brijanje, ušteka ga u struju, pričekavši da se to rusko čudo napokon pokrene.

Honore je već izašao, pa ga to brijanje neće probuditi.

Guli se tim glomaznim aparatom: količina zvuka koji proizvodi, nalik rondoju teške stolice koju netko vuče po neravnoj prostoriji, nikako ne odgovara količini njegova učinka.

U jednom trenutku se taj aparat toliko zagrijao da je izgledalo kao da po licu vuče vruću peglu: odahne kada je bilo gotovo.

Prelazi dlanom po zacrvenjenu licu, peče ga, vrućina suklja iz gotovo svake pore na koži: ali, uspio je.

Na koncu uzme rakije i dlanom namaže lice, otpije gutljaj.

Izvuče papirić: čita.

Jedva je čekao da vidi onu djevojku.

Zabacio je na leđa harmoniku, pokret koji je toliko puta ponovio u životu, i te nedjeljne večeri krenuo na tulum.

Sjeo je u metro, potom se na Châteletu prebacio u RER.

Gledao je van: tamo gdje su završavali vrhovi zgrada počinjalo je nebo, čelične boje.

Nasuprot njemu sjedila je crnačka obitelj, kao da su ispali iz neke crno-bijele fotografije.

Dječak i djevojčica žvakali su gumene bombone: kad je mali crnac pojeo svoj bombon, ukrao je bombon iz usta sestri, ona je počela cendrati; njihovi roditelji nisu uopće obraćali pažnju na to, gledali su odsutno kroz prozor.

Dok je plakala, crna djevojčica imala je nevjerojatno lijepe oči koje su stalno mijenjale boju kako su se mijenjale slike na staklu.

U vagonu je sjedila i bijela žena, vadila je trun iz oka svom crnom mladiću: pored sebe na sjedalu držala je stručak cvijeća.

Onda je na sljedećoj stanici ušla starica s romobilom, čitala neku knjigu, šuškala stranicama, potom je gledala kroz prozor. On je isto gledao kroz prozor, u duga, nepregledna polja; neki pas ronio je uzavrelim klasjem: vidio mu se samo rep. Vlak je sve brže jezdio kroz polja, na kojima su mirno pasle krave.

Nakon pola sata stigao je pred gradić, dobro ga iz vlaka osmotrio; opasan brojnim sačuvanim zidinama, kulama, puškarnicama, pa ga načas podsjeti na neke slične, srednjovjekovne gradiće iz njegove zemlje. Siđe i krene prema središtu, hodajući po popločenoj uličici. Glavna pak ulica teče u sjeni starih zgrada, koje se gube u dugačkom nizu; kao kazališna kulisa; kako se mračni, kuće neprimjetno postaju tamnomodre. Dođe do crkve napola obrasle u njegovani bršljan. Sjedi neko vrijeme na klupi, pored fontane (mlaz vode ruši se sam u sebe), onda odluči potražiti tu ulicu.

Sat vremena kruži bezuspješno mjestom, pokazuje ljudima adresu, nitko ne zna gdje je ta ulica.

Bojao se pitati policiju, nije imao papire, mogli bi ga još i uhapsiti.

Već je dovoljno opasno što ovako s harmonikom na leđima kruži po mjestu, ali bio je bijelac, pa je bio manje sumnjiv.

Sat na crkvi pokazivao je 22 i 20, hodao je dalje, pokušao čuti glasnu muziku, tako se orijentirati: ništa se nije čulo.

Otišao je u obližnji kafić, sjedio i pio pivo. Pitao je konobaricu, pokazao joj cedulju; ona je pitala neke ljude uz masivni šank: nitko nije znao gdje je ta ulica; vrtjeli su niječno glavama i slijegali ramenima.

Potom je pitao za djevojku sa zečjom usnom, nitko nije znao.

Nakon nekog vremena odlučio se vratiti natrag u Pariz: kad je došao na opustjelu stanicu, više nije bilo vlaka.

Samo pas lualica, možda onaj iz žita; pas je sjedio pored zeleno ofarbane klupe, kao da razmišlja o nečemu, onda je okrenuo svoju pasju glavu i otišao; on je isto okrenuo glavu, ali nije znao kamo krenuti.

Vratio se u središte gradića.

Smucio se neko vrijeme po praznim ulicama, gledao izloge, odvratio pogled od izloga mesnice u kojem su na kukama visjele konjske glave; ubrzo su se na nebu pojavile munje, grmljavina; odlučio je prije potražiti neko jeftino konačište, neku sobu za prespavati; osim toga, nije mu baš pametno smucati se noću ovuda; može doista naletjeti na muriju; no, pomisao da nije našao onu djevojku i da će još morati izdvojiti novac za spavanje ispuni ga novim bijesom; opsovao je u sebi.

Kako je malo kasnije saznao od nekog starca, a jedva ga je razumio jer starac prebrzo govori francuski, u gradiću postoje dva hotela: jedan se upravo renovira, drugi već dugo ne radi. Pokuša objasniti starcu, crtajući pritom rukama po zraku, kako bi on najradije neku jeftinu sobicu; starac se dosjeti: pored zgrade pošte živi čovjek koji iznajmljuje sobe. Kako je starac još rekao, ako ga je dobro razumio, kuća je odmah tu iza zavijutka, ni petsto metara, nasuprot glavnom ulazu u poštu, odvojena od ceste mladim borovima; otišao je tamo i brzo pronašao tu staru kuću, ukrašena pročelja: nije bilo zvona pa je pokucao.

Otvorio mu je prosijedi čovjek u trenirci i papučama.

On mu reče: „Dobra večer. Trebao bih sobu.“

Čovjek kimne kao da je to neka lozinka i pusti ga da uđe.

Kad je ušao unutra, prvo što je primijetio: prostorija puna križeva.

Zidovi puni križeva; poput izložbe križeva.

„Koliko košta noćenje?“, pitao je.

Čovjek otpovrne: „Deset eura.“

„Može“, reče.

Čovjek ga je ponudio kavom, čajem, uzeo je samo čašu vode, otpio gutljaj i rekao: „Merci.“

Pitao je za prvi vlak, čovjek je zakoračio do telefona, kuckao prstom po brojevima kao kokoš po zrnju.

Zvao je, rekao mu da je prvi vlak ujutro u 6,30.

Zatim je pokazao prstom iznad sebe.

„Imate tri sobe, sve su iste, pa odaberite“, reče jednolična glasa.

Zahvalio je, htio je što prije u krevet.

Penjao se strmim, drvenim stubama; drveni podovi su škripali.

Križevi su bili i na glatkim zidovima hodnika.

Otišao je najprije u toalet, popišao se, i tamo su na zidovima bili križevi.

Potom je izabrao sobu koja je bila najbliža toaletu; tamo su na tapeciranoj površini zida također bili križevi; svuda po zidovima bili su križevi: od raznih materijala, raznih veličina, oblika. Otišao je ponovno u toalet, oprao ruke, umio se, zube nije mogao oprati jer nije sa sobom ponio četkicu i pastu. Vratio se u sobu, sjeo umorno na krevet, još jednom prešao pogledom po sobi, poput studentskih soba kakvih se on nagledao u životu: krevet, stol, stolica i četveronožni ormar koji kao da se tim svojim svinutim nožicama stalno odupire golom daščanom podu. Pogleda ponovno u križeve; ote mu se naznaka smiješka.

Potom skine čizme, te se u odjeći izvali na krevet: tišina upletena u križeve; odnose mu pogled, pa je ubrzo jednom rukom ugasio svjetlo, drugom na prozor naglim pokretom navukao zelenu, nepropusnu zavjesu. Žmirio je, razmišljao o onoj djevojci, po svemu sudeći zajebala ga je, ali pomisli, srest ćemo se mi opet: leži na krevetu, ne može nikako zaspati. Ustao je, upalio svjetlo, sjeo na pod, odmah do harmonike: prebire na prazno prstima po tipkama. Sjedne na stolicu, prekriži noge, motri u križeve. Malo poslije osjeti glad i pomisli kako je glupo što nije kupio malo kruha i salame, napravio sendvič. Počne razmišljati o tome što bi sad najradije pojeo, odnekud pomisli na jaja sa slaninom i pečurkama: u ustima mu se polako počne nakupljati slina. Ustao je, otkoračao do prozora, malo razmaknuo zavjesu, gledao u zgradu pošte, koja ovako osvijetljena u mraku kao da stoji izvan svega mogućeg na ovome svijetu. Stoji pored prozora i ponovno razmišlja o onoj djevojci: pokušava dokučiti zbog čega mu je zapisala adresu koja ne postoji; vrti po glavi razne kombinacije. A možda on tu ulicu, u moru svih tih ulica i uličica, kojima je premrežen ovaj gradić, naprosto nije pronašao. Onda učini rukom neki nijemi pokret, kao da tim pokretom želi pojačati svoje sjećanje na tu djevojku iz vlaka; tako bi volio da je sada pored njega. Ponovno se vratio na krevet. Malo po malo, u polutami sobe sve su mu se vidljive stvari počele činiti nekako napregnutim, pogotovo križevi, čije sjene na zidu imaju obrise pokreta, kao ljudi koji koračaju nekamo, pa je opet ustao i nategnuo dokraja zavjesu. Dugo tako leži na naslagama mraka, s glavom na jastuku, pored jastuka, ispod jastuka; od nervoze stišće vršcima prstiju ušnu resicu, cijelo uho, hrskavicu. U jednom trenutku mu se učini: umrijet će u ovoj sobi; onda se nasmije taj budalaštini. Još jednom se na silu nasmije, zatim u panici skoči na noge: crne misli i dalje ulaze u njega. Pomisli da ode odavde, ali gdje? Osim toga, vani je počela jaka kiša, pljusak. Srećom, kiša uspavljuje, pomisli, možda će ipak uspjeti nekako ubiti oko, pa tako lakše prebroditi ovu po svemu sudeći tešku noć. Skine se sve do gaćica, podroni duboko pod plahte i deke, roštilja se po krevetu, lijevo, desno, ustane, hoda po sobi, od zida do zida: hoda po sobi i ubrzano diše. Nakon desetak minuta, koje su mu se činile beznažno duge, gdje će sad? Svali se ponovno na krevet: iznenada počne propadati, kroz samog sebe, pritom čuje nesnosno cijukanje miševa, pa vidi sasvim jasno sebe kako sjedi na obali Seine, drži pištolj uperen u svoju sljepoočnicu i smije se, pa se ugleda kako je stiješnjen u ležištu bubnja tog istog pištolja, nedugo zatim goni cestom krave, vidi svoju staru majku kako cijepa drva, oca kako mu prijeti

tom istom sjekirom, samo krvavom, čuje ponovno i zvukove, iz crne šume brenče motorne pile, potom hoda stubama, posrće tim stubama u odijelu i kravati, sa smiješnim kavalirskim rupčićem na prsima, nekome nešto u hodu sve vrijeme objašnjava, a kravata mu se nakon svake nove riječi pod grlom zateže kao omča, guši se, potom pravi rukom kretnje nalik utopljeniku, pa odmah neke druge besmislene kretnje za koje se više ne zna pripadaju li snu ili javi: sve ovo zapravo slični na film čije slike uporno idu krivim redoslijedom. Onda sav znojan skoči na noge, pa dok drugu nogu još nije pošteno ni spustio na pod, ode produženim korakom do prozora i odmakne zavjesu, brzo otvori prozor: usiše izvana sirovi zrak, usiše ga i rukama. Nedugo zatim, kada mu se raspadnuti pogled donekle ponovno složio, stoji ukočeno pored prozora, napne pogled, vidi neke ljude kako hodaju pored pošte, tako mu je drago vidjeti te ljude, bilo kakve ljude, masira dlanovima glavu i pokušava ujednačiti disanje. Evo iza brda izlazi i sunce: srećom, sad je napokon gotovo, prokleta noć je iza njega, život se polako vraća u njega, osjeti radost, golemu radost, kao da je ponovno rođen, duboko udahne, otrese glavom, kakva noć, sve zbog tih križeva, siguran je, sve zbog tih križeva, kuće pune križeva, želi što prije zaboraviti ovu užasnu noć: odjene se, navuče čizme, zgrabi harmoniku i krene dolje kako bi što prije otišao iz ove jebene kuće; onaj čovjek sjedio je u fotelji i mirno čitao *Le Monde*.

„Bonjour“, reče mu kad je sišao, misleći i dalje samo na to kako da što prije nestane iz ove kuće.

„Bonjour“, otpovrne čovjek i popravi kažiprstom naočale rožnatih okvira.

On mu kimne i ostavi na stolu papirnatu novčanicu od deset eura, pogleda na zidni sat; sad čovjek njemu jedva primjetno kimne; ustane, zatvori novine i otpрати ga ljubazno do vrata.

„Gospodine...“, reče, i prije nego što će izaći pogleda još jednom na sve strane, „mogu li vas nešto pitati?“

Čovjek kimne, potom položi prste na mesinganu bravu, žutu i blistavu kao umanjeno sunce.

„Zbog čega imate toliko križeva u kući?“, upitao ga je.

Čovjek polako otvori vrata, pa je izgledalo da sad i vrata o tome razmišljaju.

„Mladi gospodine“, reče gotovo šaptom, „da li biste vi htjeli da vam u životu bude bolje ili gore?“

Damir Karakaš rođen je 1967. godine u Plašćici kraj Brinja (Lika). Studirao je agronomiju i novinarstvo u Zagrebu. Devedesetih je bio novinar crne kronike *Večernjeg lista*. U prošlom desetljeću bio je ulični harmonikaš i karikaturist u Boerdeauxu i Parizu. Po njegovim knjigama Dalibor Matanić snimio je film *Kino Lika* (2008.) i režirao kazališnu predstavu *Sjajno mjesto za nesreću* (2011.) u riječkom HNK-u Ivana pl. Zajca. Karakaš živi u Zagrebu.

Knjige proze:

Bosanci su dobri ljudi (putopis), vlast. naklada, Split, 1999.

Kombētari (ličko-kosovski triler), vlast. naklada, Split, 2000.

Kino Lika (priče), Ghetaldus optika, Zagreb, 2001.

Kako sam ušao u Europu (reality roman), Ghetaldus optika, Zagreb, 2004.

Eskimi (priče), Ghetaldus optika, Zagreb, 2007.

Sjajno mjesto za nesreću (roman), Sandorf, Zagreb, 2009.

Pukovnik Beethoven (priče), Sandorf, Zagreb, 2012.

Zbirke priča *Kino Lika*, *Eskimi* i *Pukovnik Beethoven* čine svojevrsnu ličku trilogiju. Riječ je ustvari o žestokom obračunu s ličkim mentalitetom, koje polazi od osobnog iskustva. Provokativne, pune pustolovnih obrata i opscenog humora, ovo su priče pisane s egzistencijalnog ruba, djelo autentičnog umjetnika.

Zoran Malkoč

KAD SAM BIO BAKO PILA, MRTVA, U NAJBOLJIM GODINAMA*

Iz sela su izlazili pirotehničari, a u selo sam ulazio ja, car, kralj, pobjednik, akviziter „Boban knjige“ koji ni od nepismenih, ni od slijepih, ni od nezaposlenih ne odlazi bez prometa od bar tisuću kuna. Kad bi me slušali gdje predstavljam knjigu o zdravlju, oni ne bi ni mislili da kupuju običnu knjigu nego eliksir zdravlja i mladosti i samo su se čudili kako su dosad uopće preživjeli bez nje. Kupcima mojih kuharica nosnice su se punile zamamnim mirisima a sline navaljivale na usta, pa bi mi nestrpljivo otimali knjigu i bježali s njom u kuhinju kao da iz nje ima iskočiti raskošan objed.

Bio sam gladan izazova i krstario sam selima spaljenim ratom, načičkanim minskim poljima i zaraslim u grmlje, bagru i korov. Tog sam se dana našao u srcu Prašnika. Od dvadesetak kuća u selu deset ih je čitavih, donekle obnovljenih. No u većini nitko ne živi; nekom sam djedici za stotinjak kuna prodao ‘Kako uspjeti u životu’, i to je bilo sve. Jedno predstavljanje nije urodilo prodajom, a u drugim čitavim kućama nikoga nisam našao. Neki bi možda rekli da je makar i jedna prodaja u takvoj vukojebini uspjeh, ali ja srećom ne spadam u takve. Vraćajući se, spazim da se iz dimnjaka jednog kućerka, majušne potleušice rascijepljene granatom koju pri prvom prolasku nisam smatrao vrijednom posjeta, sad vije dim. Samo se po tome moglo vidjeti da tu netko živi.

Prošao sam kroz usko duguljasto dvorište, nogama uklanjajući crne zmiје s bjeličastim trbusima koje su se sunčale na stazi. Pokucam. Iznutra se začu slabašan glas.

Za stolom sjedi mršav starac, nalakćen na karirani plastični stolnjak. Premda je toplo, u šporetu pucketaju crvi u suhim drvima, a kraj njega je krevet u kojem netko spava.

– Au, vi stigili, doture! Dob’la vas Mara, znači? – reče starac.

– Dobila, čiča, dobila – odgovorio sam. Nije prvi put da me po ovim selima zovu doktorom zato što sam prodavao knjige o zdravlju. – A u čem’ je problem, ni’ vam dobro?

– Ma men’ je dobro, doture, al’ je mojoj Pili lošo. Još jučer legla i ne ustaje, pa sam reko našoj Mari nek vas pozove, ona jedina ima telefon u selu.

* Iz zbirke priča *Groblje malih careva* (Profil multimedija, 2010.)

Ostavio sam knjigu na stolu i prišao krevetu. Bako Pila leži u vojničkom stavu mirno, stroga, dostojanstvena, kao na smotri. Ukočena. Mrtva. Ništa manje mrtva nego Tutankamon.

- More li rakića, doture? – upita starac.
- Ma može, čiča. Čim se pobrinem za vašu Pilu.

Stari ode po rakiju, a ja sjednem na rub kreveta glumeći kako pregledavam „bolesnicu“. Tijelo joj je hladno i ukočeno; mora da je još jučer umrla. Ali oči su joj još žive i, što ih duže gledam, sve mi se više čini da te oči nešto hoće od mene. Ubrzo mi taj pogled postane neizdrživ; okrenuo sam baku na bok, licem prema zidu; sad je izgledalo kao da stvarno spava.

- Jel puno lošo? – upita starac koji se vratio s rakijom.
- Još će ona vama plesat noćas, čiča moj, al’ da nisam došo moglo je bit svašta – odgovorio sam bez razmišljanja.

– A-u, doture! Kad bi to bilo! A nekad se ona vrtla ko vila, a i mene bogami znala zavrtit, sam’ šta je prošlo naše vrćenje. Sad sam’ čekamo da nas Onaj pozove. Evo, izvolte.

- U zdravlje, čiča. A vi nećete?
- Ne smim. A voljim – reče on nekako čeznutljivo.
- Pa jesam ja dotur il’ nisam, sam’ vi popijte, dobro će vam činit – kažem ja jer mi pred oči izbije slika starog kad jednom shvati da je ostao sam, bez bako, usred ove minirane prašume.

Stari potegne jednu, pa drugu. On možda nije smio, ali je svakako mogao, pa smo uskoro ušli u dobar ritam, rakija je klizila, sudarali smo se čašama, ispijali, sudarali. Boca puče; stari ode po drugu. Tad mu, onako usput, prodah knjigu o zdravlju. Kad me on upita koliko je dužan za moj posjet, ja sam rekao ništa; ali da ovaj priručnik, namijenjen ljudima udaljenim od zdravstvenih ustanova, nažalost nije besplatan kao što su besplatne moje usluge i ja ga najradije ne bih njemu ni ostavljao da me na to ne tjeraju pravila struke ali i velika korisnost samog priručnika koji omogućava čovjeku da u nuždi pomogne bilo sam sebi bilo drugome. Ispunim zaključnicu, on mi da sto kuna, a ja mu još objasnim da će mu ostale četiri uplatnice stići poštom. On je zapravo htio sve platiti odmah, ali reče da je blagajna u Pilinu fertunu, a ni on ni ja nismo željeli buditi Pilu.

Moj posao je bio gotov i, što se toga tiče, mogao sam otići. Ali nije mi se išlo. I starac i ja bili smo već prilično pijani; zadnjih sat vremena on je uglavnom drijemao, mrmļajući povremeno neke važne riječi koje i nisu bile upućene meni. Očito je mislio da razgovara s Pilom. Ostavio sam ga da na miru spava i prošetao do druge prostorije. Bila je to spavaća soba kojom je dominirala psiha s velikim zrcalom i dva ogromna starinska kreveta, nakrcana poput riječnih lađa spremnih za isplivljavanje. Na prvom – veliki jastuci od perja, perine i pokrivači, naslagani skoro do stropa. Taj me slabo zanimao. Prišao sam krevetu s odjećom. Nisam se žurio, birao sam polako, najprije tamnoplavu suknju posutu jedva vidljivim zvijezdama, pa crnu bluzu s crvenim cvjetovima, bordo prsluk i zelenu maramu protkanu zlatnim i srebrnim nitima. Bako je bila visoka i sve mi je izvrsno pristajalo, a boje tako složene da sam naprosto blještao. Tad shvatim da mi se piša. Izjurio sam van, zadigao prednji dio suknje pa muški nemilosrdno zalio prašnjavu zemlju pod sobom. Jedva da sam ga otesao, a s puta me pozdravi neka žena:

– Faljen Isus, bako! Jel vam išta bolje?

– Navike, dite moje! Pa vidiš i sama, nikad i nisam bila bolje! – odvratim glasom koji nije bio moj i koji je morao biti Pilin, pa se vratim u kuću, pokrijem pokojnicu preko glave, a zatim na radiju pronađem odgovarajuću glazbu. Tren poslije pravio sam po kuhinjici čarobne korake, draškajući u prolazu uspavanog starca. Nije prošlo dugo, a on se trgne, protrlja oči, pa stane hihotati svojim bezubim ustima:

– A ja doturu nisam virovo kad mi reko da ćeš ti još danas plesat. A ti se evo vrtiš ko u najboljim godinicama!

– Sam' ti dojd, moj dido – kažem, pa ga primim za ruku i uvedem u svoj čarobni krug. On se i dalje ludo smijao.

– Kol'ko ima da se nismo ovak' vrtili, a, Pilo?

– A to ne znam, sam' znam da ćemo se odsad stalno vrtit, do smrti, pa i poslije, na onom svitu.

– Baš smo sritni nas dvoje, Pilo.

– Baš jesmo – potvrdim mu, pa utisnem dugi poljubac u starčeva usta. On počne gubiti zrak. Više ga nisam puštao. Držao sam ga čvrsto i okretao oko sebe, sve brže i brže, sve dok nisam shvatio da on više ne stoji na nogama, nego ga ja, mlitavog i neobično lakog, zapravo nosim na rukama. Tad spustim starca na krevet, okrenem Pilu licem prema njemu, a njegovu ruku prebacim preko njezina boka. I tako mi se učini baš dobro.

Pilinu sam odjeću vratio na mjesto, a zatim sjeo za stol za kojim smo obojica još nedavno pili, nalio još jednu rakiju, pa je polako ispijao promatrajući stare ljubavnike koji su imali sreću da oboje umru u par sati, a da nijedno ne sazna za smrt onog drugog. Čak mi se i Pilino lice činilo nekako manje strogo. Zatim ispravim zaključnicu, prekrižim „plaćanje na rate” i dopišem da je plaćeno gotovinom, što je uz 15 % popusta iznosilo točno 481,00 kn. Iz Pilina fertuna uzmem traženi iznos i napustim kuću. Taman pred kapijom ispriječi mi se crna debela zmija, ali ja je nogom snažno napucam u grmlje, pa izađem van, na sunčani drum. Ja car, ja kralj, ja šampion.

Zoran Malkoč rođen je 1967. godine u Novoj Gradišci. Lingvistiku i komparativnu književnost studirao je u Zagrebu. Poeziju objavljuje osamdesetih u *Poletu*. Za vrijeme rata radio je u specijalnoj policiji na području zapadne Slavonije. Dobio je Prvu nagradu Večernjakova natječaja za kratku priču „Ranko Marinković“ za priču *Kad sam bio bako Pila, mrtav, a u najboljim godinama* 2009. godine. Sa suprugom vodi knjižaru i antikvarijat *Malkoč* u Novoj Gradišci.

Knjige proze:

Kao kad progutaš brdo balona (roman), V.B.Z., Zagreb, 2004.

Groblje manjih careva (priče), Profil multimedija, Zagreb, 2010.

Zbirka priča *Groblje manjih careva* originalni je prilog poslijeratnoj hrvatskoj prozi. Po radikalnosti i brzini izmjena morbidnih, mučnih, duhovitih i užasnih prizora nitko se u hrvatskoj prozi ne može mjeriti s Malkočom! Kratka forma savršeno odgovara ovim slavonskim pričama o eksplozivnim malim carevima koji u trenu iz blata, preko birtije i groblja, odlaze u legendu.

Roman Simić Bodrožić

VRIJEME ČUDA*

Anin djed k nama se doselio u proljeće, nakon što su ga otpustili iz bolnice. Više nije mogao živjeti sam, druge rodbine nije imao, a za dom ni on ni mi nismo imali novca pa smo se Ana i ja složili da je dolazak jedino rješenje. Jedino, ali privremeno, rekla je Ana, i to je otprilike bilo sve što sam od nje čuo po tom pitanju. Već neko vrijeme većinu stvari o njezinu djedu, baš kao i o ostalim fenomenima našeg zajedničkog života, saznajem preko Svena. Njemu je Ana rekla da Dedu bole pluća jer je puno pušio kad je bio mali. Njemu je objasnila da Deda nije živio s bakom i da se davno posvađao s mamom pa zato nije dolazio k nama. Njega je zamolila da Dedi posudi svoju sobu, ali samo na kratko, jer Deda uskoro ide pa-pa, što je prilično bezbolna definicija raka pluća, zbog koje mali već neko vrijeme jutrom odlazi do starca i promatra ga čekajući da nestane.

Ponekad se pitam što bi se dogodilo sa mnom da sa sinom imam imalo slabiji odnos.

– Ništa – govori mi starac za jednog od naših samotnih prijedpodneva. – Jednog dana samo bi te pronašli iza fikusa i pomeli na gomilu.

Smijemo se dok ispijamo gorku kavu i otpuhujemo dim prema visokom dimnjaku spalionice.

– Samo bi me pronašli iza fikusa i pomeli na gomilu. Ta vam je zbilja dobra.

Još neko vrijeme gledamo prema dimnjaku i šutimo. Netko od nas i kašlje, teško je reći tko. Onda se ponovno smijemo i pušimo, čekajući da se oglasi telefon, mobitel, sirena, zvono, da nas nešto pokrene i izbavi iz toga začaranog kruga. Ali ne čuje se ništa i mi i dalje samo stojimo i pušimo, sve dok ne postane sasvim izvjesno da život počinje i završava dimom na tom balkonu. Jednostavno da jednostavnije ne može biti. Već neko vrijeme iskreno mrzim tog starca.

* * *

Posljednja stvar koju sam od Ane saznao bez posrednika bilo je to da je trudna. Ležali smo u krevetu, a ona mi je stavila prste u uši i izgovorila nešto što

* Iz zbirke priča *Nahrani me* (Profil knjiga, 2012.)

nisam mogao čuti. Tada su nam se još događale takve stvari i nije bilo razloga za uzburku. Zato smo se nasmejali i pokušali ponovno. Zato smo se smijali i pokušavali, sve dok nismo uspjeli. A onda smo se prestali smijati. Točnije, ja sam se prestao smijati prvi.

– Zar ti nije dosta Sven? – ispalio sam kad smo se izvukli iz kreveta. – Još jedno dijete, baš u ovom trenutku, jednostavno nije...

– Baš u ovom trenutku? Zar nije dosta *meni*? U kakvom trenutku, o čemu ti to pričaš?

Stajali smo nasred sobe i glasno šaptali, iz usta nam je izlazila para, noge su nam zeble jer smo štedjeli na drvima, a ja sam uza sve to još pokušavao zvučati razložno.

– U trenutku kad ja nemam posla. U trenutku kad nemamo love. U trenutku kad živimo kao podstanari u ovoj kući bogu iza nogu i kad jednostavno nisam spreman...

– Ti već dugo nisi spreman nizašto, ne izvlači se na djecu.

Stajala je na sredini te sobe, u iznošenom crvenom kućnom ogrtaču i s licem koje se žarilo kao jarko i neobično definitivno svjetlo najozbiljnijeg semafora na svijetu, semafora na kojem trebaš stati i razmisliti, stajati i razmišljati još dugo nakon što promijeni boju.

Ali osim posla i stana, ja nisam imao ni auto ni vozački ispit pa valjda nisam trebao mariti za semafore.

– Ja *definitivno* nisam spreman za još jedno dijete – rekao sam.

– Onda se definitivno spremi – rekla je. – Kad god i kamo god želiš.

Više nismo šaptali ni udisali duboko, ni pare gotovo da više nije bilo, dah po dah potrošili smo je, postajalo je sve hladnije i stvari su nepovratno krenule nizbrdo.

* * *

Nekoliko dana nakon što je došao stari je nanjušio tu spalionicu. Sjedili smo na terasi, a on se najednom uspravio, ukočio, srknuo zrak kao prastari lovački pas, zgrčio se kao da će povratiti, a onda ustao i počeo urlati o tome da je to taj miris, miris kojega se namirisao u Buchenwaldu, da mu je Ana mogla priuštiti i ljepših sjećanja u ovo malo dana što mu ih je preostalo, da on na balkonu više ne izlazi pa makar ne vidio sunca, a mi ako ga se želimo riješiti neka mu to radije kažemo u lice, a ne okolišamo i izvodimo ove kukavne domobranske varijante. Valjda zbog hormona, Ana je briznula u plač i odjurila u kuću, a ja sam prvi put ostao nasamo s čovjekom koji je preživio njemački logor i desetak seansi kemoterapije samo da bi mogao doći ovdje i konačno upropastiti moj brak.

– Što je s njom? – pitao je starac i dlanom obrisao slinu što mu je poprskala rubove usana. – Ista je ko i baba joj.

– Trudna je. I brak nam se raspada. Ovo s vama i Buchenwaldom je čisti jebeni bonus – želio sam reći, ali rekao sam samo: – Samo se vi nemojte umarati. Njoj će biti dobro.

Istini za volju, stari baš i nije izgledao zabrinut. S mukom je podigao nogu na kantu s bojom koja je tamo stajala još od moga zadnjega neuspjelog pokušaja farbanja i iz nogavice izvukao iskrivljenu cigaretu koju je dotada očito

krio u čarapi. Iz džepa je izvadio upaljač, zapalio, povukao nekoliko dimova i ponudio mi. Blijeda noga ponad čarape bila je mršava, gola i nije baš izgledala kao pozdrav iz Rovinja, ali ni sam se nisam osjećao puno bolje pa sam prihvatio cigaretu i povukao.

– Stari dobri partizanski način, ha?

– M-mm. – Odmahnuo je. – Nego su me svuda izboli i žulja kad je cijela kutija... A i ne bi vjerovao, ali odvikavam se.

O čemu smo dalje pričali, ne sjećam se. Bio je to mršav i suh starac, izmučene sive kože i lica obrasla u oštre sijede čekinje – nipošto prizor koji biste rado pamtili. Pa ipak, iz nekog neobjašnjivog razloga, bilo je dobro stajati na balkonu i buljiti u dimnjak spalionice, šutjeti i pušiti tu slomljenu cigaretu s čovjekom koji je preživio logor, propješačio Njemačku i došao doma, a onda napucao Aninu baku i troje djece, otišao u drugi grad i živio svoj drugi život kao da ničega prije nikada nije bilo.

Bez žene, djece, ičega.

– To je taj miris – mrmljao je. – Taj miris, taj miris... Ali kvragu s mirisom. Kvragu s tim mirisom, sa svim mirisima...

Uvlačio je dim duboko, a zatim širio usta poput ribe i žudno usisavao sve ono čega je još eventualno moglo preostati. Kad dim više ne bi mogao držati u plućima, zatvorio bi oči i otpuhivao traljave kolutove prema betonskom šiljku spalionice, što je u njegovu slučaju izgledalo kao prilično bijedan, ali upečatljiv znak prkosa.

– Jednog dana – objavio sam gotovo svečano, pomalo ponesen prizorom – kad Svena prvi put vidim s cigaretom, umjesto prodike ispričat ću mu baš ovo, da sam vas gledao kako pušite...

Znao sam da zvučim patetično, ali vjerovao sam da si to u danim okolnostima mogu priuštiti. Starac se bez prevelike pompe useknuo i hraknuo preko ograde, ali mislim da je i on mislio slično.

– A ako ni tada ne prestane – rekao je – ubij boga u njemu...

Nasmijali smo se i to je bio naš prvi zajednički smijeh, nesiguran i suučesnički, prvi na toj terasi, koju ćemo dijeliti i na njoj se smijati još toliko puta, sve dok se na njoj ne zamrzimo. Prvi smijeh koji je zajedno s dimom ulazio i izlazio iz nas, punio nas i praznio, strujao i visio u zraku, još gust u starčevim ustima, još gorak u mojim kad se na scenu vratila Ana i rekla mu da se više nikad ne usudi poveriti glas ni na koga od nas, jer to nije način na koji možemo živjeti zajedno. Da ne pokuša jer leti istog trena, pa makar joj sto puta bio djed i makar ga više nikada ne vidjela, staro sebično govno. Pramen kose uletio joj je u usta, ruke su joj se tresle, i usne, i brada, i ona je napokon zašutjela, i mi se više nismo smijali, a ona više nije plakala. Izgledalo je da je o svemu dobro porazmislila i da više nema problema s hormonima. Da nema problema ni sa čim, osim s nama. Stari je pokušao nešto reći, ali ona je samo odmahнула rukom i otišla. Bez patetike, suvišnih riječi i osvrtnja. Treba li reći da mene nije ni pogledala.

* * *

Problem najčešće nije u konkretnim događajima, nego u onoj hrpi šrota koja se dogodi u međuvremenu. Na primjer, mi. Na primjer, spalionica. Međuvrijeme je čudesna stvar.

Kad smo useljavali ovamo, znali smo da u blizini postoji spalionica, ali nitko je nije vidio ni spominjao, premda je cijelo vrijeme bila tu, a vjerojatno se dala i namirisati. Čudno je to: jedeš proso i piješ sojino mlijeko, ali ne slutiš ništa o svom onom mesu i kostima, papcima i rogovima, koji nestaju u malom pedantnom krematoriju što u tvom susjedstvu marljivo pučka u dvije uredovne smjene. Jedino što je tada bilo bitno bio je novac. Niska stanarina, koju je trebalo platiti godinu dana unaprijed – gazda je inzistirao na tome, a sada znamo i zašto. Prednost je bila i blizina grada. Do tamo nam je trebalo dvadesetak minuta, točnije: trebalo ih je Ani. Ona na posao ide vlakom i najčešće sa sobom vodi Svena. Kaže: vodim te Teti u grad, jer tata nije u funkciji. To „Nije u funkciji“ Sven je jednom pročitao u Tetinoj zgradi na vratima pokvarenog lifta i kad se vratio pitao me jesam li i ja pokvaren. „Ne, tata nije pokvaren, tata samo ne radi“ – pokušao sam mu objasniti razliku, iako nije bila najbistrija ni meni. I taj se kvar vjerojatno dogodio u međuvremenu. U međuvremenu između trenutka u kojem sam radio i onog drugog. U međuvremenu između vlakova, Aninih odlazaka i povrataka, između podstanarstava, onoga kad smo bili ljudi jedno za drugim i ovoga sada. Između onih dana kada se miris spalionice nije osjećao i ovih koje provodimo bježeći, bezuspješno se skrivajući od njega. „Uništiti će vas ta selen-dra“, Sven mi prenosi ono što čuje da govori Teta, Anina sretno udana sestra. Malo je stvari oko kojih bismo se kao obitelj još mogli složiti, ali ovo je zacijelo jedna od njih. Ipak, ne mogu a ne prisjetiti se, ponekad kad smo bili dobre volje, u krevetu ili u dvorištu, zadihani od oštra zimskoga zraka, taj smo život znali nazivati avanturom, „našom idilom na selu“. Kuća i velika okućnica, niska stanarina i hrpa kvrgavih klada koje je trebalo usitniti i ugurati u prastaru crnu peć – na sve se moglo gledati i tako, iako smo to najčešće propuštali činiti. Ali ni to nije bilo najgore. Najgore je bilo shvatiti da čak ni to nije tako bilo oduvijek, čak se i to dogodilo u međuvremenu.

* * *

Kažem: stvar s trudnoćom je ozbiljna, ozbiljna kao smrt. Sve oko nje je ozbiljno: Ana, ja, Sven, Anin umirući djed, ali najviše ono što je nevidljivo: dijete. Trudim se preko toga prelaziti šutke, kao i obično: trudim se izmaknuti se. Naravno, najčešće je nemoguće, ali dajem sve od sebe. *Zar je moguće da je u ovom čovjeku još uvijek toliko života da može stvoriti cijelo jedno novo živo biće?* *Zar je moguće da je to uspjelo meni?*, želim pitati Anu dok se mimoilazimo u kuhinji, hodniku, kupaonici, krevetu. *Pa, iz priloženog se vidi da nije uspjelo nikom drugom. Na našu svekoliku žalost*, zamišljam je da odgovara dok pokraj mene prolazi poput duha, šutke, s trbuhom koji raste iako je nikada ne vidim da jede, kao da to čini u nekoj paralelnoj dimenziji, potajno i u pauzama od mene. Sa Svenom su stvari tek malo drugačije. Sve češće i sa sve više strasti zapitkujem ga, stavljam na kušnju, pokušavajući u njemu probuditi makar i najmanju iskru ljubomore. „Drago ti je što će se roditi braco? Ili bi više volio seku? Što kaže mama, koga bi ona voljela više?“ Gleda me nadmoćno i pomalo sažaljivo, kao da sam u najmanju ruku ja njegov sin, nikako obratno. Na licu mu vidim da se suzdržava, ali na kraju ipak odgovara kao dijete. Znam da to radi zbog mene, ali nasjedam drage volje. Trebaju mi dječji odgovori. Za razliku od djece. Nove

djece; stara su u redu, jer me vole. Ponekad mi se čini da me napušta hrabrost, da me odavno napustila, da se više nikada neće vratiti. Tješi me jedino Anin djed. Ne toliko riječima koliko stanjem. Nije mu bolje, nije mu bolje od mene, mantram dok sjedimo i pušimo i sjedimo i pušimo, ponavljajući istu balkonsku dimnu dnevnu rutinu. Stvar s trudnoćom je ozbiljna, govori on znalački, ozbiljna kao smrt. Gledam ga ispod oka, čini se da mi čita misli. S mukom otvara usta, a svaka riječ koju izgovori zvuči mu kao posljednja. Pogled na tu jednu sliku s dodatkom tona u meni u trenutku stvara sažaljenje, sažaljenje rađa trijumf, i baš kad pomislim da stvari napokon sjedaju na svoje mjesto, on dodaje: A možda i malo ozbiljnija. Možda i puno ozbiljnija, kad malo bolje razmisliš. Nekom novom i neočekivanom snagom zatim otpuhuje dim, srće ga i dok ga kroz smijeh ponovno izbacuje iz sebe, njegovo izgužvano tijelo izvija se i škripi, izvija i škripi poput isluženog konopca na kojemu me vješaju, na kojemu nas sve vješaju, staro sebično govno. Onda mu okrećem leđa i skrivam pogled između korica knjige ili u stare musave novine. Kad otiđe s balkona i dok hropac dopire još samo povremeno, iz Svenove sobe, uzimam gitaru i pjevam. Proljetna je noć i to je najbolji lijek. Najpouzdaniji, iako djeluje sporo. Ovo nije grad, ponavljam si, ovo je naša idila na selu: oko nas nema kuća, susjedi se ne bune, nitko ne zove policiju, a Ana dolazi tek nakon sat, dva. Gleda me s vrata, a ja se pretvaram da je ne vidim. Ne mogu biti siguran, ali čini mi se da u njezinu pogledu ima nježnosti, mislim čak da je spremna zagrliti me. Ne mogu biti siguran, ali trudim se svirati najbolje što znam i znam da treba još sasvim malo pa da se dogodi, da priđe, poljubi me i da sve opet bude kao i prije. Prije hladnoće, spalionice, svakog međuvremena. I onda se okrećem i ugledam je. Preljepa je. Stoji na vratima, gleda me, a između nas je taj prostor, ta ozbiljnost, ta ozbiljnost koja je dijete koje raste u njezinu trbuhu. Previše čak i za gitaru, mene da i ne spominjemo.

– Trebaš nešto? – spuštam pogled i prestajem svirati. – Jesam preglasan?

– Sutra je Veliki petak – kaže. – Znam da nismo obitelj, ali voljela bih da bar izgledamo tako. Bar sutra. Zbog Svena. Ostavit ću ti novac, a ti kupi ribu.

Okreće se i nestaje u hodniku, i kao u nekom dobro poznatom refrenu, ja sam ponovno glup, ja sam ponovno sam.

* * *

Starac i ja gledamo tuste ruke prodavačice dok mrežom natjerava šarana po mutnoj vodi akvarija u kojem ribe čekaju Veliki petak, a možda – ako je vjera dovoljno jaka – i Uskrs. Sretnik kojega smo dopali mi koprcu se u vrećici i ja ga predajem Aninu djedu dok plaćam i za njega tražim mjesto u vrećici s krumpirima i povrćem. Na vrhu vrećice riba se i dalje bacaka pa starac i ja zastajemo da bismo izvadili krumpir i taj teret šutke položili preko nje, kao nadgrobnu ploču. Tada je mirna, mirna kao bubica. Predlažem starcu da sjednemo na piće i on pristaje. Terasica na tržnici, na kojoj neobično dugo ispijamo kavu obasjana je snažnim proljetnim suncem zbog kojega starac škilji i zbog kojega ja ustajem i u blizini mu kupujem jeftine plastične sunčane naočale. Naočale bez filtera, premaza, UV zaštite, svih onih kerefeka za koje i jedan i drugi znamo da mu neće trebati. Dok mu ih stavljam na nos mršti se kao što se mrštio dok sam mu jutros pomagao obući cipele i navući

džemper, ući u vlak i zapaliti cigaretu, jer danas se osjeća loše, naročito loše, loše toliko da ne mogu misliti čak ni na to koliko je staro sebično govno bio, i koliko bi još bio da može.

– Namamili ste me ovamo, ti i ona – promrmrljao mi je toga jutra na uho. – Do mirisa. Do tog mirisa. Od toga nikada neću ozdraviti.

Sada, s naočalama na nosu, izgleda kao Clint Eastwood u nekom od onih filmova u kojima samo čekaš da odapne od starosti, dosade, razočaranja ili kakve pogubne bolesti, a on se i dalje vuče poput prebijena psa, u inat svemu, uvijek uspijevajući pronaći snage za još jedan ekstra ugriz.

– Nikad nisam gledao unazad, samo naprijed – kaže. – Ali prava stvar je kad ne gledaš ni naprijed ni nazad, nego u tu i sada. Ti ne gledaš nikamo i to je dobro...

Glupavo se smješkam, ni sam ne znajući bih li trebao biti sretan ili uvrijeđen.

– Dobro... ako želiš sjediti i pušiti sam na onom balkonu do kraja života.

Želim odgovoriti da bi mi bilo lakše s njim, ali nešto u blizini počinje šuškat, koprcati se i mi bez riječi buljimo u vrećicu položenu na stolac do nas, u najlon koji se znoji i napinje, u luk koji poskakuje na vrhu, a zatim staje, dok mi na stolu ostavljamo oznojene kovanice, ustajemo i odlazimo.

* * *

Ovo je vrijeme čuda. Čučimo pred kadom i gledamo tu ribu. Pliva sporo i nimalo nervozno, kao da je još prije nekoliko trenutaka na dnu plastične vrećice nije gnječilo povrće i limenke piva. Debeli mlaz iz slavine još pada po njoj, a ona otvara usta i širi ih, dok joj ledne peraje migolje između gumenih patkica koje je Ana odnedavno počela slagati uz rub kade, kao malo gumeno minsko polje, za slučajnog prolaznika kupaonicom, za neprijatelja, mene.

– Živ je? – pita Anin djed i ruku gura u kadu, kao da za nekog provjerava temperaturu kupke.

– Živ – kažem. – Živ da življi ne može biti.

Šutimo, ali čini se da je riječ o jednoj od onih tajni pred kojima se ionako nema što reći. Možda zbog toga, gasim vodu. Možda zbog toga, Anin djed izvlači ruku iz nje i ustaje. Ustajem i ja i mi još neko vrijeme buljimo u sjajnu krljušt velikog šarana s pijace, u živi porod vrećica s povrćem, u peraje i škrge koje se praćakaju u prostoru koji je do tog trenutka bio prazan i mrtav, ali ljudski, naš. Stari izgleda zbunjeno, a ja ga pratim i u tome. Izlazimo iz kupaonice i za sobom zatvaramo vrata, sjedamo na terasu i buljimo u sve, samo ne u spalionicu, samo ne jedan u drugoga, samo ne u cigarete. Teško je reći čemu se nadamo. Nadamo se da će živjeti vječno. Teško je reći zašto. Starac zavrće rukav i pogledava na sat. Tko zna zašto, pogledavam i ja.

– Žilava je to riba – kaže. – Tko zna koliko bi izdržala u kadi.

Čujem samoga sebe kako odgovaram da bi izdržala stoljećima. Kažem da bi uz malo hrane i vode u ovoj kupaonici sasvim sigurno mogla činiti čuda, mogli bismo je hraniti muhama i miševima, kupiti joj novu kadu, kuću...

Obojica znamo da će riba živjeti samo do Anina dolaska, ali nje još nema pa si lažemo.

– Jesi li znao što je sve čovjek spreman pretrpjeti da bi ostao živ? – pita me starac.

Ne odgovaram, ali mislim da znam. Na primjer: šutnju. Na primjer: samoću, dijete, logor, miris spalionice u susjedstvu; popis je malo duži i mogao bi se nastavljati danima, a dana nažalost nema.

– Spreman je učiniti sve – kaže. – Pogotovo muškarci. Muškarci su slabi na preživljavanje, to je problem. A ta riba je sigurno muško.

Gledam u njega, a onda i u dimnjak s kojega kulja gusti lijeni dim. Želio bih se nasmijati, nešto dodati, zaplakati, ali ne ide. Zato mislim na obližnju tvornicu mesnih prerađevina, na siva betonska postrojenja, na blatnjavu cestu do kolodvora i vlak kojime ona svakoga dana odlazi i vraća se iz grada. Sad je čekamo nas trojica. Šaran, Anin djed i ja, tri muškarca koji čekaju svoj red, njezin obli trbuh, njezine glatke natečene ruke, presudu.

– Ana i ja čekamo dijete – kažem. – Ako bude sreće, dobit ćete unučicu.

Otada činimo sve što muškarci čine da bi preživjeli. Cvijeće na stolu, tanjuri, pribor. Kad uđe, Ana nas gleda s čuđenjem. Kad joj se nasmijemo, šalje Svena u sobu, sliježe ramenima i odlazi u kupaonicu.

– A ovo ste meni ostavili? – pita.

Zaustavljamo dah dok prolazi pokraj nas i iz ladice s alatom uzima teški francuski ključ. Onda se vraća u kupaonicu, i otamo se čuje pljesak, prskanje, udarci repa po vodi. Na izlasku nam se smije, ruke su joj srebrne.

– Po običaju, prljavi poslovi za mamu.

Stari i ja šutke izlazimo na balkon. Tamo nema nikoga. Čak ni cigareta. Neko vrijeme smo mirni, mirni kao bubice, osluškujemo, a onda više ni to. Ovo je vrijeme čuda i nas dvojica stojimo i udišemo najbolji zagađeni zrak na svijetu.

Živi smo, kažem.

Živi smo, ponavlja stari. Još neko vrijeme. I to je razlog za slavlje.

Roman Simić Bodrožić rođen je 1972. godine u Zadru. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završio je studij komparativne književnosti i španjolskog jezika. Organizator je i urednik *Festivala europske kratke priče*. Uvršten je u više antologija i pregleda hrvatske proze 90-ih, a priče su mu prevedene na brojne jezike. Dobitnik je nagrade *Jutarnjeg lista* za najbolju hrvatsku proznu knjigu u 2005. godini i Večernjakove nagrade za kratku priču „Ranko Marinković“ 2012. godine. Živi u Zagrebu i radi kao urednik u izdavačkoj kući Fraktura.

Knjige proze:

Mjesto na kojem ćemo provesti noć (priče), Naklada MD, Zagreb, 2000.

U što se zaljubljujemo (priče), Profil International, Zagreb, 2005.

Nahrani me (priče), Profil knjiga, Zagreb, 2012.

Knjiga poezije:

U trenutku kao u divljini (s T. Zajecom i V. Grgurićem), SKUD „Ivan Goran Kovačić“, Zagreb, 1996.

Roman Simić Bodrožić svojom posljednjom zbirkom priča *Nahrani me* potvrdio je svoj status velikog stilskog perfekcionista, majstora za detalj i sitne kotačiće složenog mehanizma priče. Njegovo suptilno, zaobilazno ocrtavanje intimnih odnosa likova dovodi nas do epicentra njihovih unutarnjih potresa, prešućene ljubavi ili bijesa.

Tanja Mravak

DARK CHOCOLATE*

Baš je sretna. Sjedi za stolom i gleda muža na kauču. Dugo nije imala tako dobar dan. Jutros je krenula na posao kao i svakog dana. Ništa nije nagovijestilo to stanje. Padala je hladna kiša, šipka kišobrana uporno se krivila iako ju je ona stalno ispravljala. Niz iskrivljenu stranu malog, sklopivog kišobrana curio je tanki mlaz vode i naizmjenice joj kvasio torbu pa gležanj.

Na stražnjem ulazu supermarketa čekala je šefica. Iva ju je kratko pozdravila pa joj kolebljivo okrenula leđa i pažljivo nekoliko puta protresla kišobran. Futrolu je davno zagubila. Kišobran je spremila najprije u jednu pa u drugu vrećicu sa znakom trgovačkog lanca u kojem je radila. Šefica je ušla za njom i zatvorila vrata prostorije u kojoj su se radnice oblačile.

– Vrlo je važno, opet naglašavam, pitati karticu za bodove. Jučer sam malo šetala oko blagajni i primijetila sam da su se neke od vas opustile.

Iva je gledala na zidni sat i nadala se da će joj ostati vremena da promijeni čarape. Izvadila je kecelju iz ormarića.

– Svakog kupca... svakog – pogledala je prema Ivi – treba pitati karticu!

Navlačila je kecelju preko glave i malo duže je zadržala na očima.

– I ako karticu nemaju, pitati žele li je.

Vezivala je kecelju na struku s lijeva i s desna. I to je bila zgodna prilika za skrenuti pogled.

– I onda objasniti što će dobiti ako uzmu karticu.

Izuvala je cipele, dugo je odvezivala vezice. Šefica se nagnula prema njoj.

– Svakog kupca.

Nije uspjela promijeniti čarape, vremena je bilo samo za preobuvanje u klompe.

Sjela je na blagajnu broj tri. Danas je pazila.

Dobar dan, imate li karticu za bodove? Dobar dan imate li karticu za bodove? Dobar dan, imate li karticu za bodove? Dobar dan, imate li karticu za bodove?

– Dobar dan. Nemam.

* Iz zbirke priča *Moramo razgovarati* (Algoritam, 2010.)

– Želite li?

– Ne, ne, ja ni ne kupujem.

– A zašto ne želite? Znete li da ćete nakon tisuću sakupljenih bodova moć odabrat pet stvari čak dvadeset posto jeftinije? A ulazite i u nagradnu igru. Nikad ne znate di vas srića čeka.

I već je Iva izvadila pristupne formulare kad joj je mladić s druge strane pružio zamotani paketić. Papir nije bio sjajan, pa ni gladak. Na prvi joj se pogled učinio prljav, a onda je prepoznala nešto što je stajalo na polici s ukrasnim papi-rima i sjetila se kako se smijala kad je pročitala da je to rižin papir.

– To je za vas. Oprostite.

Iva je pogledala mladića. Nije on baš bio ni mlad. Vjerojatno ne puno mlađi od nje. Ali jasno joj je bilo da je bio sam. Ona prepoznaje oženjene. Ovaj nije imao to što je prepoznavala kod oženjenih.

– A nije, nije, falio si... biće je to za Ankicu, ona je popodne – nasmijala mu se uvjerena da je to nešto, u rižinom papiru, samo malo skuplje od onoga što Ankici ti, ne baš mladi, neoženjeni momci svakodnevno ostavljaju.

– To je za vas. Oprostite mi još jednom.

– Nije, nije. Ne dobivam odavno ni zamotano, ni nezamotano – promrmlja-la je Iva nastojeći završiti razgovor i već je pogled usmjerila ka drugoj mušteriji.

– Je, za vas je.

Rižin papir dodirnuo joj je nadlakticu. Trgnula se.

– I oprostite.

– Ne znan o čemu govorite.

– Ma jučer sam vas hm... uvrijedio. I evo, uzmite, bit će mi lakše.

Paketić je još jednom dodirnuo Ivinu ruku. Ugurao joj se između palca i kažiprsta. Nije ih stisnula nego je opet pogledala mladića.

– Jesi ti onaj šta mi je reka da neće... jebenu karticu? – tiho je, pogledavši oko sebe, izgovorila zadnje riječi.

Gospođa iza mladića premjestila se s jedne noge na drugu i uzdahnula.

– Ma neeee, ne bi ja nikad tako nešto... joj, ne...

– A, znan onda! Ti si onaj šta mi je reka da se usredo... ono, nešto ka fino, kad san zaboravila dat kesu. E, je ti si fin... to ufino san zapantila.

Osjetio je lagan dodir tuđih kolica na stražnjici. Paketić se opet udaljio od Ivine ruke. Pustio je gospođu iza njega na blagajnu i ostao stiješnjen njenim kolicima.

– Dobar dan, imate li karticu?

Provušla je karticu kroz utor na računalu. Na ekranu je pisalo ime i prezime gospođe s kolicima. Začuo se zvuk prepoznavanja bar-koda.

Mladić se malo pomaknuo i nije znao što bi s paketićem. Na prostor iza Ivinih leđa stizale su stvari s trake, kotrljale se čašice jogurta, šuš kale vrećice s tjesteninom, tromo klizile dobro umotane juneće koljenice. Gospođa je dobila tri boda. Dok je spremala stvari u vrećicu, on se opet približio blagajni.

– Ja sam bio malo nervozan i kasnio sam. Žena ispred mene imala je punu košaru, pa je nešto zapelo s karticom. Kad ste to sredili ova je upitala još i tri ku-tije cigareta, a vi ste imali dvije. Onda ste otišli do jedne blagajne, pa do druge, pa ste viknuli kolegici na trećoj ima li dugi valter. I kako nigdje nije bilo, otišli ste do skladišta. A okolo su stajale bar tri vaše kolegice i nešto slagale, premještale.

Ja sam pjenio i bjesnio na vas, na organizaciju... i kad ste se vratili, pitao sam je l' imao netko drugi da ode po te cigarete. Ljut sam bio. Molim vas oprostite mi i evo, primite ovo: vama kao znak mog kajanja i meni kao znak vašeg oprosta.

Iva je šutjela. Uzela je hrapavi zamotuljak i izgledalo je kao da će se grohotom nasmijati. Onda joj se zatresla brada, zagrizla je usne i osjetila peckanje u vrhu nosa. Činilo se da je plač nezaustavljiv.

– Khm, khm... – nakašljala se šefica, koja se odjednom stvorila iza blagajne.

– Može li to poslije posla?

To je zaustavilo plač. Iva se posramila. Mladić joj je šutke stisnuo ruku, klimnuo šefici kao da se ispričava i izišao iz supermarketa.

Dobar dan. Imate li karticu za bodove?

Do pauze se čarapa na gležnju osušila. Danas nije uzela pet dekagrama parizera i malo kruha. Zatvorila se u zahod i pažljivo, kao kad bi usnulom suprug skidala pepeljaru s trbuha, odmotala paketić i lagano spustila rižin papir na koljena. Do tog trenutka on je skrivao crnu tanku kutiju na kojoj je u tamnom sivom pravokutniku bijelim pisanim slovima pisalo *Luxury*, a ispod toga tiskanim zlatnim BELGIAN DARK CHOCOLATE. Na crnom dijelu pakiranja još je stajalo i 70 % COCOA te sitnim bijelim slovima *belgian chocolate made by perfectionist from the finest ingridients, since 1923*. Ništa, osim „chocolate“ nije Ivi dalo naslutiti da se unutra krije čokolada. Nije na kutiji bila slika table čokolade, pa čak ni crtež kakaa. Pomirisala je paketić sa svih strana, približila ga uhu i pritisnula par puta da čuje kako šuška folija ispod koje se, bila je sigurna, nalazi čokolada.

U njenom dućanu bilo je nekoliko švicarskih čokolada koje su umjesto običnog papirnatog omota imale tvrđu kutiju i na kojima se kočoperio veliki postotak kakaa. Neki su to kupovali, obično gospođe s glatkim rukama. Gotovo nikad nisu sakupljale bodove. Ali te su kutije na sebi bar imale nacrtanu kockicu čokolade pa je znala da je unutra čokolada.

Ankica je probala jednu takvu i kaže da je gorka. Tanka i gorka. To joj je bilo drago. Takvu njena djeca ne bi jela sve da im i donese.

Tko zna, pomislila je, *koliko ova košta*. Tu belgijsku čokoladu nikad nije vidjela, u njenom se dućanu nije prodavala. A onaj mladić nije valjda jučer išao u Belgiju po čokoladu. Kupio ju je negdje gdje su mu je umotali u rižin papir. I sigurno nije bio ljut.

Spremila ju je u torbu i vratila se na blagajnu.

Kad je došla kući suprug je spavao na kauču pored stola. Bio je toliko blizu da su se stolice s te strane jedva mogle izvući i uvijek se na njih sjedalo bočno pa se tek onda noge premještale ispod stola. U drugoj sobi spavala je njegova majka. Naizmjenice su hrkali i zviždali. Njeno hrkanje, prigušeno zidovima, počinjalo je kad je sin u izdahu zviždukao. Valjda su se uštimali u četrdeset i dvije godine zajedničkog života. Hrkanje je pratilo treštanje televizora, repriza jutarnjih dječjih emisija. Hrkanje, zvižduci i *znate li kako se prave flasteri*. Iva se vješto ugurala između stolica i kauča i pažljivo uklonila pepeljaru s muževa trbuha. Pričekala je da do kraja udahne i onda ju je lagano obujmila prstima. Kad bi izdisao, trbuh mu se spuštao nadolje i pepeljara bi nečujno ostala u njenoj ruci. Stižala je ton na tipkama ispod ekrana jer je daljinski od televizora stajao u njegovoj poluo-

vorenoj ruci. Uvježbanim tihim pokretima stavila je drvo u već gotovo ugaslu vatru, iz lonca pojela malo juhe da ne klapa s tanjurima i uzela komad mesa što je njegovoj majci ostao na tanjuru. Ritam zviždukanja i hrkanja se nastavio. Iva je sjela na stolicu, nečujno uvukla noge i osjetila laganu nelagodu u pokislom gležnju. Malo je čupkala rubove stolnjaka, vrtjela stopalo da nelagoda prođe, klimnula glavom kao da je sigurna i premjestila torbu s naslona stolice na stol. *Bolje da dica ne provaju, mislila je, to će njima bit gorko, a i on će me pitat odakle mi to. A kad pita odakle mi to onda će mi izbit iz ruke. Najbolje da ja to sad na brzinu pojiden, najbolje da nestane i amen. A vidi li stara... Najbolje da je pojiden. I to je to. Nema više. Gotovo. Kraj. Riješena stvar.*

Izvadila je crnu kutiju iz torbe. Malo se nakvasila od vrećica koje su omatale kišobran. Ali bolje, lakše ju je otvorila. Sad je trebalo skinuti i šuštavu foliju. Polako, ravnomjernim pokretima, iz zgloba, ne prstima. Belgijska čokolada imala je velike kocke. Po dvije u redu. Kad nekome ponudiš kockicu te čokolade, nikako se ne možeš osramotiti. Kockicu te čokolade treba pregristi da fino stane u usta. Ta kocka je pravi zalogaj. Iva ju je prinijela ustima, odlomila zubima gornji lijevi kut i onda je ono drvo kojeg je stavila u vatru izgorjelo taman da padne na žeravicu uz nepoželjan zvuk. Tijelom joj se širio strah i *Luxury* okus čokolade čiji se komadić topio na jeziku. Ukočila se. Nastojala je zaustaviti rastapanje čokolade. Stisnula je zube i raširila oči. Opruga u kauču je zaškripala. Muž se promeškoljio. Daljinski mu je ispaao iz ruke, poklopac za baterije iskliznuo iz ležišta, a one se otkotrljale do zida. Stresao je glavom, stavio mali prst u uho, energično protresao i rekao „ufufuf“. U polusnu je otvorio oči, uzeo joj čokoladu iz ruke i pojeo je, ni ne znajući, spavajući, u tri zalogaja. I nastavio hrkati i zvižducati, i nastavio pratiti majku u naizmjeničnom ritmu. Iva se dignula sa stolice, otvorila vrata peći, ubacila u nju crnu kutiju i zlatnu foliju i sretna se vratila za stol.

Tanja Mravak rođena je 1974. godine u Sinju. Radi u Centru za autizam u Splitu. Osvojila je niz nagrada za svoje kratke priče prije nego što ih je skupila u zbirku. Dva puta je uvrštena u zbirku *Najbolje hrvatske priče* (2005. izbor Jagne Pogačnik i 2006. izbor Miljenka Jergovića). Zbirku kratkih priča *Moramo razgovarati* napokon je objavila 2010. godine (Algoritam) i dobila za nju nagradu *Jutarnjeg lista* za najbolju hrvatsku proznu knjigu u toj godini.

Zbirka priča *Moramo razgovarati* minimalističkim izrazom pruža bogatu, diferenciranu sliku ljubavnih i obiteljskih odnosa. Osobita empatija autorice prema likovima, moć izmjene rodne i starosne perspektive, živa i brza, „južnjačka“ izmjena replika..., sve to fascinira čitatelja i uvodi ga u svijet materijalne, emotivne i kulturne oskudice nižih društvenih slojeva dalmatinskih gradova i predgrađa.

CESTA, PAVILJON*

Bilo je rano jutro kad se spustio s autoceste na magistralu, a onda iza zavoja ugledao djevojku s podignutim palcem. Stajala je pred nekom krčmom, uz cestu, koja je nudila janjetinu, parking i prenoćište, ali trenutno nije bila otvorena. Čekala se sezona, tek je sredina travnja. Plastični stolci bili su vezani pod trijemom, prekriveni prozirnom ceradom punom kišnice i sagnjila cvijeća.

Djevojka podiže torbu ispod prašnjavog oleandra i prilazi spuštenom prozoru automobila. Jutra su još svježja, naježila joj se koža na vratu. Ima vrlo kratku kosu i vrlo duge šiške, nosi jaknicu od tanke kože i prugastu suknju do koljena. Suknja leprša. I pramenovi kose lijepe joj se za lice dok govori. Ima velika usta.

– Paviljon ispod hotela Borak, na kupalištu?

– Objasnit ćeš mi, uđi, smrzla si se.

Makne s prednjega sjedala neke papire, dopola pojeden sendvič Montana i limenke Red Bulla koje su se kotrljale po podu.

– Sorry, auto je u neredu. Dugo putujem.

– Pa, mogu i ja vozit, ako ti nije glupo. Ne, bez zafrkancije, ako si jako umoran. Meni nije problem, majke mi, jedanput sam vozila kombi do Brna bez stajanja, osim dva puta kad sam morala piškit, možda je bilo i tri, zapravo. Ej, jel te zamaram, a? Kako se zoveš?

Spustio je sjedalo i leškario, panoramsko razgledavanje obale – zamijenili su mjesta. Ona je vozila, vrtjela stanice na radiju, pjevala i pričala, pričala... Bože, kako je ta žena pričala, i koliko. Da nije bila lijepa, mislio bi da je luda.

Rekla je da se zove Zrinka, objasnila je i zašto, po nekoj teti koja je bila gotovo svetica, a umrla je mlada, al ona nije svetica, haha, ni u ludilu, iako je u biti dobra cura, a i ne misli umrijeti mlada, nije joj ni na kraj pameti, želi se zaljubiti u domu umirovljenika, negdje u šumici uz more, to bi bio okej kraj.

Treba završiti fakultet, prekinula je pravo na prvoj godini, ne pitaj, rimsko pravo je dotuklo, pa sociologija i ruski, to joj baš i nije ležalo, sad je na drugoj

* Iz zbirke priča *Nasmijati psa* (AGM, 2006.)

godini povijesti umjetnosti, voli renesansu, Kokoschku i Otona Glihu, zna da nema puno veze jedno s drugim, al tako joj se sviđa, ona je iskrena, možda i previše, ljudi to ne cijene. Možda će imati malu galeriju ili će biti konceptualna umjetnica, ima već neke zanimljive ideje, daj reci mi kako ti se to čini...

Ruke su joj malene, zglobovi na prstima čvornati, ima neki prsten koji mijenja boje ovisno o raspoloženju, kaže, sad je ljubičast, jer je nemirna i strepi. Taj paviljon zapravo je od mamina polubrata, on je bio nekakav kipar, al tu više nitko ne dolazi, prije su bile izložbe, derneci, ona tu ljeti spava, ima pomoćni ležaj i vreću, mogao bi i ti prespavati, ako ti se ne žuri... zapravo, bolje ne, nekoga čeka... imaš li još koji Red Bull, pripali mi cigaretu. Ej, baš si zgodan, imaš lijepe obraze, koliko si visok?

Vozi u čarapama, goleme okrugle šlake gurnula je pod sjedalo. Kako hoda u tome? Ponekad u vožnji spusti sjenilo i pogleda se u zamrljano ogledalce. Kad iz sjenila ispadnu autokarte, ona se ne uzrujava. Uhvati rubove usana palcem i kažiprstom i razvuče ih prema dolje, pa se široko nakesi, prema gore.

Jedan joj je stomatolog, znanac inače, jučer pobrusio očnjake, bila je ponosna na svoje očnjake, koji su ujedno i dvojke, a to se inače zove, kako se ono zove – hipodoncija gornjih latelarnih sjekutića, da, bezveze, a slatko je bilo, kao vampirica. To ima jedna od sestra Arquette. Budala, zubar... A čime se ti baviš u životu i kamo putuješ? U, fak, jesi vidio kako mi je ovaj debil u bemveu uletio u škare, džisz! Čovječe. Ti samo kunjaš, razvedri se! Vjeruješ li u sudbinu?

Zrinka vjeruje u sudbinu, nije ga začudilo. Jedna žuta dokoljenka je spala i otkrila lijepi list na nozi. Je li zapazila da je promatra? Crne obrve, nos malo povijen, paperje u onoj udubini na zatiljku... Uskoro će skrenuti prema hotelu Borak, pa onda može i pješke do kupališta, prema paviljonu. Zato je vrlo važno da mu sad, dok još može, ispriča tu priču o sudbini. Takve ti priče, ne budi skeptičan, mogu promijeniti život.

Radi se o njoj i o tom tipu Darillu, Englezu. On joj je ošišao kosu. Bila je dovde, siječe kažiprstom leđa ispod lopatice. Naučio je skakati na glavu, važno je osloboditi se, nemoj misliti, skoči, što se više bojiš, lakše ćeš se ozlijediti. Važno je osloboditi se. Budi hrabra! Ja sam Darillov proizvod, tvrdi Zrinka, ovakva kakva sam sad, slobodno bi na meni moglo pisati Darill's kao neka marka, *brand*, razumiješ!? Naučio je razne stvari, o onim stvarima razne stvari. Ona se smije, bljeskaju potkresani očnjaci. O my goodness...

Skreće kraj velike ploče s natpisom Hotel Borak i zaustavlja automobil. Mora mu to ispričati, jer, vidiš, suvremena tehnologija omogućava ti da utječeš na budućnost, svoju, izravno. Da točno odrediš svoju sudbinu!

Evo, ona je pretprošloga ljeta, kad se ludo zaljubila u Darilla, poslala sebi *mail* u budućnost, znaš za taj sajt? A ne?! Di ti živiš?! Pa uglavnom, odredili su današnji datum, 16. travnja 2006, tad je njegov rođendan.

Ona je napisala i klikom na *send* poslala današnjoj Zrinki:

Draga Zrinka,
ne zaboravi da se danas trebaš naći s Darillom u paviljonu i čestitati mu rođendan! Ponesi dar!

Tadašnji Darill sebi je napisao i odaslao u budućnost *mail*, šesnaestotranjanskom, dvijetisućešestaškom Darillu:

Darill,
Your love is waiting for you in the pavillon, hurry up, she's got a present for you!

– Vidi, tu je dar – okreće se i izvlači iz torbe zamotuljak sa sjajnom vrpcom.
– Pa jesi li ga barem nazvala?
– Ma neee, ne razumiješ, ja nemam njegov broj, *e-mail*, adresu... Takav je bio dogovor. On je morao raščistiti neke stvari u životu i tako. I ja sam sad ipak zrelija nego prije dvije godine. Od danas ćemo biti skupa, dugo, mislim... zašto ne zauvijek!? Zauvijek je okej.

Dolje, ispod hotela, pružala se šetnica uz staro kupalište. Jugo je izbacilo alge i kamenje na obalu. Neki je čovjek bespomoćno gledao gajetu, vjerojatno svoju, kako se koprca u valovima, na korpo mortu. Pomisli kako ljudi iz unutrašnjosti ne znaju ništa o životu uz more. O toj strašno sporoj tuzi, koja ostaje iza čvrsto spuštenih zasuna ljeta. Odjednom se zatvara i odjednom se otvara život koji čuči iza blindiranih vrata, iza zastora pozornice. A potom: opereta.

Zamislio je Darilla koji je jutros, u svom *posh* stanu, možda kući, *semi-detached*, kao u čitanci iz engleskog jezika, podigao rolete prema *backyardu*, ustanovio da je dan opet oblačan i da bi trebalo posijati novu travicu i oplijeviti ruže, a potom uz kavu ili čaj, bolje čaj, koji mu je skuhala žena (siguran je da Darill ima ženu koja mu se često obraća sa *darling*), u kućnom ogrtaču s izvezenim monogramom na prsima, otvorio *laptop* i pročitao pristiglu poštu. Potom se *darling* Darill odmaknuo od stola, otpio gutljaj čaja i blago nasmiješio. Bio je čitav dan pomalo rastresen, možda je čak u jednom trenutku razmišljao da taksistu kaže da ga vozi na Heatrow, na avion, ali onda su ga nazvali s posla da već kasni s tim projektom i on je uzdahnuo i povukao zauvijek zasun na onom ljetu kad je umalo, eh umalo, izgubio glavu.

Zrinka još naklapa o sudbini, o ljubavi, povlači čarapu do koljena, a grane na vjetru, vani, rogobore cinično: ta luckasta djevojka šetat će sama ovim kupalištem u novoj prugastoj suknji i ući će u napuštenost prašnja paviļjona puna uginulih kukaca i dugonogih pauka. Zavući će se u vreću iz koje će viriti samo kratko ošišana glava i, možda, umrijeti od straha. Ako se boji pauka. Ili samoće. A možda će samo kratko posjediti na klupici na kojoj joj je Darill nekoć grickao uho i šaptao kako je važno, iznimno važno, osloboditi se, biti hrabra... Potom će opet izaći na cestu, s druge strane magistrale, i podići palac.

– Idem ja sada. Bio si dobar dečko! Vozi polako! – poljubi ga u gornju usnu, prebaci torbu preko ramena, pa niz stazicu niže hotela u onim glomaznim šlapetinama.

– Pa zbogom... – pomisli on – Inače ja sam Ivan, visok sam 180 cm, ne bavim se ničim važnim, ne putujem nikamo posebno. Možda bi mi mogla praviti društvo...

Suknja i kožna jaknica i torba i svijetlo paperje u onoj udubini na zatiljku zamaknuli su za borove prema paviljonu.

Ivan zavrne ključ i u rikverc se popne prema magistrali.

Vozio je iza nekog kamiona s građevinskim materijalom. Na radiju su spikeri neumorno pričali kao da nikomu nije do pjesme. Kad je napokon pretekao taj dosadni kamion, sa stražnjega sjedala na pod je pao, omotan sjajnom vrpcom, dar za Darilla.

Olja Savičević Ivančević rođena je 1974. godine u Splitu. Živi i radi u Splitu kao slobodna spisateljica. Poezija i proza ove autorice prevedene su i objavljene, u časopisima ili kao knjige, na petnaestak jezika. Dobitnica je Prve nagrade „Ranko Marinković“ za kratku priču 2007. godine. Za roman „Adio kauboju“ nagrađena je nagradom *T-portala* za najbolji hrvatski roman u 2010. godini. Ivica Buljan režirao je kazališnu predstavu po istom romanu 2012. godine za Splitsko ljetu.

Knjige poezije:

Bit će strašno kada ja porastem, Osnovna škola „Vjeko Butir“, Kaštel Lukšić, 1988.

Vječna djeca, Narodno sveučilište, Split, 1993.

Žensko pismo, Thema, Zadar, 1999.

Saška Rojc: Puzzlerojc, AGM, Zagreb, 2007.

Kućna pravila, Algoritam, Zagreb, 2007.

Mamasafari (i ostale stvari), Algoritam, Zagreb, 2012.

Knjige proze:

Nasmijati psa (priče), AGM, Zagreb, 2006.

Adio kauboju (roman), Algoritam, Zagreb, 2010.

Zbirka priča *Nasmijati psa* Olje Savičević Ivančević svakako je po virtuosnoj la-koći svoga pisma bila jedan od hrvatskih književnih događaja sezone 2006. go-dine. Duhovita anegdotalnost, naglašeni pop-senzibilitet, suptilan mediteranski štimung i, prije svega, očaravajuća, anarhična infantilnost odlike su ove zb(i)rke priča!

**NOVO ŽENSKO PISMO
HRVATA U VOJVODINI
– PJESNIŠTVO**

Mila Markov-Španović

JA SAM RIJEKA

Kada sam pjesmu o rijeci spjevala
nije li to simboliziralo nešto
nije li na ljubav podsjećala ta zavičajna voda
nije li te val moje rodne rijeke zapljusnuo
čuješ li taj njezin tako moćan val
kako se lomi i rasipa
Ti koji si u tuđem svijetu
koji umireš na tvrdoj postelji
i posljednjim naporom sluha osluhni

Rođena sam pokraj vode te
i cijeloga vijeka gledam
slušam
gazim
i udišem vodu
ona je moj osnov
ona je moj znak raspoznavanja
i vječiti pratitelj mogega života Ona je
ona je utemeljena u moj dom
i u dno samo moje svijesti
od nje živim i s njom računam
o njoj pjevam
u nju se kunem

I moja je misao poput nje
vjerna a nestalna
krotka a razorna
ona buja
opada
stremi
krivuda
i protječe

I SVAKA KAP I KAPLJA ČAK

Miruje svijetla
 zelena voda
 mirujemo mi
 bez riječi sjedeći
 a onda iz mira
 u sanjivoj tišini
 začu se kap po kap
 potom kaplje
 na površini vode
 i svaka kap
 i kaplja čak
 ostavlja nejednak odjek
 za sobom

A ja gledan njezin
 kratkotrajan trag
 na vodi
 i slušam ga
 i čutim
 vidim zamagljena
 strništa zavičaja
 nad njima
 zakašnjela ptica
 mukla glasa
 i mokrih krila
 a onda potom
 glas mora vidim
 i zvjezdanih sfera
 i osluškujem tako
 izgubljena pogleda
 riječ ljubavi i voljeni glas

KAO VAL BEZ SNA

Ti noćas biješ na moja vrata
 ustrašen i zakasnio kao onaj
 kojem zemlja nema što reći
 već si to činio – noću se dizao
 da me pitaš – koje ti je mjesto
 i koji je tvoj kraj i gdje pripadaš
 jer ne možeš ni ti dovijeka živjeti
 kao siroče bez imena i bez puta
 O kako su nejake ljudske ruke
 a kako tvrdo može Bog spavati

Ali Ti se nemaš kamo vratiti
ne odstupaš veliš i nadaš se
– vraćaš se uvijek ponovno
kao val bez sna –
pitaš se što si ti ovdje u svijetu
– stablo na vjetrovitu mjestu
il' cvijet pokraj puta
il' si kameni rimski stup
osamljen na ruševinama
koji ne drži svoda
i ne služi baš doista ničemu
već puca na mrazu
i gori na žegi
i čami sam samcat

I još onako polomljen i napušten
svjedoči slavu koje više nema

KAO SISYPHE

Poput njega tako se upinjem
uz strminu hvatam rukama i šiblje
i drač i krš i nogama zapinjem
umrljanu me zemljom – nešto dozivlje

Oštrim kamenjem izbodena prije vremena
puzim milimetar po milimetar preko stijena
trbuh mi isječen i ruke krvave do ramena
obrazi šibani oči crvene od vjetra ne lijena

Kao Sisyphe zaokupljen bučno
samo svojom stijenom uspinjanja
verem se predano i dosta mučno
i kad mi ponestaje snage i disanja

Samo da krenem s druge one strane
mogla bih uzšetati na vrh lagano
svi mi govore i gledaju te povite grane
nemoguće proći – bolje odustati predano

Nikoga ne gledam i ne slušam stvarno
cijela se upila tijelom u stijenje oštro
i odjednom padoh niz vrlet na dno
mašući nesuvislo rukama vičući nešto

rukama kao kliještima grabeći predano
a kad se strmoglavih na dno okrvavljena
pade i granje i zemlja i kamenje na me znano
i čuh – eto vidite tako se penje od malena

A stara je već i neće više uspjeti naglavce
izmlaćenoj utučenoj ležaj joj valja sterati
al' tek što se pribrah od pada vrtoglavice
okrenuh se ispružih ruke i stadoh se opet verati

IZ CARSKOGA GRADA SONET CARSKI

Evo dižem čašu pepelu i prahu
i neću da se iz sna ovog budim
ostat ću ovdje gdje i drugi ljudi
nalaze život i sreću u strahu

U redovima čekat ćemo zoru
jezik hrvatski šaptat poluglasno
krvavi car će makar na umoru
pognuti glavu pokajnički časno

A ministarska vrlo bulumenta
iskat će potpis ispod testamenta
u kom ostavlja samo kuku-lele

pa kad car ipak đavlu preda dušu
tek će ga onda šćepati za gušu
i davit' u ime zemlje cijele

Mila Markov-Španović (Mali Guber (BiH), 1961.), doktorandica kroatologije, prevoditeljica s francuskoga. Po završetku studija na Filozofskom fakultetu u Sarajevu dolazi u Srijemsku Mitrovicu gdje je srednjoškolska profesorica, prevoditeljica, sudska prevoditeljica. Poeziju piše od ranog djetinjstva. Pjesme su joj objavljene u rešetarskim zbornicima (Rešetarački susreti 2005.-12.), u mostarskom časopisu za književnost *Osvit*, kalendaru *Subotička Danica*, u zbir-kama *Lira naiva* te zbir-kama pjesnika Hrvata izvan Hrvatske. Članica je uredništva *Biografskog leksikona Hrvata istočnog Srijema*. Objavila je dvojezičnu (hrvatsko-francusku) zbirku pjesama pod naslovom *Libertas Mea* (Petrovaradin, 2011.), zbirku poslovice, maksima, izraza i sentenci (latinski-francuski-hrvatski-srpski) *Maxima minimis* (Petrovaradin, 2011.) te zbirku eseja *Jezik je zapravo domovina* (Petrovaradin, 2011.).

Blaženka Rudić

GORČINA

Danima putujem
pustinjom
putujem il' stojim
lutam
skapavam
pred očima mi se pričinja
izvor
a gorčinu onoga prethodnog
ćutim u utrobi.

SUDBINA

Mi smo
dvije duše
nestvarne
što lutaju
svemirom
osuđene na samoću
na bliskost
što daljinom odzvanja
ponekad se
tek bešumnim
lepetom krila
dotičuć...

RUJAN

Opraštam se od rujna
već na početku.
Sjećanja na jedan rujan
sahnu kao izgažena trava.
Riječi padaju
poput požutjelog lišća
i ne znače više ništa.
Srce podrhtava

od bezglasnih jecaja
i odlazi u samoću
zatvarajući vrata
sjećanja.

SAN

Na ledini
zarasle u zubaču
drljača
parača
i roljka
drimaju
i klape
uzoranu njivu.

PROLAZNOST

Uzela sam šamedlu
i sila na sokak
pa gledam
kako prolazi
život.

Blaženka Rudić (Bikovo, 1966.), pjesnikinja. Redovnica je Kongregacije sestara svetog Dominika. Diplomirala je na Institutu za crkvenu glazbu, Katehetskom institutu i Institutu za teološku kulturu laika. Orguljašica je i katehistica u nekoliko župa u Vojvodini i Hrvatskoj. Trenutačno živi u Korčuli. Pjesme i prozu objavljivala je u periodici *Bačko klasje*, *Zvonik*, *Subotička Danica* i dr. Objavila je tri knjige: pjesama *Dragocjena blizina* (Subotica, 2001.), meditativne proze *Svjetlo u ravnici* (Subotica, 2001.) i pripovijetku za djecu *Pastirica i ruže : miris svetosti blažene Ozane Kotorske* (Zagreb, 2005.).

Željka Zelić

RAVNIČARSKA SJETA

Tu, u ravnici koja me rodi,
ostavljam dušu svoju,
posijanu u grudu zemlje,
kaplju vode,
Sunce i zrak,
što udahnuše život
u zlatnu vlat.

I kad se jednoga dana
vratiš do sjevernih strana,
pa koracima sjetnim
kreneš do našeg salaša;
na smiraju dana
zastani uz cestu
na kojoj tijela
nekoć su zadrhtala i
rukama čistim
pod prstima žednim
blagoslovi zemlju koja
dušom mojom rađa.

BORBA

Ja se ne mogu boriti za Tebe
kao Ti za mene.
Sve i da želim.
I želim.
A ne smijem.

Ja nemam tu snagu
što u svom bilu Ti nosiš,
dok ovim svijetom
u očima sjetnim
samoću i nabujalu želju nosiš.

Lavina razlika
razlila se pred nas.
Kako da ju prihvatim,
a sebe ne pogazim?
Svoju riječ i molitvu,
svoj zavjet i odluku.

I kad bih uspjela srcem
zaglušiti razum,
i kad bih tako postala neka druga žena,
jel' bi mogao ljubiti
tek sjećanje na onu koje više nema?

Ja se ne mogu boriti za Tebe
kao Ti za mene.
Sve i da želim.
Da znaš samo kako želim.
A ne smijem.

VI

Vi ste meni uvijek
govorili Vi.
Meni koja sam Ti,
Vi ste
govorili Vi!
Što je to,
zar smo bili neznanci?

Jeste li možda primijetili Vi,
da od siline strasti
ne stigismo postati Mi.
Previše je boljelo
da bi i počelo.

Raspršiše se snovi moji u zraku
kao dah na vjetru,
kao riječi klevetničke
i Judin poljubac u mraku.

I ne strahujte.
Otići ću.

S mukom
i grčem,
tjeskobom
i strahom,
bez nade.

Jer, Vi ste tako htjeli!

Vi ste meni uvijek
govorili Vi.
Jeste li svjesni
da niste
upoznali moje Ti?

PRKOS SJETE

Netko je morao silom
uplašiti mrak!
I zadaviti ovu neman
što žilama
nemilosrdno plovi.
Netko je morao
uspavati lampaš,
da u mraku svicu
zašuškaju zlatna krila.
Kad koprena suza se spusti
vidi –
to Gospod nevidljivu
nam ruku pruža.

San gordošću svojom
prkosi Tvom oku.
Pogledaj gore –
Gospod requiem stvara.
Ne ljubavi,
to nije plava kiša,
to samo crni galeb
zbog poraza našeg,
prkosno sjetom nebo para.

PRIVID SNA

Žalost je mrtva!
 Radost joj lijesa
 otvara pokrov.

U šlingane snove ušuškana
 raspletene kose spava –
 Isprošena,
 sama.

Suncokreta sedam u ruci joj zri.
 Na obronku snova strpljivo čeka –
 Obećani.

Željka Zelić (Subotica, 1980.), novinarka, književnica. Osnovnu i srednju školu završila je u Subotici, a studij novinarstva diplomirala je na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu 2007. Uposlena je u Gradskoj upravi grada Subotice. Zamjenica je glavnoga urednika katoličkog mjesečnika *Zvonik* (Subotica) od 2007. i članica Uredničkoga vijeća katoličkog godišnjeg kalendara *Subotička Danica*. Dopravnica je Informativne katoličke agencije – IKA i *Glasa koncila* iz Vojvodine. Dobitnica je novinarske nagrade „Posvećeni život u Zagrebu“ (2007.), dodijeljene od strane HUVRP i HKVRP. U nakladi NIU „Hrvatska riječ“ tiskan joj je roman *Bezdan* (Subotica, 2006.).

Anita Đipanov

ZAPLELA SE VIČNOST

Došla si, ko nikaka udavača nakindurita
pod plastom zlatno rumeni boja.
U tkanine bile si uplela svoje niti, ko igla vrimenska što savršeno svoj od zna.
Prostrla si svoje udove ko ponjava naroda, što svojim glasom vikovima leleče.
Boje trudni klasova pod nabreklih podsuknjama žita, donela si svoje plodove,
stisnila se nuz trs grožđa,
i jutrom umivala kožu prirode
Posuti 'aljina i naborani skuta meteorskim kišama, upleteni u asteroidne prašine,
nakupiti potencijala,
ispreplitani dendrita i aksona međ' veđama, objavila si svoj početak.

Zaplela si rukave u gornjim komorama organskog sata,
porumeniti obraza veseli boja, umotani u kitnjaste pogače Kasnog lita.

Došla si ko dite plača i mokroga čela jutarnjih kiša,
što su sljivale se niz piskovite dunavske obale.

I šta nas dvi znamo!
Možda u ovom trenu u sva paorska kola od 'rastovine,
na nikakim samotnim mistima daleki ostrva, vuču niki sasvim
tuđi vranici, iz naši snova.
Vranci sa grivom crnom ko ebonovina, na Suncu boje raži.
Možda još iz Zakarpatja zapečatit u vrimenskoj humci vitar nemiran čarlija,
uspavanku davnu sa davno zapečatitog šumskog saća.
Došla si sa vatrom svesti u sluhu, krvi, mesu i koži prirode,
zapletena u gvozdenim plugovima i bolnoj vrisci konja, nikoga novoga svita.

STVARANJE SLOVA

Neće znat oni što crne, oče tvoje su voljili...!
Da su zvizde nebeske u njima se ogledale...
i u alkama irisa 'aškom leperovi zaneseni posmatraču su plesali.
„I opet tvoje ništa ni bilo.“
Neće znat lađari, što po skalinama riči, tvoje obraze su molovali
ni oni gordi, jagerski svirači Mioljskog lita, da si se ti iz svi
knjiga slovima naranila.

„Nijedno svoje nisi imala.“

I neće znat da si bila zajedno š njima pustinja, jedna neplodna koju su navodnile vode sam mora jednoga.

Neće znat oni, vinski dani, ni grozdovi sazriti, da si se ti međ' lomačama grožđa od nabubriti spona,

upleta, i šljoka od nji sakrivala.

„A, imala si i dosta.“

U pojasevima pogače i kitnjastim rubovima nanizani nediljni misa.

Neće znat ni one što su ti bilom zvale, da je duša – bila tek na kraju puta trnovita, a trnje se ne sklanja s vridnim jezikom neg s postom i molitvom.

„A ti, divanila si dosta.“

Neće znat ni godine, što su vidle svitlo da ti iz ditinjeg srca sja –

da ni sama ne znaš ispod koje od nefsanski tmina tinta se cidila.

I neće znat da si pognite glave mutnog pogleda

gledala svoje bilo tilo kako niče iz uma Njiovoga.

Okupano svitlošću, ko nebo Betlehemske noći,

baljaskala se krljušt svitloplave, nebeske, tvoje boje.

I neće znat da si napregnila svoje ruke, i vidla protok oni sitni tvari i stanica što jesu život.

Crvene vode i brazde na svojim rukama,

i tetivama koje si sad osičala.

Zamrsite slike давnog života nikakog, koje raneći se ostacima prošlog ti, na koncu rođenja počinjale su bubnjat.

I neće znat ...

Da si ispod privida, zemljane kože gorila od napetosti,

koja se ko snaga šuma 'rastova

pod njom skupljala.

Neće znat oni... što su zbog tvoji riči,

otarcima znakove trisali sa sebe,

da si ti puni jedara na obalu drugojačiju veslala.

I neće znat... Umorite skitnice, prolićnog opoćivanja

da si se ti iz svi knjiga slovima naranila,

nijedno svoje nisi imala.

GLASNA TIŠINA

Sanjam da niko diše i živi u mene taj давni san.

Da niko palji taj praiskonski plamen u mojim žilama,

koji čuva način kako se palju zvizde.

Umorite oće u mraku tražu pusto groblje,

i mramorne spomenike za vrime litnji oluja.

I ruke u mraku želju ruke moji pradićova!

Zarastle riči, pusti atari i gankovi u dubokim vodama moji vena.
Nepokosite livade davni vrimenta, prašnjavi putevi i drača oko snova cura mladi.

Oteglo se i prostrlo to vrime, nikako davno na stativa mladosti,
ko pognite glave umoriti cuncokreta što po Suncu dane broju.
Sanjam da neko diše nad bagrenjakom di sirotinjska dica med srču,
i rakija za prelo međ dudima di čeka,
nabubrita u zemljanim zdilama svita.

Poslidnji sokaci batrgu se od turske kaldrme još uvijek gole brez divojačke pisme.
Snig škriplje al ne čuju se praporci čilaša, ni amovi, ni zvona daleki sela,
ne vidi se tinta noći kroz pregača na kandžije i nit svile na
zlatem oplećku.

Sanjam prid vodom umire glas vičnosti i dolazi jara izvorima sna.
Sine nadanja izgubiti prela i divana, pro'odače bose po pisku sićanja.
Zvizde spadnu na Sunce di koji komadić stigne, i Zemlja spada u nebo u vrime
noći mrtvi violina.
U brazdama zemlje didova moji, još puca, još ječi i grmi,
sljiva se ko raskrvavita šaka nevrime ono davno!

I iz stare prosičene vrbe, oborite kraj vode,
rastu divlje trave i digod koji pitomi cvit.

Krvotokom njegovim zaizvore na izgled tije mirne vode,
a nosu u sebe beleg oteti njiva i razora.

Sanjam!
Šib sam koji šiklja i glogova sam grana u tisnoj boci.
Protegla se do zvizda, krvavo bolna i glasna u vodama tišine i nežnosti.
I dite i siroče sam života, otrgnuto od radosti i plača.

Prid vodom i pismom umire korenje,
Za vodom kliju mladice s pismom i očima beskraja...

Manje poznate riječi:

'od – hod, korak
skuta – donja haljina, tkana od grubog, prirodnog materijala
'aškom – daškom, dahom
leperovi – leptiri
skaline – stepenice, skale
jagerski – (jagerska), tamno zelena boja

šljoke – metalne, okrugle, pljosnate pločice
 Nefsan – Nefsan Elf, mala pokrajina u SA bogata naftnim izvorima
 trisati – brisati
 niko – netko
 gank – otvoren hodnik u kući, s dva ili više stupova
 drača – visoka trava, korov
 stative – naprava za tkanje
 plećak – gornji dio tradicionalne šokačke nošnje
 jara – sparno, „teško“ ljetno vrijeme pred kišu

Anita Đipanov (Sombor, 1987.), dipl. kineziolog. Osnovnu školu završila je u Monoštoru, a nakon srednje medicinske škole u Somboru diplomira na Visokoj medicinskoj školi u Beogradu. Stručno se usavršavala u Crnoj Gori i Italiji. Članica je pjevačke skupine „Kraljice Bodroga“ te literarne sekcije u KUDH „Bodrog“ u Monoštoru. Prve pjesme je objavila 2007. u zborniku *Lira naiva*, od kada redovito sudjeluje na ovoj pjesničkoj manifestaciji. Zastupljena je i u zborniku pjesama *Preobrazba zrna* (Rešetari, 2011.), kao i u *Iskre vječnog sjaja*, udruge pisaca i pjesnika „Tin Ujević“ (Gunja, 2012.).

Nevena Mlinko

U ŽIVOT

Gdje smo se zaletjele, lutkice,
u čije ljepljive sokove?
Isisale, isisale, sve isisale –
osim života za nas same.

Gdje smo se to zaletjele
u tuđe, nedosanjane sne?
Ispadnutih zuba – kartonskog
osmijeha – sasvim polupane!

Gdje smo se zaletjele, lutkice,
u kakve bajke položile sat?
Čelave, osakaćene, ispijene
kako nastaviti, kamo sad?

Preglasne su i tako bole
starmale igrarije zle
što lome, bez milosti lome
slobodu, ljepotu, strast i let.

Lutkice, ne boj se – to je
lepet naših krila, a ne poziv
na rat. Jer život, život biram
za tebe, za sebe – za spas.

JESAM LI TE VOLJELA?

S plavih si lokni odjednom sklizao
nasmijan, bez riječi slalomima
luckastim sve pobrisao –
čak i to jesam li te voljela.

Podižem vjeđe da očistim lude snove
i čujem tebe kako me zoveš u noći i dane,
u prizemlje neke kuće neotesane –
jer sam te, čini mi se, voljela.

Izložba svega, vrtlog ljudskog smijeha
i tvoj dah kroz anonimnost svijeta
čini da skrenem gdje nikoga nema –
osim tebe: polja lavande i leptirova leta.

Samo kada bih znala,
kada bih se sjetila
jesam li te već voljela!

I uzalud nastojim rasti,
i uzalud biram
druge autobuse sreće
kad ne mogu od bjeline
ruku, lica i očiju tvojih
pobjeći,
od ljubavi
sasvim,
sasvim
čudne –
svete.

GARANCIJA

Volim te jer si otišao
ostavivši vijugave
obrise svoga tijela
na papiru smeđe boje.

Tražeći te
utiskujem
crte drugih
nekih bivših,
nekih sanjanih,
nekih propalih
muškaraca.

A ti si otišao
ne svrstavši se
ni među kakve,
ni među koje,
ni među čije.

Samo si otišao
ostajući
voljen.

Drugačije –
tko bi garantirao
i čime
da si uopće i
postojao.

OBNOVA

Prekrasan odjek
u krvavoj katedrali
dječjeg glasa
koji gladi
oronule zauvijek,
molitvom, krasi.

Svjetla i sjajna,
zanesena radošću
kao ljiljan bjelinom,
osjećajna, jakošću,
nikada sama,
potkovana!

Zidovi predebeli
orobili su
svjetlost i sjaj,
radost je ostala
van.

Pogled i riječ,
podrugljiv i zla
– možda krivi –
pa je katedrala
prokrvarila.

Te oči i nevin
pokret, neprimjetni
prošlosti sjaj,
bude na obnovu,
na rad.

Nevena Mlinko (Subotica, 1988.), studentica. Osnovnu i srednju školu završila je u Subotici, trenutačno je apsolvantica na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na odsjeku za srpsku književnost. Pjesme i prozu objavljuje u katoličkom mjesečniku *Zvonik*, kalendaru *Subotička Danica*, zbornicima *Lira naiva* i *Klasju naših ravni*, dok joj je jedan dio pjesama i uglazbljen. Pored kazivanja stihova i glume, autorica je pet human-video točaka izvođenih na susretima mladih i festivalima.

**ESEJISTIČKA
OBZORJA**

Mirko Sebić

MISAO LJUBAVI

(razmišljanja o konceptu Ljubavi Alaina Badioua)¹

*„Ja, koji uživam povlasticu da istovremeno osjećam
i utučenost i povjerenje, i odmetništvo i hrabrost,
nisam upamtio nikoga osim kuta
jednog Susreta koji se rasprskava.“*
René Char, Jednaka dobra

Misliti ljubav u njenoj ulozi istine zadatak je koji Badiou naziva platonovskom gestom. Ljubav se pojavljuje s one strane susreta odana čistom Dvojstvu, koje kao takvo utemeljuje jednu generičku proceduru istine. Istine, koja je u vezi s ljudskim odnosom. Međutim, za ovog filozofa istina je beskrajni rezultat slučajnog nadopunjavanja; svaka je istina dakle postdogađajna: „Paradoksalno je u istini to da je ona u isti mah novina, dakle nešto rijetko, iznimno, i da je, dodajući sam bitak onog čega je istina, ona istodobno i ono najtrajnije, najbližije, u ontološkom smislu, prvobitnome stanju stvari“². Dakle, nema strukturalne ili objektivne istine. Za strukturalne iskaze Badiou nikada ne bi rekao da su istiniti, nego da su samo vjerodostojni. Oni ne proizlaze iz istine, nego iz znanja.

Dulji intervju koji Nicolas Truong vodi s Alainom Badioum nazvan *Éloge de l'amour*³ neka je vrsta kroz dijalog popularizujućeg sažetka, pojašnjenja, dvaju Badiouovih čuvenih eseja⁴ koji govore o četvrtoj generičkoj proceduri istine, ljubavnoj; ostale tri su, kao što je poznato, znanstvena, politička i umjetnička. Čini se kako je ova četvrta ona koja ključno dopunjava prethodne tri, jer otvarajući „Scenu za Dvoje“ otvara univerzalni uvjet humaniteta bez koga nema istine.

Badiouova pozicija mišljenja ljubavi upravo je suprotna Aristofanovoj tezi iz Platonovog *Simpoziona* u kojoj kaže: „Iz tolike davnine usađena je dakle ljudima uzajamna ljubavna žudnja kao obnovitelj drevnog prirodnog oblika koji pokušava od dvoga načiniti jedno i izliječiti ljudsku narav“ (Simpozij, 191 d)⁵. Da, upravo protiv mita o prvobitnoj prirodi, o Cjelini, o Jednom i o Apsolutu. Protivno fuzionističkom konceptu ljubavi gdje fuzija Dvoje stvara Jedno, Badiou događaj ljubavi vezuje za „Dvoje kao par“. Par su Dvoje koji stvaraju iskustvo

¹ Riječ je o promišljanju teza koje ovaj suvremeni francuski filozof izlaže u tekstu „Što je ljubav“ (u: A. Badiou, *Conditions*, Paris: Seuil. 1992.; pretiskano 1998.) i u tekstu „Scena za Dvoje“ („La scene du Deux“, u: *De l'amour, Ecole de la Cause Freudienne*, str. 177-90. Paris: Flammarion. 1999.).

² A. Badiou, *Manifest za filozofiju*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., str 16.

³ Na hrvatskom u prijevodu Martina Kramera, *Pohvala ljubavi*, Meandarmedia, Zagreb, 2011.

⁴ Već spominjanih „Što je ljubav“ i „Scena za Dvoje“.

⁵ *Simpozij*, preveo Zdeslav Dukat, Demetra, Zagreb, 1996.

razlike. Na čudan način nastaje zajedničko iskustvo razlike. Ova razlika i iskustvo razlike čini par parom, jer se oni ne povezuju kao jedan plus jedan su dva. Oni postaju par iskušavajući razliku; dvoje nikad ne postaju jedno. Nema spajanja, ali ima privlačenja i pretapanja različitog. Stoga je za Badioua ljubav osnovni oblik društvenosti, ali takve koja može postati temelj transcendiranja aktualnog društvenog trenutka. Uslijed stalnog življenja iskušavanja razlike ljubavni Par traži mogućnost transcendiranja aktualnog trenutka, traži nadu za mogućnost razmjene, odnosno razumijevanja i prisnosti. Rekli smo da jedan i jedan nisu dva: ljubavni par istodobno obilježava jedan teritorij dok njegovi članovi ne napuštaju svaki svoj teritorij.

Prevodeći Platona na vlastiti jezik Badiou kaže: „u ljubavi postoji iskustvo mogućeg prelaska iz čiste posebnosti slučaja na element univerzalne vrijednosti“⁶. Ljubavni je susret uvijek proizvod slučaja, gotovo ništa, bez garancija i bez nužnosti, on stalno oscilira između mogućega i nemogućega i iz te modalnosti rađa se iskustvo Drugoga, drugačijeg. Ljubav nas, dakle, po Badiouu vodi „u predjele temeljnog iskustva o tome što je različitost i, zapravo, u ideju da možemo iskusiti svijet iz perspektive različitosti“⁷. Drugo i Različito, dakle, a ne Isto i Identično! Ali, ono što je bitno u tome, i što Badiou, ne jednom, ističe je to da je izgradnja svijeta na iskustvu različitosti zapravo sasvim nešto drugo od iskustva različitog.

Ovo inzistiranje djeluje kao proturječnost, ali nije. U ljubavi postoji nešto kao susret s drugim, ali on ostaje potpuno neproziran i ostvaruje se na potpuno različite načine kod zaljubljenih i nikad ga nije moguće jednostrano identificirati. Dakle, izvjesno je da se dvoje susreću, ali nikad nije izvjesno što taj susret jest za njih oboje. Točnije rečeno, oni se susreću i to proizvodi nekakve posljedice u stvarnom svijetu, ali taj susret ih ne ujedinjuje. I ta nemogućnost ujedinjenja usprkos ljubavnom susretu, zapravo, predstavlja izgradnju svijeta na iskustvu različitog.

„Ona (ljubav) je egzistencijalni prijedlog: izgraditi svijet s gledišta koje je decentrirano od pogleda mogega jednostavnog nagona za preživljavanjem ili mogega jasno shvaćenoga interesa.“⁸

Ono što je kod Badiouove koncepcije ljubavi bitno i za nas ovdje posebno korisno upravo je njegovo inzistiranje da ljubav nije stapanje u jedno, da se ne iscrpljuje u susretu i da nije nikakvo odlaženje izvan svijeta. Ona je iznenađujući, ničim pripremljen, niti planirani susret koji onda: „... pokreće proces koji je u osnovi jedno iskustvo svijeta. Ljubav nije tek susret i zatvoreni odnos između dviju osoba, ona je konstrukcija, život koji se gradi ne više s gledišta Jednog, već s gledišta Dvoje. To nazivamo 'scenom za Dvoje'“⁹.

Evo kako Badiou u tekstu „Što je ljubav?“ postavlja osnovni aksiom filozofije ljubavi:

„Postoje dvije pozicije iskustva.

Te dvije pozicije su apsolutno razdvojene.

⁶ A. Badiou, N. Troung, *Pohvala ljubavi*, Meandarmedia, Zagreb, 2011., str. 22.

⁷ Isto, str. 22.

⁸ Isto, str. 28.

⁹ Isto, str. 32.

Nema treće pozicije.

Postoji samo jedan humanitet.“¹⁰

„Iskustvo“ Badiou shvaća u najopćijem značenju, odnosno kao bilo koju situaciju¹¹ u kojoj postoje dvije prezentativne točke. Ovdje su to, shvaćeno čisto nominalistički, Žena (Ž) i Muškarac (M).

Što znači da su dvije pozicije apsolutno razdvojene? Apsolutno se ovdje ne upotrebljava kao neka hegelovska kategorija, već u smislu da ništa, ali baš ništa, u iskustvo ovih dviju pozicija ne može biti isto, ne može biti „dijeljenja“ iskustva, niti može biti afekata koji dovode do podudaranja ili nekog zajedničkog prostora.

„Mi ćemo ovakvo stanje zvati ‘disjunkcija’. Ove pozicije su nepovezane u odnosu na iskustvo uopće. Disjunkcija nije primjetna i ne može sama biti predmet nekog iskustva ili izravnoga uvida. Sva takva iskustva ili uvidi bili bi i sami pozicionirani unutar razdvajanja i nikad nećemo naići na bilo što što bi svjedočilo u korist druge pozicije.“¹²

Dakle, razdvojenost je apsolutna i ne postoji mogućnost treće pozicije, ni kakav meta-nivo niti anđeoski lepet krila (ta stara priča o anđelima bez spola!) ne mogu spojiti te dvije pozicije niti načiniti zajednički prostor. Kako ćemo prevladati tu razdvojenost, a da ne posegnemo za anđelima ili strukturalno trećom pozicijom?

Budući da je situacija insuficijentna, ona zahtijeva nadopunu, ali ne pomoću treće strukturalne pozicije, već pomoću pojedinačnog događaja. Ovaj događaj inicira ljubavnu proceduru, koju ćemo ovdje zvati „susret“.¹³ Ključno je pitanje kakav je to „susret“ i kako je on uopće moguć. Badiou odgovara: ljubav rađa Dvoje. Ali, već smo to rekli, ne kao Dvoje koje shvaćamo kao jedno niti kao jedan plus jedan su dva. Prije bi se moglo reći da je ovdje riječ o jednoj substraktivnoj¹⁴ operaciji gdje substrakcija koja se vrši iz dvije pozicije iskustva upravo drži na okupu to Dvoje.

„...u ljubavi imate prvi element koji je odvajanje, raščlanjivanje, različitost. Imate jedno Dvoje. Ljubav prvo obrađuje to Dvoje. Kao drugo, upravo stoga što se bavi raščlanjivanjem, u trenutku kada se to Dvoje pokaže, kada stupi na scenu kao takvo i iskušava svijet na nov način, ono može poprimiti samo slučajan neizvjestan oblik. To je ono što nazivamo susretom. Tom susretu dajem na pomalo metafizički način status događaja.“¹⁵

¹⁰ „What is Love“, u: *A Journal of the Unconscious*, I/1996, str. 40-41.

¹¹ Isto, str. 40.

¹² Isto.

¹³ Isto, str. 41.

¹⁴ U klasičnom matematičkom rječniku substrakcija je proces nalaženja razlike između dvaju brojeva, a u elementarnoj aritmetici cijelih brojeva ona jednostavno može biti opisana kao izdvajanje podskupa iz nekog skupa. Jednostavnije, ali ne i jasnije, reklo bi se da je substrakcija operacija suprotna od dodavanja. Razlika između A i B može se napisati kao $A - B$, gdje se kaže da je A ona količina koja se dobije kad se B doda rezultatu operacije oduzimanja. A je umanjnik, B je subtrahor, a rezultat te operacije dodat B mora dati A. Taj tipično matematički kružni tok Badiou, koji je često meta kritike „čistih“ matematičara, neznatno proširuje: substrakcija nije puko oduzimanje već i neka vrsta isjecajućega zatamljivanja.

¹⁵ *Pohvala ljubavi*, str 31-32.

Kako bismo ovaj stav i tu, na prvi pogled, čudnu matematiku detaljnije objasnili, morat ćemo se obratiti Badiouovom tekstu koji je naslovljen „Scena za Dvoje“. Za njega ovaj filozof kaže da je samo komentar jednog Lacanovog stava, i to onog čuvenog, da ljubav predstavlja nadopunu nedostatka seksualne prisnosti, odnosno da je seksualno spajanje samo jedna ne-prisnost u kojoj se svatko odnosi sam sa sobom posredstvom drugoga,¹⁶ a da je ljubav njen suplement. Badiou svoj članak započinje razvijajući formalnim jezikom aksiomatski dokaz o ovoj Lacanovoj tezi. On dokazuje da spolna distribucija kod ljudskih životinja nije „upisana u prisnosti“.

Ali, što je prisnost? Ona je svakako jedna djelotvorna relacija koja se može odrediti u distinktivnim terminima. Naime, prisnost između dvaju singulariteta, osobito između Žene i Muškarca, ako uopće postoji, ne može biti shvaćena kao paradigma jednakosti. Kada kažemo da su dvije osobe prisne, ne kažemo da su jednake i da njihovu relaciju određuje simetričnost. Naravno, u toj relaciji svatko se odnosi prema sebi i prema drugoj osobi, ali ta dva odnosa nisu simetrična! Naime, postoji neka razlika. Stoga je, smatra Badiou, poznata maksima „Ljubi bližnjeg svog kao samoga sebe“ zapravo nemoguć zahtjev! Nitko ne ljubi bližnjega na isti način kao sebe, niti je to moguće.

Međutim, pitanje je kako Badiou određuje tu anti-simetriju? Ako je propozicija simetrije: $(a \equiv b) \rightarrow (b \equiv a)$, onda bi sukladno tome anti-simetrija bila: $a \leq b$ i $b \leq a \rightarrow (a = a)$. Dakle, ne postoji apsolutna zamjenjivost a za b . Prevedeno na jezik odnosa to znači da svaka singularnost nikada nije ravnodušna u pogledu svog mjesta u nekoj relaciji prisnosti. Ovdje nam se relacija prisnosti pokazuje kao relacija poretka, odnosno igra moći, što bi značilo da odnos između Ž(ene) i M(uškarca) ne sadrži niti jedan zajednički zamjenjivi termin, odnosno da se taj odnos ne može označiti niti kao unija (jedinstvo) niti kao jednakost (tautologija), već ga Badiou ovako opisuje: $[(t \leq M) \text{ i } (t \leq \bar{Z})] \rightarrow t = 0$ što je puka inkompatibilnost. Ono što nam je izgledalo kao prisnost, zapravo je disjunktivni odnos ili ne-prisnost!

Međutim, nešto kasnije Badiou dodaje:

„Ali ja ne vjerujem da netko može, bez pribjegavanja nekoj imaginarnoj tezi o ženskoj misterioznosti, uzeti za realno da je ta ne-prisnost čisto disjunktivna. Mi moramo pretpostaviti da postoji barem jedan ne-prazni termin koji svoje mjesto nalazi u prisnosti dviju spolnih pozicija. *Mi ćemo nazvati taj termin, pretpostavljajući lokalni medijator globalne ne-prisnosti, malim slovom u koje veoma dobro konotira sveprisutnost nečega što se svuda potvrđuje samo kroz sljepu upotrebu*“.¹⁷

Na jednom drugom mjestu u istom tekstu Badiou ga naziva „neraščlanjivo u ne-bića koje kruži u ne-relaciji“ ili „atom objektom“. Jer ako postoji neki element koji povezuje dva ne-relaciona termina u prostoru ne-prisnosti, ako postoji neki ostatak, onda on mora biti: apsolutno neodređen, neopisiv, nekomponiran. On je zapravo atom, u smislu da ništa pojedinačno ne može sudjelovati u njegovoj kompoziciji.¹⁸ Postoji, dakle, neki simultani moment u prisnosti dviju

¹⁶ „Scene of Two“, u: *The Symptom*, summer 2012., na <http://www.lacan.com/symptom13/>.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

pozicija koji nije moguće analizirati i opisati i u kome možemo prepoznati nešto od fantom objekta. Istina je da ne-prazni termin koji ulazi u prisnost dviju spolnih pozicija i koji čini lokalnu rupu ili relacionalnu podršku njihovoj ne-prisnosti, postoji.

Kako, dakle, Dvoje postaju Par? Ne kada se dodirnu, jer u seksualnom spajanju svako je sam, kako bi to rekao Lacan a Badiou svojom formalizacijom to potvrdio, dakle, ne sabiranjem već oduzimanjem. Zajedničkim unutarnjim isijecanjem malog u . Oduzimanje/isijecanje: Žena minus u i Muškarac minus u .¹⁹ Naime, kada je točka izgubljenog susreta malo u , zajednički isječena iz dviju razdvojenih pozicija, dolazi do proširivanja i Dvoje postaju Par. Dakle, nije riječ o uobičajenoj matematici koja broji subjekte jedan za jedan – ovdje je riječ o substrakciji od onoga neimenljivog izvora koji kruži u situaciji susreta. Otuda ta imanencija ljubavi na kojoj insistira Badiou, ali i ta slučajnost susreta koja rađa Dvoje kao Par. Jer, malo u je slijepa točka, ono se ne da analizirati, ono samo kruži oko neke ne-relacije. Objekt u je dokaz neizbježnog promašivanja spolova i dokaz da se nikad konačno neće prevladati ta apsolutna disjunkcija. Dvoje ljudi – Muškarac i Žena – kreću jedan ka drugome po nekoj vrsti Möbijusove trake i nikad se neće ujediniti, ali samo to kretanje može biti potvrđivanje malog u kao neizrecivog uzroka njihove žudnje. Ali, da bi se došlo do „Scene za Dvoje“ mora se dogoditi isijecanje atom objekta malog u , koje rađa Dvoje kao Par. Može a ne mora, jer uvijek postoji mogućnost drugačijeg čitanja malog u , odnosno dvije pozicije – Žena i Muškarac mogu biti u nesporazumu oko atom objekta malog u koji jest uzrok njihove žudnje, ali pošto se o njemu ništa ne može reći, jer ga se ne može analizirati, jer je nerasčlanjiv, tako se ni taj nesporazum ne može nikako prevesti u jezik. Dakle, postoje dvije kretnje ili „dvostruko čitanje“: prva je zgrčena kretanja nazad ka objektu malog u koju prati zajedničko nerazumijevanje, neka vrsta seksualne ludosti, dok je druga ekspanzivno kretanje naprijed kroz koje Dvoje, substrakirajući se od objekta u , zajednički ga isijecajući, upravljaju svoje upite k svijetu i njegovim praksama.

Važno je shvatiti da ljubav u Badiouovoj koncepciji nije Scena za Dvoje po sebi. Ljubav se razvija kao proces iščašenog ritma u kome se prvo i drugo čitanje prakticiraju zajedno. Ljubav ili ljubavni događaj je visokoriskantno građenje koje potječe od dvostruke funkcije objekta u . Ljubav je tamo gdje objekt u drži na okupu obje funkcije, gdje se on pojavljuje kao pogrešni objekt želje i kao višak objekta isijecan i podržan od Dvoje. Ljubav nije samo prvo niti samo drugo čitanje. Otuda ta slučajnost ljubavnog susreta na kojoj također inzistira filozof. Zato Badiou i kaže u razgovoru s Nicolasom Truongom: „Ljubav, zapravo, nije mogućnost, već prelaženje nečega što je moglo izgledati nemoguće“²⁰.

Ljubavni susret uključuje objekt ispod subjekta i zahvaljujući ovom specijalnom atom objektu subjekt preživljava, crpeći iz njega ono malo svog bića u svijetu. Tako treba razumjeti kretanju prelaženja nečega što je moglo izgledati nemoguće u mogućnost susreta. Badiou malim u ostavlja mogućnost jedne nesvodive rezerve susreta kao osnove humaniteta.

¹⁹ „Zajedničko unutarnje isijecanje“: njegova formalizacija izgleda ovako: u : $(\exists u) [u \leq \tilde{Z} \text{ i } u \leq M]$ zatim $(\tilde{Z} - u) \text{ i } (M - u)$.

²⁰ Pohvala ljubavi, str. 63.

Malo u je svojevrсна adaptacija Lacanovog Objekta (a)²¹. Objekt (a) je svaki objekt koji postavlja želju u pokretu, napose svaki objekt koji definira nagon.²² Ali, ono što je ovdje ključno jest to da želja nikad ne dostiže Objekt (a), uvijek ga promašuje i kruži oko njega tako da bi Objekt (a) bio ovaj neizbježni ostatak naše želje; neka vrsta želje-more. Ono što treba ovdje shvatiti jest da je to u stvari objekt za želju, odnosno objekt uzrok želje.²³ Obrtanje objekatskog odnosa!

Neizrecivost, nevidljivost, nesvodivost, sveprisutnost i obrtanje objekatskog odnosa bitne su karakteristike ovoga konstrukta koje se nesumnjivo nalaze i u Badiouovom atom objektu malom u. Ali, postoji i veoma značajna razlika. Za razliku od Badiouovog objekta u, Lacanov Objekt (a) nije moguće supstrakirati da bi podržao Scenu za Dvoje. Objekt (a) ostaje neizbrisivo prisutan kroz oba čitanja i na toj objektivnosti Lacan inzistira sve vrijeme.

Univerzalnost ljubavi koju Badiou pretpostavlja preko Scene za Dvoje sasvim je nešto drugo od Lacanove ideje ljubavi kao suplementa seksualne želje. Ova razlika proistječe iz različitoga shvaćanja jezika ove dvojice mislilaca. Kod Lacana pad u jezik je nepovratno precrtavanje Realnog ili, kako on sam kaže, jezik ubija. A Objekt (a) je istovremeno falusni objekt koji kruži oko fantazmatske želje, ali i označitelj, dakle, nema sredstava za njegovo „isijecanje“.

Poput ostale tri procedure istine: umjetnosti, znanosti i politike, ljubav je transgresivni akt vjernosti koji iz osnove mijenja situaciju i proizvodi nova imenovanja stvari i svijeta. Za Lacana svaki pristup u univerzalno uvijek je već omeđen Zakonom, odnosno kastracijom, pa i ako je riječ o ljubavnom suplementu, tako da kod njega nema govora o bilo kakvom preobražaju.

Zašto nam sve ovo treba?

Badiou završava tekst „Scena za Dvoje“ stihom portugalskog pjesnika Fernandoa Pessoaa: „Ljubav je misao“. Misao koja svojom energijom može okrenuti tokove svijeta. Kao što je rečeno, susret, na prvi pogled nemoguć, moment je od kojeg počinje to preokretanje. Susret je zapravo osnova komunikacije, ako ovu riječ razumijemo u njenom izvornom značenju. Nije svaki susret ljubavni, ali bi svaki susret, ako jest susret, morao imati nešto od ljubavnoga susreta. Jer, svaki susret mora prevladati disjunktivnost odvojenih pozicija, mora bez stapanja i bez ujedinjavanja, naročito bez nužnosti, dovesti do čuda razumijevanja kao vrhunske slučajnosti. Mora roditi novu misao zajednice.

Iz Badiouovog promišljanja ljubavne procedure prirodno proistječe misao koncepta koji smo svojevrsteno imenovali kao „Naša mjesta“²⁴. Sintagma „naša mjesta“ želi, najprije, označiti komunikacijska žarišta koja mogu postati novi re-

²¹ Važne razrade ovog pojma mogu se pronaći u Seminarima IV., VII., IX., X., XI., XIII., XVI., XVII., XVIII., također i u Seminaru o „Ukradenom pismu“.

²² XI. Seminar. Četiri temeljna pojma psihoanalize (1964.), Naprijed, Zagreb, 1986.

²³ Lacan prvi put uvodi Objekt (a) u IV. Seminaru posvećenom Objektu relacijama (1956.–1957.) i razvija razne njegove aspekte sve do sedamdesetih godina. Po vlastitom priznanju to je njegov najoriginalniji doprinos psihoanalizi. U VIII. Seminaru, posvećenom transferu, Lacan Objekt (a) naziva Agalmom pozajmljujući termin iz Platonove *Gozbe*, referirajući pri tom na predmet božanskog značaja skriven u maloj neuglednoj kutiji.

²⁴ „Naša mesta“, specijalno izdanje revije za suvremenu vojvođansku kulturu *Nova misao*, Novi Sad, 2012., str 4 -7.

peri susreta (mjestas susreta), ali isto tako hoće potražiti i konkretne (kvazi)geografske prostore, koji, otrgnuti od apstraktne univerzalnosti geografskog modela svijeta, postaju Tijela – tijela kao takva – koja nas vode do intimnosti sasvim privatnih, singularnih, odijeljenih, skrivenih i potisnutih, sjećanja koja prevladavajući svoju odijeljenost u procesu simultane subtrakcije mogu postati uvjet za neki sasvim drugačiji događaj, za neku sasvim drugačiju priču koja je suprotna velikoj povijesnoj naraciji. To jest pokušaj uspostavljanja jedne nove Scene, ovog puta ne Scene za Dvoje, ali možda Scene za Nas. Za nas koji nismo oдавде, iako smo ovdje, zapravo, jedino i bili, ali ne kao mi, već uvijek, nekako, samo kao oni.

Zamjenica „naša“ ovdje se koristi da označi jedan drugačiji kolektivitet od onoga koji je iznuđen političkim, etničkim ili interesnim razlozima. Ovdje se radi o procesima riskantne izgradnje na energijama koje su upisane u sjećanja i afekte koje ona stvaraju. Čovjek se sjeća onog što bi htio zaboraviti, a zaboravlja ono čega bi se htio sjećati. U sjećanju, za razliku od pamćenja, uvijek djeluje neki ostatak Drugoga (možda neko malo drugo), kome se ne može izravno pristupiti.

Postavlja se pitanje: može li se od nesvjesnoga, potisnutog, od afekta i energije koja je u osnovi zaborava/sjećanja, izvesti dislokacija diskursnog poretka, koja će se procesuirati kroz kreativno djelanje i tako izraziti hipotezu o drugačijem poretku, o drugačijoj simboličkoj ekonomiji koja će roditi Scenu za Nas i utjecati reverzibilno na nesvjesne procese i na ideološke konstrukte, poništavajući razlike između primarnih i sekundarnih procesa. Primarni procesi, rečeno klasičnim jezikom psihoanalize, su: pomicanje, potiskivanje i kondenzacija. Sekundarni procesi se tiču simbolizacije i vezuju se za komuniciranje u kulturalnom miljeu. Ako se dogodi takav pokret, bit će to onaj sretni trenutak kada će događaj probušiti postojanje.

Badiouovo mišljenje nam ulijeva nadu da je takav pokret moguć.

**LEKSIKOGRAFSKA
OBRADA HRVATSKE
KNJIŽEVNOSTI U VOJVODINI
– PRIMJERI IZ PRAKSE**

Hrvatska književnost u Vojvodini visoko je kritički neiščitana i stručno neprotumačena. Posljedica je to kontinuiranog izostanka prikladnoga institucionalnog okvira kulturnog prostora Hrvata u Vojvodini i izostanka interesa hrvatskih akademskih zajednica, ali i drugih središta. Jedan dio tih i takvih manjkavosti, dakako u domenama književno-znanstvene relevantnosti i dosega leksikografije, nadomještaju dva leksikonska projekta koji se ostvaruju u Vojvodini – Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca te Biografski leksikon Hrvata istočnog Srijema. Što se i kako u njima obrađuje književnost Hrvata u Vojvodini da se vidjeti iz dvaju priloga što slijede.

Ivana Andrić Penava

HRVATSKA KNJIŽEVNOST U PRVOM SVESKU *BIOGRAFSKOG LEKSIKONA* *HRVATA ISTOČNOG SRIJEMA*

O projektu *Biografski leksikon Hrvata istočnog Srijema*

Među vojvođanskim Hrvatima, srijemski se Hrvati smatraju „najautohtonijima“ jer njihova prisutnost na ovome području traje još od dolaska Južnih Slavena. S obzirom na burnu prošlost i životne okolnosti kojima dominiraju stalna previranja i promjene, brojni su se srijemski Hrvati iseljavali iz svoga rodno kraja, te se stručno afirmirali negdje drugdje. Nerijetko je to bilo u Hrvatskoj, što ne treba čuditi zbog višestoljetne uklopljenosti Srijema u njezin teritorij te međusobnu povijesno-kulturnu isprepletenost. S druge strane, postoje i srijemski Hrvati koji su ostali u svome rodnom kraju te su svojim radom pridonijeli zajednici kojoj su pripadali. Ti su pojedinci često izrasli iz sredine u kojoj su živjeli te su manje poznati široj javnosti.

Zbog navedenih etnodemografskih promjena, osobito tijekom posljednjega desetljeća prošloga stoljeća, i očitog nestajanja Hrvata u Srijemu, čak i u mjestima gdje su činili većinu stanovništva, javila se ideja pokretanja projekta *Biografski leksikon Hrvata istočnog Srijema* (BLHIS) s ciljem da se za buduće generacije memorira značenje Srijema i Srijemaca u povijesti, kulturi i općem društvenom stvaralaštvu. Osnovni kriteriji uredništva pri uvrštavanju osoba u Leksikon su: da su pripadnici hrvatskoga naroda, da su rođeni u dijelu Srijema koji se nalazi u Vojvodini i Republici Srbiji i da su se svojim djelovanjem isticale odnosno da se ističu na polju kulture, znanosti, sporta, školstva, politike, duhovnosti, vojništva, tj. u ukupnome društvenom i materijalnom stvaralaštvu te su tako ostavile trajni trag bilo na lokalnoj bilo na državnoj razini u domicilnoj ili matičnoj domovini i inozemstvu. Osim navedenoga, u Leksikonu se obrađuju i osobe s drugih prostora, napose Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine čije je djelovanje vezano uz zadani teritorijalni opseg i imale su ili imaju veliku važnost za Hrvate u međuriječju Dunava i Save.

Osim Hrvata u Srijemu, predmet su obrade i pojedine osobe, pripadnici drugih nacija (srpske, njemačke, mađarske i dr.) koji su svojim djelovanjem zadužili mjesno hrvatstvo. Primjerice, osobe koje su aktivno sudjelovale u radu hrvatskih društava i institucija te pomagale njihov rad, istraživale povijest i kulturno stvara-

laštvo Hrvata u Srijemu te promicale suživot. Leksikon uključuje i veći broj osoba s izvorno njemačkim, mađarskim, češkim, slovačkim i drugim prezimenima. Naime, zbog suživota, zajedničke vjere, miješanih brakova itd., veliki broj osoba različitoga etničkog podrijetla u Srijemu djelovao je i osjećao se u nacionalnom smislu Hrvatima. Primjerice, klementinska zajednica u Hrtkovcima i Nikincima stopila se s Hrvatima te njihovi potomci u Srijemu i potomci izbjegli u Hrvatsku čine dio hrvatskoga naroda, pa su i time predmet leksikografske obrade.

Objavom biografija u BLHIS-u nastoje se umanjiti dosadašnje praznine dostupnih sadržaja o Hrvatima u Srijemu, proširiti interes hrvatske i šire javnosti prema hrvatskoj manjini u Vojvodini, osnažiti autorecepciju vlastitoga kulturnoga nasljeđa Hrvata u Srijemu i Vojvodini i otvoriti nova poglavlja o mjesnom hrvatstvu, uz to, projekt je svojevrsna šansa da se u četiri sveska leksikona zaštiti od zaborava velik broj znamenitih Hrvata, među njima i književnika, koji su svojim djelovanjem ostavili traga u hrvatskoj zajednici u vojvođanskom dijelu Srijema koja je, nažalost, sve malobrojnija.

Zastupljenost hrvatskih književnika u BLHIS-u

Od četiri planirana sveska koje bi trebao obuhvatiti projekt BLHIS, dosad je realiziran prvi svezak s oko 200 natuknica (od Ivice Abjanovića do Ernesta Furjakovića), popraćenih sa stotinjak fotografija u kojima su obrađeni životopisi značajnih osoba iz prošlosti i sadašnjosti srijemskih Hrvata, ali i nehrvata koji su svojim djelovanjem pridonijeli hrvatskoj zajednici u istočnome Srijemu. Među njima se mogu naći znamenite ličnosti iz crkvenoga, političkoga, sportskoga, vojnoga, znanstvenoga, te društvenoga i kulturnoga života.

Svoje su mjesto na stranicama ovoga kapitalnog projekta za srijemske Hrvate u Vojvodini našli i književnici, kako poznati tako i manje poznati široj javnosti, čiji su rezultati rada i doprinos hrvatskoj zajednici u vojvođanskom dijelu Srijema na taj način također otrgnuti od zaborava. Književnike, koji su uvršteni u prvi svezak, a i koji će biti uvršteni u preostala tri sveska BLHIS-a, može se podijeliti u nekoliko skupina:

- u književnike iz istočnog Srijema koji su kao književnici djelovali u kraju iz kojega su potekli;
- u književnike iz istočnog Srijema koji su se kao književnici dokazali u matičnoj državi Hrvatskoj ili negdje drugdje u inozemstvu bilo da su otišli vlastitom voljom bilo mimo nje, te su donekle ili čak nikako održali vezu s rodnim krajem;
- u književnike iz zapadnog Srijema koji su kroz kulturno djelovanje, školovanje i sl. ostvarili veze i s njegovim istočnim dijelom;
- u književnike koji su hrvatskog podrijetla no nisu iz Srijema, ali su vezu s tim krajem ostvarili profesionalno kao zaposlenici u nekoj od institucija ili kroz kulturno-društvenu suradnju s pripadnicima hrvatske zajednice u danas vojvođanskom dijelu Srijema;
- na koncu, posebnu skupinu čine suvremenici koji su u većem broju zastupljeni u prvom svesku navedenog leksikona, a među kojima, primjerice, ima pučkih pjesnika, pjesnika amatera, feljtonista, književnih kritičara za koje je uglavnom svojstveno da bilježe svoja sjećanja iz vremena dok su živjeli u istočnome Srijemu, a kojega su morali napustiti tijekom ratnih 1990-ih godina, a oči-

tuju se i njihova nastojanja da od zaborava otrgnu sjećanje na rodni kraj kakav je nekad bio. Njihova su djela, bilo prozna ili poetska, nerijetko i dokumentarističkog žanra, pa tako postoje pjesme i prozni tekstovi koji, primjerice, predstavljaju svojevrsno svjedočanstvo o zbivanjima u hrvatskoj zajednici tijekom 1990-ih i sl.

Srijemski Hrvati kao književnici, kako oni uvršteni u BLHIS, tako i općenito, zastupljeni su i u lijepoj književnosti (beletristici) i u publicistici, pa tako među njima ima pjesnika, prozaista (esejista, putopisaca i dr.), a od publicista se daju izdvojiti memoaristi, kritičari i feljtonisti. Kada je o tematici u književnosti, napose lijepoj književnosti, (istočno) srijemskih Hrvata riječ, ona se kreće od crkvene/vjerske (što ne treba čuditi zbog višestoljetne uske veze tamošnjih Hrvata s jedne strane i Crkve kao vjerske institucije, a u prijašnjim vremenima i kao izvora pismenosti i čuvara povijesno-kulturne baštine, s druge strane), misaone, domoljubne (koja je nerijetko vezana uz djelovanje kulturno-prosvjetnih društava hrvatske zajednice na području istočnog Srijema), uvjetno rečene običajne (s ciljem očuvanja starih običaja i tradicijskog duha), pejzažne i ljubavne. Zastupljena je i dječja (npr. Mijat Crnko, August Đarmati, Lidija Dujić), epska i dramska književnost (npr. Ilija Okrugić Srijemac).

Glede jezika, srijemski Hrvati nerijetko su koristili, a neki i danas koriste, hrvatski jezik blizak standardiziranom hrvatskom jeziku doba u kojemu su živjeli. Primjerice, u Okrugićevim književnim djelima prisutna su neka regionalna jezična obilježja. Na te se Okrugićeve jezične osebnosti, na koje je nailazio mahom u djelima iz njegova ranoga stvaralačkog razdoblja, početkom XX. stoljeća, kritički osvrnuo Jovan Hranilović koji je u svom radu *Okrugićeve lirske pjesme* (*Glas Matice hrvatske*, god. IV, br. 3 – 4, str. 23) naveo da mu je jezik mješavina ekavštine i kajkavštine, a u novije ih je vrijeme detaljno pojasnila vrsna jezikoslovka iz Petrovaradina dr. sc. Jasna Melvinger, koja, između ostalog, ukazuje na Okrugićev trud da piše kodificiranim štokavskim ilirskim jezikom te da su unatoč tom trudu ipak prisutne neke značajke lokalnog govora Petrovaradina kao i srijemskih pučkih govora.

Književnici iz prvog sveska BLHIS-a

Na 210 stranica prvog sveska BLHIS-a obrađene su biografije sljedećih književnika: Frane Alfirevića, Nikole Andrića, Đure Arnolda, Miloša Bandića, Krunoslava Barbarića, Angeline Barun, Mate Batorovića, Živka Bertića, Josipa Biničkog, Ivana Bonusa, Vladimira Bošnjaka, Mihovila Crnka, Vatroslava Čidića, Srećka Drka, Lidije Dujić i Augusta Đarmatija. Kao izvori podataka za pisanje istih korišteni su: građa u arhivima i knjižnicama, postojeća literatura i periodika, dokumentacija iz matičnih i župnih ureda, a kod osnovnih biografskih podataka (dan, mjesec, godina rođenja i smrti, imena roditelja), napose kad je o suvremenicima riječ, iskazi članova obitelji i obiteljska dokumentacija. U produžetku su kratke biografije književnika iz prvog sveska, grupiranih prema skupinama koje su naznačene u prethodnom dijelu rada, te zastupljenost hrvatskih književnika u projektu BLHIS uz konkretno pojašnjenje njihove veze s hrvatskom zajednicom u istočnom Srijemu, odnosno s navedenim srijemskim područjem.

1. Hrvatski književnici koji nisu podrijetlom iz Srijema, ali su djelovali u njemu

Frano Alfirević (Zadar, 11. studenoga 1903. – Zagreb, 2. veljače 1956.), pjesnik, esejist, putopisac, prevoditelj. Bio je profesor na beogradskoj gimnaziji tijekom 1935., a zatim u Zemunu 1936. godine. Dok je živio u Beogradu i u Zemunu, koji je 1930-ih administrativno pripojen Beogradu, surađivao je u beogradskim listovima i časopisima *Misao*, *Vreme*, *Pravda*, *Politika*, *Srpski književni glasnik*. Pisao je pjesme, kritike, eseje i putopise te prevodio s talijanskog i francuskog jezika. Kao putopisac bio je Matošev sljedbenik koji o putopisu govori kao o „krajoliku duše“. Djela: *Pesme* (Beograd, 1934.), *More i daleki gradovi* (Zagreb, 1941.), *Putopisi i eseji* (Zagreb, 1942.), *Esejistička i putopisna proza. Izabrana djela*, u *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (Zagreb, 1969.), *Pjesme* i dr.

Đuro Arnold (Ivanec kraj Varaždina, 24. ožujka 1853. – Zagreb, 22. ožujka 1941.), filozof, pedagog i pjesnik. Pisao je domoljubne pjesme, romance i balade s temama iz hrvatske prošlosti. Objavio je više knjiga pjesama. U Hrvatskoj se proslavio pjesmom *Domovina*, a u Srijemu, točnije u Petrovaradinu, pjesmom *Banu Jelačiću* koju je vjerojatno spjevao u drugoj polovini XIX. stoljeća u rodoljubno-romantičnom zanosu ilirizma. Tekst navedene pjesme je poslužio 1922. pri stvaranju himne posvećene banu Josipu Jelačiću, koju je uglazbio Stanislav Preprek, hrvatski učitelj, skladatelj, orguljaš i zborovođa iz Petrovaradina. Himna je nastala povodom osnutka Omladinskog društva *Jelačić* i Ženskog prosvjetnog društva *Zora* u Petrovaradinu iste godine. U članku Vlade Jugovića *Nekadašnji gosti stare petrovaradinske (Schamsove) ljekarne iz Apotekarskog vjesnika* (Zagreb, 1938.) stoji da je u Petrovaradinu bio na glasu kao bogomdani hrvatski pjesnik i veoma cijenjeni sveučilišni profesor, pobratim Jovana Hranilovića, grkokatoličkog prezbitera, političara, hrvatskog književnika i književnog kritičara, te glavnog suradnika tjednika *Fruškogorac*, i da je početkom XX. stoljeća posjećivao petrovaradinsku ljekarnu *Kod zlatnog orla*, tada omiljeno okupljalište mnogih vojnih i civilnih uglednika, napose intelektualaca, iz različitih dijelova Austro-Ugarske Monarhije. Djela: *Etika i povijest* (Zagreb, 1879.), *Izabrane pjesme* (Zagreb, 1899.), *S visina i dubina* (Zagreb, 1918.), *Na pragu vječnosti* (Zagreb, 1935.) i dr.

Josip Binički (Lađevac kod Slunja, 31. kolovoza 1861. – Zagreb, 25. ožujka 1952.), pedagog, pisac i inovator. U Nikincima, u koje je došao 1886., proveo je najveći dio svoga radnog vijeka (do 1924.). Tijekom tridesetosmogodišnjeg života u Nikincima bio je učitelj i ravnatelj mjesne škole. Napose je ostavio traga u kulturnom i prosvjetnom životu Nikinaca, gdje je sudjelovao u osnivanju *Hrvatske čitaonice*, čiji je bio predsjednik, *Hrvatske pučke knjižnice*, *Hrvatske seljačke zadruge* te osnivač *Učiteljskoga društva kotara rumskog*. Bio je i jedan od suradnika mitrovačkog lista *Hrvatski branik*. Srijemsko selo, njegovu idilu i tugu opisao je kroz pjesme u djelu *Naše selo: u dvadeset slika*, koje je objavio 1906. u Nikincima u vlastitoj nakladi. Pjesme sadrže socijalno-političku notu, a u njima se poziva i na sveslavensku uzajamnost. Nakon toga u Nikincima je objavio i djelo *Prijatelj puka – Drama u pet čina* (1911.). Tijekom boravka u Nikincima izumio je svjetozor, napravu za povećanje slika u nastavi zemljopisa koju je javnosti prezentirao 1897., a detaljan opis dao je u stručnoj knjizi *Sprava za povećanje slika ili svjetozor: učilo za školu i dom – izumio i razjasnio Josip*

Binički u Mitrovici, u vlastitoj nakladi, 1898. Djela: *Požar Dubice* (1883.); *Sprava za povećanje slika ili svjetozor, učilo za školu i dom* (Mitrovica, 1898.); *Naše selo: u dvadeset slika* (Nikinci, 1906.); *Učiteljsko pitanje u Hrvatskoj* (Zagreb, 1911.); *Prijatelji puka – Drama u pet čina* (Nikinci, 1911.; drugo izdanje: Zagreb, 1911.); *Poljanama slave i junaštva* (Osijek, 1925.).

Mihovil – Mijat Crnko (Kostajnica, 25. veljače 1850. – Petrovaradin, 4. travnja 1916.), učitelj, dječji pjesnik i pisac. Bio je učitelj u Valpovu, Donjem Miholjcu, Virovitici, Srijemskoj Kamenici i Petrovaradinu. U Petrovaradinu je bio učitelj u nižim razredima šestorazredne Više pučke škole, a u višim razredima držao je po koji sat zemljopisa. Sa svojim pjesmama prvi se put javio u somborskom listu *Golub* 1880. Tijekom svog učiteljavanja objavljivao je pjesme u zagrebačkom listu za djecu *Smilje* (*Zora i sunce*, *Duhom se uzvisi*, *Našoj mladeži*, *Ja i moja seka*, *Žabe*) i u časopisu za djecu *Anđeo čuvar*. Objavio je i više pjesničkih i proznih radova namijenjenih djeci i mladeži, te članke o piscima (Jovanu Jovanoviću Zmaju, Silviju Strahimiru Kranjčeviću, Ivanu Trnskom). Autor je i stručnih napisa o školstvu i povijesti. U svoje pjesme za djecu unosio je notu živosti i maštovitosti i tako postigao „dječji izraz“, važnu oznaku pjesništva za djecu. Njegove pjesme skovane u rime i određen broj slogova zvuče pomalo starinski, no na takav su način pjevali, a i danas još pjevaju mnogi dječji pjesnici. Crnko je tako stihotvorio jer je kao učitelj u svoje pjesme unosio i svoja pedagoška shvaćanja, pa su one na taj način neka vrsta „poučnog pjesništva“. Zato njegovim pjesmama nedostaje umjetničkog ruha, slika i simbolâ; to je pjesništvo u kojem se pjesnik – pedagog služi širokim opisivanjem.

2. Književnici podrijetlom iz zapadnog dijela Srijema, ali su imali veze i s istočnim

Nikola Andrić (Vukovar, 5. prosinca 1867. – Zagreb, 7. travnja 1942.), prozaist, pripovjedač, književnik, književni povjesničar, urednik, feljtonist, filolog, prevoditelj, dramaturg i kazališni djelatnik. Kao gimnazijski profesor radio je, između ostalog, u Zemunu, a predavao je i u zagrebačkim gimnazijama. Bio je dramaturg (1849.–1899., 1902.–1907.) i intendant (1920.–1921.) Hrvatskoga narodnog kazališta (HNK) u Zagrebu. Sa Stjepanom Miletićem osnovao je Glumačku školu u Zagrebu 1898., na kojoj je predavao s prekidima do umirovljenja 1926. Bio je i utemeljitelj, dramaturg i prvi intendant osječkoga kazališta (1901.–1907.), urednik zagrebačkih *Narodnih novina* (1908.), te 1913. pokretač Zabavne biblioteke koju je uređivao do smrti. Prvi književni rad, humorističnu prozu *Lov na sjedečke*, parafrazu jedne Korajčeve humoreske, objavio je još kao gimnazijalac 1887. u *Sriemskom Hrvatu*, vukovarskom tjedniku za politiku, pouku i zabavu (objavljivao od 1878. do 1887.). Pisao je feljtone, putopise i književnopovijesne rasprave, a njegov *Branič jezika hrvatskoga* iz 1911. važan je doprinos hrvatskoj jezičnom purizmu. Humoristične feljtone objavio je u Zemunu 1894. u zbirci *U vagonu* pod pseudonimom Miloje Fruškogorac. Suradivao je u brojnim listovima i časopisima. Kratko vrijeme bio je pomoćnik ministra za prosvjetu u vladi Stjepana Radića u Beogradu (1925.–1926.). Djela: *Prijevodna beletristika u Srba od god. 1777. do 1847.* (Zagreb, 1892.); *U vagonu. Dokolnim putnicima prikazuje Miloje Fruškogorac* (Zemun, 1894.); *Pod apsolutizmom. Historija šestoga decenija hrvatske književnosti 1850–1860.* (Zagreb, 1906.); *Branič jezika hrvatskoga* (Zag-

reb, ¹1911., ²1911.); *Od Balkana do Mont Blanca*, I-II. (Zagreb, 1927.); *Šta je šta. Stvarni hrvatski rječnik u slikama* (Zagreb, 1938.); *Pod apsolutizmom – Iz ratničke književnosti* (Vinkovci, 1994.).

Krunoslav (o. Mladen) Barbarić (Ilok, 17. lipnja 1873. – Zemun, 5. rujna 1936.), franjevac, književnik i putopisac. Podrijetlom Bunjevac iz Baje. Osnovnu školu pohađao je u Iloku, gimnaziju u Osijeku, a filozofiju i bogosloviju studirao je u Beču i Baji. Stupivši u franjevački red 1887., promijenio je krsno ime Krunoslav u redovničko Mladen. Službovao je kao vjeroučitelj, župnik i samostanski poglavar u Koprivnici, Cerniku, Iloku i Osijeku, a posljednje godine života proveo je u Zemunu. Surađivao je u vjerskoj i književnoj periodici. Uređivao je Književni prilog gospodarskog lista *Seljak* (1893.), a u Zagrebu je pokrenuo i uređivao list *Anđeo čuvar* (1901.–1916.), mjesečnik za djecu i mladež iz prve polovine XX. st., koji je bio rado čitan i u Srijemu. Još je za studentskih dana objavljivao zbirke rodoljubnih i religioznih pjesama. S pripovijestima, putopisima, pjesmama i vjerskopoučnim člancima javljao se u mnogim publikacijama: *Neven* (1889., 1891., 1893., 1896.), *Smilje* (1889.–1891.), *Sriemske novine* (1891.–96., 1911., 1917.), *Hrvatski branik* (1893.–99., 1901.), *Seljak* (1893.), *Subotičke novine* (1893., 1894.), *Glasnik biskupija Bosanske i Sriemske* (1895.), *Franjevački glasnik* (1898.), *Narodna obrana* (1909., 1915. – 19.), *Anđeo čuvar* (1917., 1918., 1925.–27., 1934., 1935.), *Hrvatski list* (1934., 1935.) i dr. Bavio se domaćom, osobito franjevačkom prošlošću. Djela: *Tugovanke* (pjesme, Brod, 1891.); *Kamenčić čudorednoj prosvjeti naroda* (Zadar, 1893.); *Rodoljupke* (pjesme, Mitrovica, 1893.); *Iločke starine* (povijesne rasprave, Zagreb, 1899.); *Crtice iz prošlosti Šarengrada* (Osijek, 1917.); *Relikvije sv. Ivana Kapistrana*, (Zagreb, 1917.); *Kod Žalosne Gospe* (Osijek, 1918.); *Lijepim Dunavom* (putopisi, Osijek, 1918.), *Prvi vijek kapelice Majke Božje od mira u Karlovcima* (Đakovo, 1924.); *Bač, crtice za njegovu povijest* (Zemun, 1936.); *Napuštanje olovskog samostana* (Beograd, 1936.).

Miloš Bandić (Priština, 6. lipnja 1930. – Zemun, 15. prosinca 1996.), književnik i kritičar. Pohađao je srednju školu u Zemunu. Studirao je engleski jezik, jugoslavensku književnost i nacionalnu povijest na beogradskom Filozofskom fakultetu na kojemu je i doktorirao, a kasnije je bio i docent, pa izvanredni i potom redoviti profesor. Bio je i tajnik beogradskog PEN-kluba. Književna djela objavljivao je od 1949. Objavljivao je u časopisima: *Polet*, *Izvor*, *Student*, *Letopis Matice srpske*, *Književnost*, *Književne novine*, *Savremena proza*, *Savremena poezija* i dr. Dobitnik je nagrade za novinsku književnu kritiku i Zlatne plakete Beograda. Na njegovoj rodnoj kući sugrađani su postavili spomen-ploču. Djela: *Vreme romana* (knjiga kritika; Beograd, 1958.); *Ivo Andrić: Zagonetka vedrine* (Novi Sad, 1963.); *Mihailo Lalić: Povest o ljudskoj hrabrosti*, (Titograd, 1965.); *Dobrica Ćosić* (Beograd, 1968.); *Cvet i steg. Književnost NOR-a* (Beograd, 1975.); *Istorija književnosti jugoslovenskih naroda 1941. – 1945.* (Beograd, 1993.); *Skupocene pristrasnosti – Ivo Andrić i male književne forme* (Novi Sad, 1996.).

Mato Batorović (Cernik, 11. rujna 1947.), muzeolog, publicist i književnik. Bio je jedan od sudionika Drugoga znanstvenog skupa „Dani Ilije Okrugića“ u Zemunu (25.-26. V. 2007.), jedan od autora u zborniku u kojem su objavljeni radovi s navedenog skupa, te je sudjelovao na znanstvenom skupu „Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti“ s izlaganjem i kasnije objavljenim radom *Doprinos franjevacu kulturi i povijesti u Srijemu*. Osim toga, član je Uredničkog vijeća *Zova*

Srijema, glasila protjeranih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata, za koje je jedno vrijeme i pisao. Djela: *Ivan Rengjeo 1884.–1962.* (Vukovar, 1975.); *Zdravstvene i higijenske prilike u Iloku prema pisanim spomenicima iz 1460. i 1525. godine* (Ilok, 1977.); *Ilok – Svetište sv. Ivana Kapistrana* (Novi Sad, 1986.); *Literatura o sv. Ivanu Kapistranu na hrvatskom jeziku* (Ilok – Zagreb, 1986.); *Kroz prošlost i sadašnjost Iloka* (Zagreb, 1987.) i dr.

3. Književnici podrijetlom iz istočnog Srijema, koji su imali veze s rodним krajem a ostvarili su karijeru i drugdje

Živko – Živan Bertić (Kukujevc, 20. veljače 1875. – Zemun, 25. listopada 1938.), politički i kulturni djelatnik, pripovjedač i publicist. Pisao je feljtone, pripovijetke, satirično-humorističku prozu iz suvremenoga političkog života, kritičko-publicističke i političke članke. U pripovijetkama dominira tematika srijemskoga seoskog života s naglašenom socijalnom notom, osobito o životu žene na selu, ali i aktualnim društvenim i nacionalnim problemima njegova vremena. U književnosti se javlja s prvim crticama i pripovijetkama upravo u vrijeme kada su se unutar tokova tradicionalne hrvatske književnosti počele javljati nove tendencije u shvaćanju funkcije i smisla književnosti. Suradivao je u mnogim domaćim i inozemnim publikacijama: *Spomen-knjiga Javora* (Osijek, 1888.–1894.), *Prosvjeta* (Zagreb, 1893.), *Hrvatski branik* (Mitrovica, 1893.), *Vienac* (Zagreb, 1896., 1898.–1899.), *Hrvatski narod* (Zagreb, 1896./1897., 1898.–1901., 1911.), *Hrvatska misao* (Prag, 1897.), *Novo doba* (Prag, 1898.), *Glas* (Beč, 1899.), *Nada* (Sarajevo, 1901., 1902.), *Samouprava* (Beograd, 1910., 1920.), *Srpski književni glasnik* (Beograd, 1922.), *Balkan* (Beograd, 1926.), *Graničar* (Nova Gradiška, 1926.), *Hrvatska riječ* (Vukovar, 1926.), *Hrvatska sloboda* (Karlovac, 1928.), *Politi-ka* (Beograd, 1928.) i dr.

Vatroslav Čidić (Mitrovica, 1. rujna 1877. – Petrinja, ?), pučki pjesnik, dram-ski pisac i enigmat. Od 1898. službovao je u poreznim uredima financijskih rav-natelja u Vukovaru i Zlataru, a od 1912. u Petrinji, gdje se smatra da je i umro. U književnim krugovima javlja se 1895. pjesmom *Oda poderanoj cipeli*, objavljenoj u beogradskome šaljivom listu *Brka*. Rudolfo Franjin Magjer (Zemun, 1884. – Osijek, 1954.), hrvatski književnik i pedagog, uvrstio ga je u svoju *Antologiju omladinske književnosti* (Osijek, 1906., str. 476–478). Čidić je u vlastitoj nakladi objavio i raspačavao „diletantnu glumu“ *Dva profesora* (Vukovar, 1905.). Bio je i enigmat, a poznat je kao jedan od prvih autora mrežastih zagonetaka u časopi-su *Pobratim* (1895.–1899.), u kojem se kao odgonetač javio već 1892./93. Djelo: *Dva profesora: slika iz običnog života* (Vukovar, 1905.).

August Đarmati (Đarmaty), (Srijemski Karlovci, 31. srpnja 1906. – Ormož, 4. travnja 1981.), filozof, pjesnik i esejist. Osnovnu školu i klasičnu gimnaziju pohađao je u rodnom gradu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završio je stu-dij filozofije. Od 1925. do Drugoga svjetskog rata objavljivao je pjesme, eseje i kritičke osvrtu u listovima, časopisima i zbornicima kao što su: *Glasnik podmlat-ka Crvenog krsta*, *Luč*, *Mladost*, *Hrvatska prosvjeta*, *Hrvatska straža*, *Selo i grad*, *Obitelj*, *Hrvatska smotra*, *Kalendar Gospine krunice*, *Hrvatska revija*, *Svetište sv. Antuna* i dr. Pjesme su mu pretežito duhovne, mistične, ponekad hermetične, satkane u tradicionalnim formama vezanog stiha i rime, strogo oblikovane i lišene svake isprazne retorike. Pisao je i pjesme za djecu koje je potpisivao kao

Čika Gustl. Okušao se i u pisanju noveleta. Nakon rata, poslije više godina prisilnog neobjavljivanja, ponovno se aktivirao s drugim pjesnicima svoje generacije (Ivo Balentović, Ante Jakšić, Seferin Mičić, Josip Velebit, Ante Parčin i dr.) u krugu književnika koji su se okupljali u Hrvatskom književnom društvu sv. Ćirila i Metoda. Pozornost književne kritike zaslužuje njegova uspješna esejistička kompozicija Đure Sudete i Alekse Kokića, dvojice rano preminulih pjesnika. Budući da je bio pisac kršćanskog nadahnuća, ali i zbog njegovih pjesama objavljenih tijekom Drugoga svjetskog rata, uvelike se šutjelo o njegovu stvaralaštvu sve do demokratskih promjena 1990-ih u Hrvatskoj. Djela: *Lirika* (Zagreb, 1936.); *Cvjetovi nad provalijama* (Zagreb, 1941.); *Na putovima vječnosti* (Zagreb, 1967.); *Negdje daleko* (Zagreb, 1970.); *Iznad omeđenih krugova* (Zagreb, 1977.).

Lidija Dujić (Šid, 24. kolovoza 1965.), filologinja, urednica i pjesnikinja. Objavljuje književne kritike, recenzije, prikaze i znanstvene radove te drži predavanja i prezentacije posvećene recentnoj književnoj produkciji. Sudionica je stručnih i znanstvenih simpozija s priložima o Nijemcima i Austrijancima u hrvatskome kulturnom krugu, hrvatskim književnicama, teatrološkim temama i posebno književnom djelu Ludwiga Bauera; zahvaljujući tome od akademika Tonka Maroevića stekla je ime prve „bauerologinje“. Ilustrirala je knjigu *Ronilac bisera* Ludwiga Bauera (2000.) i *Brezu* Side Košutić (2005.). U časopisima i antologijama zastupljena je kao pjesnikinja i autorica proze za djecu. Nagrađivana je za poeziju i urednički rad: za biblioteke *Novi profil lektire* i *Praporac/Mala zvona* nagrađena je najvećom državnom nagradom – „Grigor Vitez“ za dječju književnost. Djela: *Lutkokazi*, suautori I. Bogadi i D. Bakota (priručnik, 2006.); *Hrvatski jezik u poslovnoj komunikaciji*, suautor L. Bauer (priručnik za studente, 2006.); *Plagva* (basnolike priče za djecu, 2007.); *Suhozid* (zbirka poezije, 2010.); *Knjiga o Sunčani i Severu*, suautor L. Bauer (2010.); *Hrvatski ja volim* (udžbenička serija, 2007., 2008., 2009., 2010., 2011.), s grupom autora; *Ženskom stranom hrvatske književnosti* (književna studija, 2011.).

4. Skupina suvremenika podrijetlom iz istočnog Srijema koji su se tijekom 1990-ih uz svoj primarni posao bavili pisanjem nerijetko u vidu pučkih pjesnika i pjesnika amatera

Angelina Barun (rođ. Rajić), (Beška, 3. studenoga 1953.), književnica i slikarica. Pjesništvo je prisutno u njezinu životu još od osnovne škole, a dosad je objavljivala pjesme u brojnim časopisima: *Maruliću*, *Glasu mira*, *Novom svijetu*, *Glasniku mira*, *Obiteljskom listu*, *Mariji*, *Glasniku srca Isusova* i *Marijina*, *Zovu Srijema* i *Dunavu*. Napisala je pet knjiga pjesama od kojih su objavljene dvije, obje u nakladi Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima u Zagrebu: *Osvijetljeni put* (1996.) i *Tebi na dar* (1998.).

Ivan Bonus (Stari Slankamen, 4. ožujka 1943. – Zagreb, 24. travnja 2013.), pučki pjesnik, glazbenik, jedan od osnivača Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini (DSHV) i Zajednice protjeranih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata (ZP-HSBB), te Zavičajnog kluba Slankamenaca. Kao sedamnaestogodišnjak uključio se u rad Hrvatskoga kulturno-prosvjetnog društva „Stjepan Radić“ u Novom Slankamenu (do 1990-ih KUD „Stjepan Radić“), gdje je kroz dramsku i glazbenu sekciju počelo njegovo javno djelovanje, a kasnije je u okviru tog društva

osnovao i literarnu sekciju. Odglumivši na desetke uloga u dramama i raznim skečevima te pjevajući pred publikom, postao je vrsni amaterski zabavljač, a skladao je i nekoliko tamburaških pjesama za KUD „Stjepan Radić“ u kojem je djelovao. U svome književnom opusu izdao je 18 knjiga, bio je član Uredničkog vijeća *Zova Srijema* i njegov stalni kolumnist, a pisao je i za glasilo Zavičajnog kluba Hrtkovčana *Gomolava* i druge listove zavičajnog značaja. Godinama je nastupao na kulturnoj manifestaciji Đakovački vezovi, a jedan je od osnivača Sijela pisaca Slavonije, Baranje i Srijema, čije je sjedište, u čast dotad najstarijega pučkog pjesnika Tune Gavranovića, bilo u Đeletovcima. Sijelo je izdalo i zbirku pjesama *Pjesniče naroda mog*, u kojoj su s nekoliko stihova zastupljeni svi pjesnici sudionici sijela. Djela: *Miris oranice* (Indija, 1979.); *Sremica* (Beograd, 1988.); *Bitka kod Slankamena* (MH, Zagreb, 1991.); *Rodila mi se mati* (Čakovec, 1992.); *Vapaj domovine* (Zagreb, 1993.); *10 000 godina Hrvata* (Zagreb, 2006.); *Uskrsnuće* (drugo nadopunjeno izdanje, Zagreb, 2011.), *Moj voljeni i kičeni Srijeme* (Zagreb, 2011.); *Naši biseri* (Zagreb, 2012.).

Vladimir Bošnjak (Zemun, 20. ožujka 1962.), poduzetnik, književnik, novinar, društveni djelatnik. Studirao je na Saobraćajnom fakultetu u Beogradu, ali nije diplomirao. Od 1991. je poduzetnik, bavi se proizvodnjom kožne konfekcije. Od najranije mladosti aktivno sudjeluje u radu nekoliko srijemskih KUD-ova, a ponajviše se angažirao u KUD-u *Stjepan Radić* iz Novog Slankamena (današnji HKPD *Stjepan Radić*). U njemu se pokazao kao uspješan pročelnik glazbenog odjela, ravnatelj tamburaškog orkestra i voditelj škole tambure za mladež. Okušao se i u skladanju pjesama, među skladbama se ističe *Noć u Slankamenu*, svojevrsna himna slankamenačkih Hrvata. Djela: *E, moj bačo!* (Zemun, 2004.); *Svršetak vražjeg stoljeća* (Subotica, 2006.).

Branimir Miroslav Cakić (Osijek, 29. svibnja 1944.), arhitekt, feljtonist i pjesnik. Cakić je pisao pjesme još od gimnazijskih dana, a nakon tragičnih događaja u Hrtkovcima napisao je romaniziranu kronologiju svoje porodice od dolaska u Hrtkovce 1737. do progona 1993. Njegove pjesme, članci i odlomci iz navedene kronologije objavljivani su u listu Zavičajnog kluba Hrtkovčana *Gomolava* (12/2004., 13/2005., 14/2007., 18-19/2008.), listu Zajednice protjeranih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata *Zov Srijema* (48/2006., 49/2006., 50/2006.), tjedniku *Hrvatska riječ* (181/2006., 325/2009.) i časopisu za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni* (3-4/2007., 3-4/2006., 9-10/2009.). Aktivan je član HKPD-a *Jelačić* u Petrovaradinu i HKUPD-a *Stanislav Preprek* u Novom Sadu. Književne radove potpisuje pod pseudonimom Branimir Miroslav Tomlekin. Djela: *Gomolava*, feljton u nastavcima (1-6), *Zov Srijema*, (47/2005., 48/2006., 49/2006., 50/2006., 51/2007.; 53-54/2007.), *Pjesme*, zbirka pjesama (suautor), (Preprekovo proljeće 2010., Novi Sad, 2010.).

Srećko Drk (Petrovaradin, 7. lipnja 1937. – Petrovaradin, 11. studenoga 1998.), knjižničar, pisac, kolekcionar, kulturni djelatnik. Bio je pokretač i prvi urednik lista za kulturu i umjetnost *Stražilovo*. U petrovaradinskoj je knjižnici zajedno s Radetom Tomićem pokrenuo časopis *Poezija*. Književnim i publicističkim radom bavio se od studentskih dana. Suradivao je u novosadskom listu *Dnevnik*, listu *Stražilovo*, studentskom listu *Index*, listovima *Rusko slovo*, *Večernji list*, *Jež*, subotičkoj *Rukoveti* i na radiju u Beogradu i Novom Sadu.

ČETIRI NATUKNICE IZ LEKSIKONA PODUNAVSKIH HRVATA – BUNJEVACA I ŠOKACA¹

KNJIŽEVNOST, 1. u širem smislu, intelektualno stvaranje putem pisane riječi, ukupnost pisanih djela koja imaju trajniju vrijednost, uopće jezično stvaralaštvo; **2.** u užem smislu, umjetnost riječi, lijepo uobličavanje riječima, tekst kao umjetnička tvorevina – umjetnička ili lijepa književnost (beletristika). U hrvatskom jeziku, korištenje pojma, kao izvedenice od riječi knjiga, uvriježio se sredinom XIX. st. kao prijevod tuđice literatura (*lat.* littera: slovo).

Nastala je iz mita istodobno sa znanošću, kao posljedica kritičke svijesti koja je čovjeku ponudila mogućnost razlikovanja istine od privida. Za razliku od znanosti, kao racionalne i pojmovne tvorevine, književnost pretpostavlja slikovnost u izražavanju, rad uobrazilje i mašte te umjetničku fikciju, što se ostvaruje putem književnoga jezika, koji nije samo opisan spram zbilje, već je i izražajan, budući da prenosi raspoloženje i stav autora, čime se neizravno utječe i na stav čitatelja. U osnovi nastanka književnog djela jest imitacija, podražavanje (*grč.* mimesis) svijeta, ljudi i događaja. Tematika književnih djela je univerzalna i tako razumljiva svima, subjektivna je po umjetničkoj elaboraciji, a sugestivna po načinu prenošenja i širenja uvida i spoznaja. Kao takva, zauzima posebno mjesto u vrstama umjetnosti. Zbog riječi kao sredstva izražavanja, može se prenositi i u druge umjetnosti kao njihov sastavni narativni dio (kazalište, film, glazba, pa čak i slikarstvo i kiparstvo). Osim djela koja su pisana i, obično, imaju autora,

¹ U *Leksikonu podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* od prvoga se sveska objavljuju i natuknice koje su neposredno vezane za književnost podunavskih Hrvata. Među njima su, na primjer, pojmovi o općim pojavama vezanim uz književni život (npr. „Antologija“, „Bibliografija“, „Časopis“), zatim one natuknice u kojima se obrađuju pojedine književne vrste (npr. „Bajka“ ili „Bečarac“) ili specifični tip književnog staralaštva („Dijalektalna književnost“, dakako ovdje ona na novoštokavskoj ikavici) i institucije (npr. „Društvo hrvatskih književnika“, „Društvo književnika Vojvodine“, „Društvo hrvatskih književnika u Madarskoj“). Također, objavljene su i leksikografske jedinice o književnim manifestacijama (npr. „Dani Balinta Vujkova“, „Dani hrvatske knjige“ i „Dani hrvatskog jezika“), zatim one o periodici (npr. prvi književni časopis – „Bunjevačka i šokačka vila“, zatim „Bunjevačko kolo“, kalendari pod nazivom „Danica“...), te o hrvatskim književnim stvaraocima koji su rođeni, živjeli ili radili u Podunavlju (od najranijih Ivana Česmičkog, Andrije Dudića i Andrije Dugonića, preko Ivana Antunovića, Mladena Barbarića i Josipa Andrića do suvremenih Marka Čovića, Marka Dekića i Stjepana Blažetina). Kao primjere različitih vrsta natuknica u kojima se obrađuje tematika književnosti Hrvata u Vojvodini objavljujemo četiri natuknice – makropedijsku „Književnost“, zatim o časopisu „Klasje naših ravni“, o književniku Josipu Klarskom i književnom kritičaru i antologičaru Gezi Kikiću. Sve će one biti objavljene u 12. svesku *Leksikona*.

uključuje i ona koja nisu nastala pisanjem već su se prenosila usmenim putem, a kasnije su zapisana – riječ je o usmenoj književnosti, čiji je autor nepoznat.

Književno djelo podrazumijeva estetičko-vrijednosnu značajku: jezična tvorevina pripada književnosti ukoliko sadržava određene umjetničke vrijednosti. Odlikuje se kompozicijom (struktura) i lijepim stilom (forma), a osim poučne svrhe ima i estetički cilj (A. G. Matoš). Dijeli se na književne rodove (lirika – monološko prikazivanje stanja; epika – monološki opis radnje; drama – dijaloški prikaz radnje) i vrste (pjesma, sonet, elegija, proza, roman, pripovijetka, novela, bajka, esej...). Većina književnih rodova i vrsta je zastupljena u književnosti podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca, premda u kvantitativnom smislu dominira pjesništvo. Prema namjeni, može biti za djecu, mlade i odrasle, od čega je među Bunjevcima i Šokcima najmanje proznih djela za djecu i mlade. Po naravi tematike, književna djela mogu biti nabožna, ratna, pustolovna, ljubavna, socijalna...

U razvrstavanjima radi književno-povijesnih i književno-znanstvenih potreba, osim opće ili svjetske književnosti, u koju spadaju ona djela koja pripadaju svim narodima, ulogu ima i kriterij jezik na kojem se piše ili neki narod kojem autor pripada, pa se govori o njemačkoj, ruskoj, engleskoj, mađarskoj, srpskoj, hrvatskoj i drugim književnostima. Promatrano s motrišta hrvatskoga iseljništva i dijaspore, hrvatsku nacionalnu književnost karakterizira tek sporadična integriranost regionalnih hrvatskih književnosti izvan Hrvatske i BiH (među ostalim, i Hrvata u ugarskome Podunavlju, danas iz Mađarske i Vojvodine): neznatni su sadržaji u prikazima povijesti hrvatske književnosti, odsustvo kritičke recepcije, isključenost u prostoru nagrađivanja, mali broj objavljenih knjiga u Hrvatskoj, nesuradnja u časopisima, nevidljivost u prostoru javnosti...

U tijesnoj je vezi s konkretnim društvenim, pa i političkim, kontekstima u kojima nastaje, koji utječu na postanak i narav djelâ te na razvijenost književnoga sustava (od rješenja naklade i organiziranosti pisaca, preko dostupnosti i stručne recepcije književnih sadržaja, pa do valorizacije i nagrađivanja), što se mora imati u vidu kod kasnijih interpretacija i tumačenja – društveni kontekst uvelike uvjetuje kako samu narav književnoga života, tako i tematsko-motivska ishodišta te svrhe i izvanknjiževne funkcije djela. Zbog relativno velikog broja razdoblja s nepovoljnim društvenim uvjetima, književnost se u podunavskih Bunjevaca i Šokaca „mukotrpno rađala i sporo razvijala“, tj. društveni „uvjeti nisu pogodovali razvoju općekulturnog života i ostvarivanja književnih htijenja“ (G. Kikić). Nepovoljnom društvenom ambijentu u kojemu je ovaj dio hrvatske književnosti nastajao pridonijeli su i česti diskontinuiteti, zbog čega će imati brojne početke, napose zbog mijenjanja državnih okvira (Austro-Ugarska, nekoliko Jugoslavija, Mađarska, Srbija) ili društvenog uređenja (rezidue feudalizma, građansko društvo, socijalizam) ili ideologija (liberalizam, nacionalizam, kršćanski konzervativizam, komunizam, samoupravljanje), koji, uz to, ovdašnjim Hrvatima nerijetko nisu bili naklonjeni. Iz tih razloga nije bilo institucionalnoga okvira za postojanje hrvatske književnosti, što je rezultiralo slabim reproduciranjem književne elite, nasilnim prekidima estetskih, umjetničkih i razvojnih tendencija književnoga stvaralaštva, nepostojanjem čitateljske publike, pokidanim vezama s matičnom hrvatskom književnošću, a valorizacija i znanstvena obrada bile su djelo pojedinaca, koji su djelovali izvan prikladnih institucija (Matija Evetović,

Ante Sekulić, Geza Kikić). Izuzetak čine Hrvati u Mađarskoj od 90-ih godina XX. st., kada na nekoliko sveučilišta dobivaju katedre za hrvatski jezik i književnost, gdje rade profesori koji se bave i književnošću Hrvata u Mađarskoj (Stjepan Lukač, Stjepan Blažetin).

Povijesno promatrano, književnost među Bunjevcima i Šokcima na narodnom jeziku javlja se u prozi. Prvi pisci s konca XVII. st. i gotovo cijelo XVIII. pišu i objavljuju nabožna djela (Mihajlo Radnić, Lovro Bračuljević, Emerik Pavić, Nikola Kesić). Riječ je o evanđelistarima, lekcionarima, molitvenicima, popularnim katekizmima i sličnim djelima religijskih sadržaja, čija je primarna funkcija izvanknjiževna – vjerska prosvjeta i moralno-etička poduka. Nakon zastoja od 70-ak godina, prozna djela javljaju se u vrijeme preporoda Ivana Antunovića. To je vrijeme nastanka i prvoga romana među Bunjevcima i Šokcima (Ivan Antunović, *Odmetnik*) te prvih romantičarskih i poučnih pripovijetki, koje s temama i strukturama znaju ličiti i na narodne pripovijetke (Mijo Mandić, Bariša Matković, Jakov Kujundžić, Ivan Vujić). Suvremenija tematika i naracija doći će nakon Prvoga svjetskog rata u pripovijetkama (Blaško Rajić, Marko Čović, Mara Malagurska Đorđević, Balint Vujkov) i u romanima (Petar Pekić, Marica Vujković, Ante Jakšić, Josip Andrić). Druga polovina XX. st. najplodnije je vrijeme za prozu (Lazar Merković, Ivan Kujundžić, Josip Klarski, Josip Pašić, Stipan Blažetin, Mijo Karagić), no posebno se ističu pripovijetke, novele i romani Petka Vojnića Purčara. Od 1990-ih pojavilo se nekoliko novih prozaista (Milivoj Prčić, Katarina Gubinski Takač, Lazar Francišković, Pava Jurković – Katanov, Lazar Novaković, Zvonko Sarić, Tomislav Žigmanov), od kojih je opus Nevena Ušumovića dobio najbolje ocjene kritike.

Pjesništvo se javlja, izuzmu li se opusi pisaca koji su živjeli na prostoru ugarskog Podunavlja prije osmanlijske vladavine i koji su pisali na latinskome (Ivan Česmički), u drugoj polovini XVIII. st. među franjevcima (Emerik Pavić, Grgur Pešalić), koji su svoje epske pjesme pisali na ikavici, podražavajući pjesništvo redovničkoga subrata Andrije Kačića Miošića. Nakon toga, do 1870-ih pjesništvo, što vrijedi i za druge književne vrste, na narodnom jeziku gotovo ne postoji. Izuzetak su pjesme Somborca Ivana Nepomuka Ambrozovića. Oživjet će u preporodnim gibanjima koje je pokrenuo kalački kanonik Ivan Antunović, uz dominaciju domoljubnih i rodoljubivih tema (Stjepan Vujević, Josip Jukić Manić, Stipan Grgić Krunoslav, Nikola Kujundžić, Ivan Petreš). Najznačajnije ime toga zakašnjelog romantizma je svećenik Ante Evetović Miroљub, prvi pjesnik koji je stvarao na hrvatskom književnom jeziku. Između dva svjetska rata, osim ostataka romantizma, pjesništvo se okreće i religijskim, socijalnim i intimističkim temama (Blaško Vojnić Hajduk, Balint Vujkov, Franjo Bašić), gdje je opus svećenika Alekse Kokića ocijenjen najpohvalnije. Nakon II. svjetskog rata, ideologija će ostaviti traga na pjesništvo: s jedne strane, slabi ono koje se temelji na zasada ma kršćanske slike svijeta (Ante Sekulić, Ante Jakšić), a raste pjesništvo koje korespondira sa suvremenim tendencijama (Lazar Merković, Jakov Kopilović, Marko Dekić, Ivan Pančić, Petko Vojnić Purčar, Vojislav Sekelj). Iz toga kruga, od 1970-ih razvija se i dijalektalno pjesništvo, napose kod Bunjevaca, koje kulminira 1990-tih (Ivan Pančić, Vojislav Sekelj, Milovan Miković, Tomislav Žigmanov). Istodobno se pojavljuje cijela plejada novih pjesnika (Josip Temunović, Milovan Miković, Marko Vukov, Lazar Francišković, Mirko Kopunović, Ante Vukov, Zvonko

Sarić, Stjepan Blažetin, Tomislav Žigmanov), uz primjetan izostanak žena (redovnice Fides Vidaković, Blaženka Rudić).

Druge književne vrste manje su zastupljene. Drama će, napose komedija, biti njegovana nakon I. svjetskog rata u stvaralaštvu Antuna Karagića, a nakon II. svjetskog rata najrepresntativniji dramski i komediografski opus bit će Matije Poljakovića, a konac XX. st. obilježit će drame Petka Vojnića Purčara. Eseji su također slabije zastupljeni, no izdvajaju se oni Tome Vereša i Tomislava Žigmanova.

Kada je riječ o povijesnoj dimenziji trajanja, književna se djela grupiraju prema razdobljima, koja prate diobe iz političke povijesti (npr. srednjovjekovna književnost, književnost XIX. stoljeća ili suvremena književnost). Kada je riječ o periodizaciji književnosti Bunjevaca i Šokaca, većina autora (Geza Kikić, Ante Sekulić, Lazar Merковиć, Milovan Miković, Stjepan Blažetin) sistematiziraju je na pet razdoblja: I. – od doseljavanja do preporodnoga pokreta kojega je pokrenuo Ivan Antunović (1870.); II. – od preporoda do konca I. svjetskog rata; III. – između dva svjetska rata (1941.); IV. – od konca II. svjetskog rata do sloma socijalizma (1990.); V. – od sloma socijalizma do danas.

S periodizacijom i njezinim funkcijama u književnoj znanosti usko je povezano i pitanje vrste književnih pravaca. Oni počivaju na zajedničkim značajkama više književnih djela jednoga vremenskog razdoblja (romantizam, klasicizam, realizam, naturalizam, ekspresionizam, nadrealizam, postmodernizam...) i posljedica su književno-znanstvenih obrada. Budući da je stručna valorizacija književne povijesti Bunjevaca i Šokaca skromna, u prikazima i interpretacijama književne baštine izostaju tumačenja opusa pojedinaca iz vizura normativnih okvira književnih pravaca. Također u književno-znanstvenim pristupima nedostaje usporedbi s procesima u matičnoj hrvatskoj književnosti, što pridonosi „otočnoj“ naravi regionalne hrvatske književnosti u Podunavlju.

Usmena književnost. Temelji se na usmenom prenošenju. Javlja se prije pojave pismenosti i knjiga, a kako je autora nemoguće utvrditi, obično se imenuje kao „narodna“ ili „pučka“. Puni je svoj značaj, pod utjecajem estetike njemačkoga filozofa književnika Johanna Gottfrieda Herdera, dobila tek s romantizmom (konac XVIII. st.). Jedan dio se izvodi uz glazbu ili ples, a drugi je sastavni dio običaja. Imaju i izvanknjiževne funkcije, no to ne utječe na vrijednost djela. U Bunjevaca i Šokaca zapisane su pripovijetke (basne, mitske, bajke, šaljive...), epske i lirske pjesme, bećarci, šaljandani, zatim poslovice i izreke, zagonetke i brojalice.

Među sakupljačima usmene književnosti se ističu Ambrozije Šarčević (*Zbirka mudrih i poučnih izrekah : na korist bunjevačkog puka. Skupio i uredio Ambrosia Sarscsevics Subatički varoški arkivar*, Subotica, 1869.), Blaško Rajić (*Narodno blago : narodne pisme i poslovice*, Subotica, 1913.; *Narodno blago : zbirka narodnih pjesama i poslovice, svatovske pjesme*, Subotica, 1923.), Ive Prčić (*Bunjevačke narodne pisme*, Subotica 1939.; *Bunjevačke groktalice*, Zagreb, 1942.; *Bunjevačke narodne pisme*, Subotica, 1971.), Marko Peić (*Bunjevačke narodne pisme : hiljadu bećarca*, Subotica, 1943.; *Narodne umotvorine bačkih Bunjevaca* (s Grgom Bačlijom), Subotica, 1997.), Balint Vujkov (*Bunjevačke narodne pripovijetke*, Subotica, 1951.; *Hrvatske narodne pripovijetke – bunjevačke*, Novi Sad, 1953.; *Šaljive hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke)*, Subotica, 1958.; *Hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine*, Subotica, 1960.; *Do neba drvo : hrvatske narodne pripovijetke iz Voj-*

vodine, Subotica, 1963.; *Tica žeravica: hrvatske narodne pripovijetke*, Subotica, 1964.; *Jabuka s dukatima : narodne pripovijetke*, Subotica, 1986.; *Mrsne pripovjetke*, Subotica, 1990.; *Zlatni prag : hrvatske i srpske narodne pripovijetke iz Mađarske*, Budimpešta, 1990.; *Pripovitke : hrvatske (bunjevačke) narodne pripovjetke*, Subotica, 1998.; *Krilati momak*, Subotica, 2005.; *Šaljive narodne pripovijetke*, Subotica, 2008.; *Bunjevačke narodne pripovijetke*, Subotica, 2010.; *Šta u oca to u dice : hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke)* Subotica, 2012.), Bela Gabrić i Ante Pokorniċ (*Bunjevačke kraljiċke pisme*, Subotica, 1996.), Živko Mandiċ (*Šokica sam i bit ću do vika*, Croatica, Budimpešta, 2009.). Znaĉajan dio usmenoknjiževnih djela objavljen je i u periodici (*Neven*, *Književni sever*, *Bunjevaĉko kolo*, *Subotiĉka Danica*, *Klasje naših ravni*), Pa ipak, znaĉajnija bibliografska obrada i stručna interpretacija usmene književnosti Bunjevaca i Šokaca, napose iz suvremenih književno-teorijskih i književno-znanstvenih vizura, još uvijek izostaje.

Književna kritika. Dio je znanosti o književnosti koja posreduje između djela i ĉitatelja. Otkriva i tumaĉi znaĉenja i ljepotu samoga djela, polazeći od postavki i uvida estetike i književne teorije, ali i subjektivnih mjerila kritiĉara, kako bi olakšala ĉitatelju bolje razumijevanje i cjelovitiji užitak. U osnovi joj je, bilo pozitivna bilo negativna, ocjena književnih djela, a kontinuiranim postojanjem književne kritike stvara građu i za književnu povijest i za daljnju obradu u književnoj teoriji. U književnoj praksi Bunjevaca i Šokaca javlja se relativno kasno – koncem XIX. st., intenzivnije u periodici 1930-ih, dok je najzastupljenija bila u subotiĉkom ĉasopisu *Rukovet* od osnutka do poĉetka 1970-ih. Najpoznatiji kritiĉari su Lazar Merković, Petar Šarĉević, Milovan Miković, Vojislav Sekelj, Tomislav Žigmanov i Petar Vuković, no jedini Sekelj ima samostalno objavljenu knjigu književnih kritika (*23 kritike*, Novi Sad, 1988.). S kritikom je usko povezana i polemika, a Sekelj je jedini relevantni polemiĉar.

Lit.: K. Buniċ, [I. Kujundžić], *Mihajlo Radniċ, prvi bunjevaĉko-šokaĉki pisac*, Subotica, 1945; I. Kujundžić, *Bunjevaĉko-šokaĉka bibliografija : prilog kulturnoj povijesti bunjevaĉko-šokaĉkih Hrvata*, u: *Rad JAZU*, 355, Zagreb, 1969; J. Lonĉareviċ, *Šokaĉki i bunjevaĉki književni portreti*, Zagreb, 1969; A. Sekuliċ, *Književnost baĉkih Hrvata*, *Kritika*, Zagreb, 1970; G. Kikiċ, *Antologija poezije bunjevaĉkih Hrvata*, Zagreb, 1971; G. Kikiċ, *Antologija proze bunjevaĉkih Hrvata*, Zagreb, 1971; *Reĉnik književnih termina*, Beograd, 1986; A. Sekuliċ, *Hrvatski pisci u ugarskom Podunavlju od poĉetka do kraja XVIII. stoljeća*, Zagreb, 1993; Lipe riĉi – iz književnosti bunjevaĉkih Hrvata, *Korabljica (prinosi za povijest književnosti u Hrvata)*, 2, Zagreb, 1994; A. Sekuliċ, *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju do 1918.*, Zagreb, 1994; A. Sekuliċ, *Književnost podunavskih Hrvata u XX. stoljeću*, Zagreb, 1996; *Tjedan Hrvata iz Vojvodine*, Zagreb, 1998; S. Blažetin, *Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas*, Osijek, 1998; M. Miković, *Život i smrt u gradu*, Subotica, 1999; S. Blažetin, *Rasuto biserje : Antologija hrvatske poezije u Mađarskoj 1945.-2000.*, Peĉuh, 2002; T. Žigmanov, *Bibliografija Hrvata u Vojvodini 1990.-2002. – prinosi*, Pula, 2002; M. Miković, *Iznad neba žito : ogledi o književnosti*, Subotica-Zagreb, 2003; *Dani Balinta Vujkova : dani hrvatske knjige i rijeĉi : zbornik radova sa znanstvenih skupova 2002-2005.*, Subotica, 2006; *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, 11, Zagreb, 2006; M. Miković, *Roman u književnosti Hrvata u Vojvodini*, *Književna revija*, 3-4/2008, Osijek; N. Zeliĉ, *Publikacije baĉkih Hrvata : Popis izdanja od 1901. do 2007.*, Zagreb, 2009; M. Evetović, *Kulturna povijest bunjevaĉkih i šokaĉkih Hrvata*, Subotica, 2010; *Dani Balinta Vujkova : dani hrvatske knjige i rijeĉi : zbornik radova sa znanstvenih skupova 2006.-2010.*, Subotica, 2011; T. Žigmanov, *Izazovi – sabiranja, sumjeravanja, tumaĉenja : studije i ogledi o knjiškim i književnim temama hrvatskoga istoĉnoga zagraniĉja*, Peĉuh-Osijek-Subotica, 2012.

* * *

KLASJE NAŠIH RAVNI, književni časopis. **1.** Pokrenut je u Subotici 1935. od strane kulturnih djelatnika i pisaca angažiranih u Subotičkoj matici i Pučkoj kasini, s ciljem da okupi „starije i mlađe pisce Vojvodine, koji se osjećaju hrvatski“. Do rata ima podnaslov „vanpolitički (od br. 4: „nepolitički“) povremeni časopis za književnost i kulturu“, nakladnik je Pučka kasina iz Subotice, a izašlo je pet brojeva (po dva broja 1935. i 1936. te jedan 1938.). Tijekom rata izdaje ga Društvo bačkih Hrvata u Zagrebu kao „časopis bačko-baranjskih Hrvata : povremeni časopis za istraživanje kulture, života i običaja (u br. 1-2/1944: ‘za kulturu, književnost, život i običaje’) bačko-baranjskih Hrvata“, a objavljena su ukupno četiri broja u tri godišta (po jedan broj 1942. i 1943. te dvobroj 1944.). Imao je više urednika (Andrija Šokčić, 1935.; Ivan Malagurski, 1936.; Franjo Kujundžić, 1938.; Marko Čović, 1942.-43., Marin Radičev – 1944.), no uvijek jasnu uređivačku orijentaciju, snažnog katoličkog procedea, čija je glavna sastojnica afirmacija mjesnog hrvatskog književnog, znanstvenog i uopće kulturnog stvaralaštva. Iako se međuratni i ratni brojevi vode kao isti tečaj, razlike su vidljive ne samo u nakladniku, već i u fizičkoj veličini i opsegu časopisa (do rata A4 format, 64 stranice, osim br. 5 – 52 str., dok je ratni format 24 cm i opsega 72, 76 i 164 str.) te grafičkome uređenju, ali donekle i u tematici, jer su na brojeve izdane u Zagrebu utjecali i ratni događaji.

Časopis je bio dobro prihvaćen od kulturne i stručne javnosti u Hrvatskoj bliske Katoličkoj crkvi. Preferirao je nacionalno-romantičarsko razumijevanje književnosti i povijesti, a na uređivački koncept bio je vidljiv utjecaj i hrvatskoga klara iz Subotice, prije svega Lajče Budanovića, Blaška Rajića i mladog Ivana Kujundžića. Broj 4/1936 bio je tematski – posvećen velebnoj subotičkoj proslavi 250. godišnjice dolaska jedne skupine Bunjevaca u Bačku. Među suradnicima bili su književnici Josip Andrić, Stjepan Bartolović, Stipo Bešlin, Marko Čović, Ante Jakšić, Aleksa Kokić, Ivan Malagurski Tanar, Marin Šemudvarac i dr. Manjim priložima bili su zastupljeni i autori iz Hrvatske: Vinko Nikolić, Ivan Esih, Miroslav Stemmer, Petar Grgec, Rudolf Horvat i dr. Jedan broj suradnika *Klasja* nakon uspostave socijalističkoga sustava prestao je javno djelovati – neki su otišli u emigraciju (npr. Marko Čović), drugi su osuđeni na zatvor (npr. Ivan Kujundžić, Ante Sekulić), a ostali su se uglavnom pojavljivali samo u krugovima oko Katoličke crkve (Josip Andrić, Ante Jakšić i dr.).

2. Novi tečaj obnovljen je 1996. i bio je prvi književni časopis u vojvođanskim Hrvata nakon II. svjetskog rata. Nosi podnaslov „časopis za književnost, umjetnost i znanost“, a 1996.-2001. još i „tromjesečni časopis Bunjevačke matice iz Subotice“ (nakon promjene njezina imena, od 1999. – Matice hrvatske Subotica), međutim, dinamika izlaženja bila je drukčija: dva broja godišnje (1996.-1997., 1999.- 2000.), jedan broj (1998.) i jedan dvobroj (2001.). Nakladnik je najprije Izdavačka kuća HRID 1996.-99., zatim 2000.-05. Matica hrvatska Subotica (od 2007. kao Ogranak Matice hrvatske u Subotici), koja ga od 2006. izdaje u su-nakladništvu s NIU „Hrvatska riječ“ iz Subotice. Od 2002., najprije su izašla tri godišnja dvobroja (2002.-04.), zatim četiri dvobroja (2005.), a od 2006. je dvomjesečnik. Glavni urednici su Bela Gabrić (1996.-98.), Viktorija Grunčić (1999.-2003.), od 2004. zajedno ga uređuju Lazar Merковиć, Milovan Miković, Petko

Vojnić Purčar i Stipan Stantić, premda ga od 2002. neformalno uređuje Lazar Merković, a od 2006. Milovan Miković.

Za razliku od formata (A4) i opsega od stotinjak stranica, kvaliteta sadržaja novoga tečaja bila je nejednaka. Do 2001. uredništvo se nije ravnalo strožim estetskim i znanstvenim kriterijima pri objavljivanju radova, a zbog neprofesionalnog upravljanja i uređivanja te utjecaja političkog segmenta hrvatske zajednice, nije uspjelo značajnije okupiti najvažnije književnike, znanstvenike i publiciste, već su glavni suradnici bili kulturni djelatnici starije generacije (Jakov Kopilović, Ivo Prčić ml., Viktorija Grunčić, Bela Gabrić) ili, pak, stvaratelji bliski Demokratskom savezu Hrvata u Vojvodini (Lidija Molzer, Milivoj Prčić, Branko Jegić) i Katoličkoj crkvi (svećenici Marko Vukov, Lazar Novaković, Andrija Kopilović, Lazar Ivan Krmpotić, Marko Kljajić i dr.). Nedovoljna stručnost u upravljačkim i uređivačkim procesima, rezultirala je nezadovoljavajućim vizualnim izgledom i grafičkim rješenjima, slabom autoreprezentacijom hrvatske književnosti u Vojvodini te neučinkovitim plasmanom i nemogućnošću da stvori čitateljsku publiku.

Nakon promjene uredništva 2002. vidno je osnaženo objavljivanje književnih priloga svih vrsta, poglavito već afirmiranih autora iz subotičkog književnog kruga (Lazar Merković, Petko Vojnić Purčar, Vojislav Sekelj, Milivoj Prčić, Milovan Miković, Lazar Francišković, Robert G. Tilly, Zvonko Sarić i dr.), zatim književnika iz Novog Sada i Srijema (Jasna Melvinger, Stjepan Bartoš, Vladimir Bošnjak, Tomislav Ketig) te Podunavlja (Ruža Silađev, Ivan Andrašić), a češće se objavljuju i publicistički radovi (Naco Zelić, Alojzije Stantić, Antonija Čota i dr.). U daleko manjem omjeru prisutni su znanstveni radovi o književnim, povijesnim, društvenim i filozofijskim temama (Ante Sekulić, Jasna Melvinger, Sanja Vulić, Slaven Bačić, Stevan Mačković, Tomislav Žigmanov i dr.), a poslije 2006. krug suradnika iz Vojvodine se značajno smanjio, pa se stjecao dojam da je postojao monopol za određeni broj književnika i publicista glede objavljivanja, a izostajalo je i sustavnoga uključivanja mlađih autora. No, nedostajao je i promišljeniji pristup valorizaciji književne baštine te aktualne knjiške i književne produkcije, unatoč tomu što su prvih nekoliko godina od promjene uredničkog vijeća 2002. književni prikazi i kritike bili redovito zastupljeni, štoviše, cijeli tematski dijelovi posvećeni su pojedinim stvarateljima (npr. Balintu Vujkovu, 1-2/2003, 1-2/2004, 3-4/2005; Matija Poljaković, 3-4/2004); Lazaru Merkoviću, 11-12/2006; Petku Vojnić Purčaru, 5-6/2004; Milivoju Prčiću, 1-2/2005) u kojima su svestranije tematizirana njihova književna djela, međutim, o njima su pisali mahom mjesne kolege pisci i u tim nastojanjima gotovo sustavno izostaju, izuzme li se jezikoslovka Sanja Vulić, relevantniji književnici i znanstvenici iz Hrvatske i Srbije.

Od 2002. redovito se objavljuju i likovni prilozi (slike, crteži, fotografije, grafičke ilustracije, fotografije skulptura) hrvatskih likovnih umjetnika iz Vojvodine od starije generacije (Stipan Kopilović, Jelena Čović, Gustav Matković, Nesto Orčić, Ivan Jandrić, Katarina Tonković Marijanski, Cilika Dulić Kasiba, Josip Ago Skenderović, Augustin Juriga, Ana Bešlić i dr.) do onih najmlađih (Lea Vidaković, Srđan Milodanović, Darko Vuković i dr.), uz kratke prikaze njihova stvaralaštva i životopis, najčešće iz pera Olge Šram i Olge Kovačev – Ninkov.

God. 2009. časopis je dobio nagradu Matice hrvatske „Dušan Lopašić“ za najbolje uređivano književno glasilo u razdoblju 2007.-2008. u izdanju ogranaka Matice hrvatske.

Lit.: A. Sekulić, Listovi i časopisi bačkih Hrvata od Ivana Antunovića do 1941., *Migracijske teme*, 3/1990, Zagreb; M. Miković, Isprekidani kontinuitet subotičkih književnih listova i časopisa, *Rukovet*, 7-8-9/1995, Subotica; A. Sekulić, *Književnost podunavskih Hrvata u XX. stoljeću*, Zagreb, 1996; *Žig*, br. 66, 67, Subotica, 1997; *Klasje naših ravni*, 1-2/2002, Subotica; N. Zelić, Glasila – novine bačkih Hrvata, *Hrvatski iseljenički zbornik 2004.*, Zagreb, 2003; V. Brešić, *Čitanje časopisa : uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*, Zagreb, 2005; D. Luić-Vudrag, *Bunjevački časopis „Klasje naših ravni“ (1935.-1944.) u očuvanju hrvatskog identiteta*, *Klasje naših ravni*, 3-4/2008, Subotica; *Hrvatska riječ*, br. 324, Subotica, 22. V. 2009; M. Miković, O hrvatskim književnim časopisima „Bunjevačko kolo“, „Klasje naših ravni“, „Njiva“ i „Rukovet“, *Klasje naših ravni*, 11-12/2009, Subotica; J. Basch [M. Miković], Sadržaj časopisa „Klasje naših ravni“, 1996.-2002., *Klasje naših ravni*, 7-8/2010, Subotica; J. Basch [M. Miković], Sadržaj časopisa „Klasje naših ravni“, 2002.-2010., *Klasje naših ravni*, 9-10/2010, Subotica; L. Merković, *Bibliografija „Klasja naših ravni“ povremene vanpolitičkog časopisa za književnost i kulturu 1935.-1944.*, Subotica, 2010; Ž. Zelić, Književna kritika u starim godištim „Klasja naših ravni“, *Dani Balinta Vujkova : dani hrvatske knjige i riječi : zbornik radova 2006.-2010.*, Subotica, 2011; T. Žigmanov, *Izazovi – sabiranja, sumjeravanja i tumačenja : studije i ogledi o knjiškim i književnim temama hrvatskoga istočnog zagranjica*, Pečuh 2012; T. Žigmanov, 140 godina produkcije književnih i kulturnih časopisa podunavskih Hrvata, *X. Međunarodni kroatistički znanstveni skup : zbornik radova*, Pečuh, 2012.

* * *

KLARSKI, Josip (Tavankut, 16. X. 1927. – Subotica, 5. X. 1997.), novinar, književnik. U siromašnoj obitelji nadničara Franje i Ane, rođ. Gurinović, bio je jedno od osmero djece. U rodnom je mjestu završio pučku školu, nakon čega pomaže roditeljima u izdržavanju obitelji radeći fizičke poslove kao sluga i nadničar. Sa 17 godina priključio se pokretu otpora – u jesen 1944. stupa u III. Bačko-baranjski partizanski odred te kao borac VIII. Vojvođanske udarne brigade sudjeluje do kraja rata u borbama u Hrvatskoj, Sloveniji i, na koncu, Austriji. Na službi u Jugoslavenskoj armiji ostaje do 1949. te nastavlja školovanje. U tavankutskom Narodnom odboru radi u razdoblju 1949.-53., potom kao službenik u Gradskoj biblioteci u Subotici 1953.-61. Kao novinar od 1950. vanjski je suradnik tjednika *Hrvatska riječ*, a 1961. zapošljava se u NIP „Subotičke novine“, gdje je u istoime-nom tjedniku novinar, a početkom 1970-ih pomoćnik glavnoga urednika. Utjecao je na generacije mladih subotičkih novinara, a u novinstvu mu se ističu napisi iz povijesti radničkog pokreta u Subotici i okolici te reportaže. Višu školu društveno-političkih nauka u Novom Sadu završio je 1965.

Jedan je od osnivača subotičkog časopisa *Rukovet* i dugogodišnji član njegova Uredništva (1955.-70., 1972.-83.). U književnosti se javlja s pripovijetkama (*Hrvatska riječ*, 1952.), što će i biti književna vrsta kojom se najčešće slu-žio. Najveći broj književnih priloga objavio je u zavičajnoj periodici (*Rukovet*, 1955.-69., 1972., 1974.-75., 1977.-78., 1980.-81., 1985., 1987.-88., 1990., 1995.), no surađuje još i u osječkoj *Reviji* (1972.), somborskim *Dometima* (1975.) i zrenjaninskoj *Ulaznici* (1976.) te kronici radničkog pokreta *Cvet slobode* (Subotica, 1980.). Autor je više od 60 pripovijedaka i novela, koje su objavljene u pet zbirki: *Dolazak nezvanih*, *Pokojnikov brat*, *Hronika pakla* (posvećena poginulim borcima Osme vojvođanske udarne brigade), *Večnost trenutka* i *Sunčev zrak u kapi suze*.

Pripovjedna mu je proza tematski određena dvjema velikim cjelinama: povijesna (događaji iz „narodnooslobodilačke borbe“ i čovjek u ratu) i iz suvremenog života (sudbina ljudi, često ne običnih već nekako „iščašanih“ iz normalnosti). U ratnim pripovijetkama događaji i likovi – sudionici NOB-a, posve realistički prikazivani, najčešće su pozitivno konotirani (hrabrost, ustrajnost, podvizi, opravdanost žrtve...), a negativni označitelji rezervirani su za „neprijatelje“ (zle namjere, tuđinci na teritoriju, bahatost u ponašanju, krvožednost...), čime je proza poprimila značajke socrealizma. U pripovijetkama druge tematike, premda situirane u suvremenost, više ne dominiraju snažni realistički prosedei u naraciji već se oni nadomještaju fikcionalnim i irealnim sastavnicama, koje su pomiješane i s pritajenim humorom, čime se vrši implicitna kritika socijalističke zbilje. Takve značajke njegove proze određuju ga i kao modernističkog pripovjedača. Užlijebljenost, pak, u zavičajne krajolike, lokalna toponimistika i bunjevačka onomastika te mjesni ikavski govor junaka izravni ga navezuju na mjesnu hrvatsku književnu tradiciju. Vješt je u književnoj tvorbi osebnih karaktera glavnih likova, koji često dolaze u sukob kako sa sobom tako i sa svojom okolinom, što znade skončavati u tragikomičnim situacijama ili radnjama, no neki puta umjetnički nedovoljno uvjerljivo.

U romanu *Tajni život odbornika* (1972.; pisan 1958.-62. i djelomice objavljen u časopisu *Rukovet*) radnja, također smještena u suvremenost, u vrijeme komunizma, prati čovjeka s margine koji je slučajno izabran za odbornika narodnog odbora gradske skupštine iz kvarta u predgrađu, događaj koji donosi velike promjene u njegov život, čije će posljedice teško moći racionalno razumijevati i njima onda ovladati. Splet običnih životnih okolnosti koji će se odigravati oko i zbivati odborniku Matiji Rajčiću pokazivat će ljudsko lice socijalizma, a njihova trivijalnost u funkciji je propitivanja vrijednosti koje vladaju u socijalističkom društvu. Posebno je zanimljiva narativna struktura romana – pisana je iz budućnosnih perspektiva, što stvara kod čitatelja dojam nestvarnosti.

Autor je i memoarske kronike radničkoga i antifašističkoga pokreta u Tavankutu *Crveni pesak* (1985.), što predstavlja prvi ozbiljniji napis iz povijesti ova mjesta. U drami *Dolazak Stvoritelja*, (*Rukovet*, 10-12/1995.), razračunava se s totalitarizmom, kojeg izlaže osudi. Monodrama *Ilija Troskot i njegova dica* jedino je djelo napisano na bunjevačkoj ikavici, praižvedena je u Subotici 1998. (dramska sekcija HKC „Bunjevačko kolo“) i objavljena nakon smrti (*Klasje naših ravni*, 5-6/2010.).

Bio je član Društva književnika Vojvodine. Dobitnik je listopadske nagrade Subotice (1975.). Prevođen je na mađarski i makedonski. Potpisivao se i *K-i* i *K. J.*, a nadimak mu je bio „Balzak“. Pokopan je na Senčanskom groblju u Subotici. Danas u Tavankutu ulica u kojoj je rođen nosi njegovo ime.

Djela: *Dolazak nezvanih*, Subotica, 1959; *Pokojnikov brat*, Kruševac, 1965; *Tajni život odbornika*, Subotica, 1972; *Hronika pakla*, Subotica, 1975; *Sunčev zrak u kapi suze*, Subotica, 1978; *Večnost trenutka*, Subotica, 1978; *Crveni pesak*, Subotica, 1985.

Lit.: P. Šarčević, *Od danas do sutra : eseji i kritike*, Subotica, 1962; G. Kikić, *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Zagreb, 1971; B. Krstić, *Čovek i vreme Josipa Klarskog*, *Rukovet* 3-4 /1978, Subotica; V. Sekelj, *23 kritike*, Novi Sad-Irig, 1988; L. Merковиć, *Bibliografija časopisa „Rukovet“ maj 1955 – april 1990*, *Rukovet*, 5/1990, Subotica; A. Sekulić, *Književnost podu-*

navskih Hrvata u XX. stoljeću, Zagreb, 1996; In memoriam : Josip Klarski, *Subotičke novine*, 40/1997, Subotica; M. Miković, Roman u književnosti Hrvata u Vojvodini, *Književna revija*, 3-4/2008, Osijek; *Hrvatski biografski leksikon*, 7, Zagreb, 2009.

* * *

KIKIĆ, Geza (Subotica, 15. IX. 1925. – Dubrovnik, 22. III. 2002.), književni povjesničar i kritičar, antologičar. Sin je Silvestra i majke Ane, rođ. Lulić. Osnovnu i srednju školu završio je u Subotici. Učiteljsku je školu polazio u Zagrebu 1940.-43., a završio u Subotici 1946. Koncem II. svjetskog rata mađarske ga vlasti uhićuju, no nakon oslobođenja borac je VIII. Vojvođanske udarne brigade. Studij srpskohrvatskog jezika i književnosti započeo je na Filološkom fakultetu u Beogradu, a diplomirao na Filozofskom fakultetu u Novome Sadu 1958. Predavao je u školama u Bačkoj Topoli 1946./47. i Prijedoru 1947./48., ali je osuđen kao Informbirovac i zatočen na Golom otoku (1949.-51.). Poslije toga je u više mjesta učitelj i nastavnik književnosti (Gornji Vakuf do 1953., Bugojno do 1955., Tavankut do 1956., Đurđin do 1958., Otok do 1960. te Bosanska Krupa do 1965.). Odlaskom u invalidsku mirovinu 1965. vraća se u Suboticu te se posvećuje proučavanju književne povijesti bunjevačkih Hrvata. Nakon sloma Hrvatskoga proljeća, biva sklonjen iz javnog života, uz zabranu javnoga djelovanja i objavljivanja. Slično kao i velik broj žrtava toga doba u Subotici, trajno napušta rodni kraj i 1976. seli se u Hrvatsku: najprije živi u Popovićima u Konavlima, a od 1986. do smrti u Hodilju kraj Stona. Nakon preseljenja u Hrvatsku nije surađivao, niti komunicirao s ljudima iz zavičaja.

Pisao je eseje, kritike i prikaze književnih djela te ih objavljivao u subotičkoj *Rukoveti* (1968., 1970.-71.), te u sarajevskom *Odjeku* (20/1972.), osječkoj *Reviji* (6/1972.). Bio je među prvim koji je kritički iščitao cjelokupnu hrvatsku književnu baštinu u ugarskom Podunavlju. *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata* i *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, koje je objavila Matica hrvatska 1971., rezultat su njegovih višegodišnjih istraživanja i prvi su reprezentativni (antologijski) izbori iz književnosti bačkih Hrvata. U njima je kritički sumjerio i stručno predstavio najviše domete poetskog i proznog stvaralaštva bačkih Bunjevaca od samih početaka pa do druge polovice XX. st.: od one koja je postojala u narodu – usmene književnosti i od one koja je uspostavljena koncem XVII. stoljeća među franjevcima Bosne Srebrene pa do književnosti koja se odvijala pred njegovim očima nakon II. svjetskoga rata, koju su producirali angažirani ljevičari. Time je pridonio usustavljanju, vrednovanju i kritičkom promišljanju književnosti bunjevačkih Hrvata te donio i prvu ozbiljniju valorizaciju iste.

Struktura obiju knjiga je slična: na početku su priređivačeve uvodne književno-povijesne studije, zatim slijedi kratki književno-kritički prikaz uz navođenje osnovnih bio-bibliografskih podataka zastupljenog autora, a na koncu je reprezentativni izbor iz njegova opusa. Antologija pjesništva obuhvaća izbor iz bunjevačke narodne poezije te pjesništva 34 pjesnika, a antologiju proze čini odabir od dvadesetak bunjevačkih narodnih pripovijedaka te izbor iz stvaralaštva 31 prozaiste. Pri tome je Kikić izvršio i periodizaciju književnosti bunjevačkih Hrvata: pjesništvo je priređeno u četiri cjeline („Kačićevim stazama“ naziv je za XVIII. st.; „Kolo bunjevačkih preporoditelja“ odnosi se na autore koji su djelo-

vali koncem XIX. i početkom XX. st.; razdoblje između dvaju svjetskih ratova nazvano je „Svjedočanstvo borbe i nadanja“; „Nebom novih maštanja“ pokriva pjesništvo nakon II. svjetskog rata), a proza u tri („Svijetlim stranicama preporodne književnosti“ je naziv za razdoblje od 1870-ih do I. svjetskoga rata; „Istine i poruke o minulim danima“ obuhvaća vrijeme između dva svjetska rata; „Na stazama novih traganja“ je razdoblje nakon II. svjetskog rata).

Sastavio je još dva izbora iz mjesne hrvatske književnosti – *Antologiju kritike bunjevačkih Hrvata* i *Antologiju dramskih tekstova bunjevačkih Hrvata*, no oni nikada nisu objavljeni – premda su predani istome nakladniku za objavu središnjici Matice hrvatske u Zagrebu, do danas nisu tiskane, a o sudbini rukopisa ništa se ne zna. Pa ipak, ta činjenica ukazuje kako je njegovo „čitanje“ književne baštine Hrvata na istoku hrvatskog etničkog prostora bilo cjelovito. U pet svezaka pripremljen *Zbornik dokumenata o preporodu bunjevačkih Hrvata* (Subotica, 1971.) već je bio u tisku, no tiskanje je obustavljeno.

Pokopan je u Stonu.

Djela: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, Zagreb, 1971; *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Zagreb, 1971.

Lit.: J. Vrkić, Tamni kut hrvatske književnosti, *Kritika*, 19/1971, Zagreb; A. Sekulić, *Bački Hrvati*, Zagreb, 1991; A. Sekulić, *Književnost podunavskih Hrvata u XX. stoljeću*, Zagreb, 1996; J. Basch [M. Miković], Prvi suvremeni antologičar podunavskih Hrvata, *Klasje naših ravni*, 3-4/2002, Subotica; *Hrvatski biografski leksikon*, 7, Zagreb, 2009; *Hrvatska književna enciklopedija*, 2, Zagreb, 2010; T. Žigmanov, 40 godina od prvih antologija dijela književnosti bunjevačkih Hrvata, *Vijenac*, br. 464-465, Zagreb, 2011; *Leksikon hrvatskih književnih kritičara*, Zagreb-Đakovo, 2012.

**KRITIČKA ČITANJA
INTERPRETACIJA NASLJEĐA**

Petar Vuković

VELIČINA OSUJEĆENIH

KNJIŽEVNA TRADICIJA ZA BAČKE BUNJEVCE NEHRVATE

O trenutka kad su u Srbiji politički priznati kao samosvojna zajednica do danas Bunjevci koji se ne smatraju Hrvatima prošli su kroz dinamičan proces redefiniranja vlastita identiteta. Iako su u početku inzistirali na tom da čine jednu zajednicu sa Šokcima, s vremenom su potpuno odustali od šokačke komponente, a maksimalističke zahtjeve da Srbija bude definirana kao nacionalna država Srba i Bunjevaca zamijenilo je na kraju pristajanje na status etničke manjine koja u toj zemlji nije ni po čemu privilegirana u odnosu na druge manjinske zajednice. Dio toga procesa činila su i nastojanja da se oblikuje vlastiti kulturni kanon, tj. provede odabir i usustavljivanje kulturnih sadržaja s kojima bi se pripadnici zajednice mogli identificirati i koji bi im se mogli predstaviti kao „vrijedni očuvanja”. Napis „Bunjevačka književnost” Suzane Kujundžić-Ostojić, objavljen na mrežnim mjestima Bunjevačke matice¹ te Bunjevačkoga nacionalnoga savita i Bunjevačkoga informativnoga centra², bez sumnje je jedan od zanimljivijih primjera takvih nastojanja. Iako po mnogim karakteristikama bitno odudara od tipičnih pregleda književne povijesti, i to u tolikoj mjeri da nije posve sigurno može li se uopće i shvatiti ozbiljno³, posrijedi je svojevrsan „službeni” prikaz književne tradicije za bačke Bunjevce nehrvate – iza kojega stoje najvažnije institucije te zajednice, a potpisuje ga k tomu jedna od njihovih najistaknutijih političkih i kulturnih aktivistica – pa kao takav svakako zaslužuje da mu se posveti pozornost. Način na koji se u njemu odabiru, prikazuju i interpretiraju književni tekstovi ne donosi, doduše, nove uvide u književnu tradiciju bačkih Bunjevaca, ali zato mnogo govori o

¹ Usp. <http://bunjevci.com/site/knjizevnost/> (pristup 10. svibnja 2013.).

² Usp. <http://bunjevci.net/knjizevnost> (pristup 10. svibnja 2013.).

³ Napis, primjerice, obiluje bizarnim karakterizacijama (npr. o Aleksu Kokiću: „Iako posvećen crkvi, velika želja mu je bila da odsluži vojni rok. No, to mu se nije ispunilo, jel ga vojna komisija 1940. godine odbila. To ga je vrlo pogodilo. Ubrzo nakon tog, zapravo iste godine, naglo umire od zavrtljaja criva.”) i stilskim nezgrapnostima (npr. o Ignjatu Martinoviću: „Kažu, kako je ovaj Dnevnik našo biskup Ivan Antunović, dok je boravio u Budimu. Koji ga je toliko ganijo da je njegov roman *Odmjetnik* inspirisan Martinovićevim životom. Koji se odmetnijo od svojeg roda, jezika, države, cara pa i Boga, te je zato tako teško i završijo – smatra Antunović.”) kakve se u ozbiljnom pregledu povijesti književnosti ne bi očekivale. U analizi koja slijedi takve pojedinosti, međutim, u najvećoj mjeri ostavljam po strani.

predodžbi o bunjevačkom kulturnom identitetu od koje aktivisti iz te zajednice polaze. Zbog svega toga napis u ovom članku i podvrgavam kritičkom čitanju.

Pregled književnosti bačkih Bunjevaca Suzane Kujundžić-Ostojić počinje sljedećom konstatacijom: „Bunjevačka književnost dilila je sudbinu svojeg naroda. Tešku, često zapostavljenu, pa čak i od svojih pripadnika“. Kako će se ubrzo pokazati, ta sudbinska osujećenost Bunjevaca i bunjevačke književnosti – uzrokovana nesklonošću politički moćnijih susjeda, ali i nezainteresiranošću širih bunjevačkih slojeva za nastojanja vlastite kulturne elite – provodna je ideja cijeloga teksta. Unutar bunjevačkoga kulturnoga naslijeđa književnost je, smatra autorica, „zapostavljena“ čak i više nego neki njegovi drugi elementi te je u cjelini „nedovoljno istražena, analizirana i osvitljena“. Gđa Kujundžić-Ostojić to objašnjava time što ni znanstvenike ne vodi tek želja za objektivnom spoznajom nego u velikoj mjeri i dnevna politika. Zbog toga su se, tvrdi, i bavili u prvom redu pitanjem doseljenja Bunjevaca u Bačku te njihovim imenom i podrijetlom, dok je književnost, „ko dio umitnosti, daleko manje atraktivna za političke rasprave“, a samim time i za znanstvene obrade. Njezina je ambicija zato ponuditi ono čega, navodno, nema, tj. opisati „bunjevačku književnost – njezine pisce i njeva dila, kako bi čitaocima pružila potpunu sliku o ovim temama“. Istina je, međutim, da su mnogi autori i djela kojih će se u svojem pregledu dotaknuti obrađeni i iscrpno i kvalitetno, iako se pritom obično ne etiketiraju kao (samo) bunjevački. Autorica ničim ne pokazuje da je toga svjesna, što pouzdanost njezina prikaza ozbiljno dovodi u pitanje.

Književnost u ovom napisu nije shvaćena kao autonomna simbolička djelatnost, tj. kao unutar sebe koherentna tradicija pismenosti čiji razvoj ima i vlastitu logiku, nego joj se pristupa „u okviru istorije, politički i drugi važni segmenata, koji su na najneposridniji način uticali na stvaranje iste“. Događaj kojim povijesni pregled bunjevačke književnosti počinje zato i nema tekstu narav, nego je posrijedi doseljenje Bunjevaca u „Bajski trokut“⁴ u XVII. st., jer „se od tog perioda počima pratiti njevin kulturni kontinuitet“. Takav pristup podrazumijeva dvije važne stvari. Prvo, bunjevačka je književnost puki kronološki niz autora i tekstova koji – ne nastavljajući se jedni na druge; štoviše, uvelike nesvjesni jedni drugih – izolirano reagiraju na događaje iz sfere političke i društvene povijesti. Iako takav pristup nije posve neumjestan s obzirom na prilično isprekidanu književnu tradiciju među južnoslavenskim katolicima s juga povijesne Ugarske, u napisu gđe Kujundžić-Ostojić on je doveden do krajnosti jer se u njemu živa predaja ne prepoznaje ni ondje gdje ju je uistinu teško previdjeti. Drugo, povijest Bunjevaca prije doseljenja u „Bajski trokut“, ali i njihovi dodiri s jezično i kulturno bliskim populacijama nakon doseljenja, krajnje su nevažni za „kulturni kontinuitet“ o kojem se u ovom napisu raspravlja. Doseljenje u Bačku, koje je bilo prvi korak u oblikovanju samobitnosti bačkih Bunjevaca, u naraciji gđe Kujundžić-Ostojić zato ima mitsko mjesto. Na mitski su način oblikovani i njegovi ključni akteri: franjevci kao dobrohotni narodni vođe, a Turci i Austrijanci kao prvi u nizu bunjevačkih tlačitelja.

⁴ Nazivom „Bajski trokut“ autorica se služi u pogrešnom značenju te njime označuje područje sjeverne Bačke omeđeno gradovima Baja – Sombor – Subotica. Taj se naziv, međutim, primarno odnosi na onaj dio sjeverne Bačke koji je nakon 1920. ostao u Mađarskoj.

Koristeći se gotovo gellnerovskim imaginarijem,⁵ gđa Kujundžić-Ostojić ističe kako je život Bunjevaca nakon dolaska u novu postojbinu bio razapet između oružja i motike, „a tu je mista za knjigu bilo vrlo malo” – pismenost je zato i bila povlastica rijetkih pojedinaca, uglavnom franjevaca. Na taj način autorica ujedno sažimlje glavne vanjskopovijesne odrednice prvoga od triju razdoblja na koja periodizira bunjevačku književnost. Omeđuje ga s jedne strane Miho-vilom Radničim, a s druge Ivanom Antunovićem.

U skladu s nadzastupljenošću franjevaca među malobrojnima Bunjevcima od pera, u književnosti prvoga razdoblja jednoznačno dominira nabožna te-matika. To, međutim, nije nikakva bunjevačka specifičnost, nego je, ističe gđa Kujundžić-Ostojić, karakteristično i za onodobnu slavonsku književnost, pa je „iz ti i još po niki razloga, ove dvi književnosti u tom ranom periodu teško raz-likovat”. Kako će se iz njezina kasnijega izlaganja vidjeti, ti su razlozi žanrovski sastav, novoštokavska ikavska jezična osnovica, bosanično pismo, ali i to što se mnogi autori često sele iz Slavonije u Ugarsku i obratno te zapravo podjednako djeluju u objema zemljama. Autorica je svjesna i da „bunjevačka književnost nije samonikla”, nego da korijene ima u Bosni te da se često inspirira dubrovačkom književnošću i piscima kao što su Andrija Kačić Miošić, Matija Divković i Matija Antun Relković. Ističe k tomu da bunjevački autori „jezik kojim pišu zovu ilir-skim” (a kako će se vidjeti iz njezine kasnije naracije, i slovinskim, bosanskim i dalmatinskim) te da će se samo bunjevačko ime u povijesnim izvorima pojaviti tek potkraj XVIII. st. Pa ipak, gđa Kujundžić-Ostojić iz toga ne izvlači zaključak da bački Bunjevci u to doba sudjeluju u jednoj široj, unutar sebe prilično čvrsto povezanoj tradiciji pismenosti, nego ih iz nje pošto-poto želi izdvojiti.⁶ Čini to na temelju izvanknjiževnih kriterija, jer to je jedino i moguće, te bunjevačkima smatra samo one autore koji su se rodili ili su dulje djelovali u „bunjevačkim plebanijama”. U „bunjevačke plebanije” pritom ubraja katoličke župe u južnoj Ugarskoj među čijim su župljanima velik udio činili Južni Slaveni – popis tih župa

⁵ Ernest Gellner. *Plough, Sword, and Book. The Structure of Human History*. Chicago: University of Chi-cago Press, 1989.

⁶ Mirko Pavić i njegovo *Nadodanje glavni događaja* za gđu Kujundžić-Ostojić jedan su od najvažnijih tekstova u bunjevačkoj književnosti prvoga razdoblja, no ni ono čemu je *Nadodanje* nastavak (Kačićev *Razgovor ugodni*) ni stihovi iz njega koje sama citira („Dalmacija, stari zavičaju, / u tebi se pisci zadržava-ju, / pisci, rekoh, od slovinskih stvari, /od kraljeva i njihovih stari”) ne navode je da se upita o širem kontekstu. Isto se ponavlja i u vezi s Grgurom Peštalićem i njegovim spjevom *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena*, iz kojega navodi sljedeće stihove „Hej slavinski sad amo plemići! / Ravne Bačke sivi sokolici! / Promotrite Slavonije slavu, / svu Arvatsku, Liku i Gerbavu.” S druge strane, kad napominje kako je poskočica s kraja toga spjeva posvećena Josi Krmpotiću, ne objašnjava posebno tko je Krmpoti-ć i kakvo je njegovo mjesto u hrvatskoj književnosti, ali ne zaboravlja istaknuti da je Peštalić od njega, navodno, „nasledijo želju za konačnim oslobođenjem od Turaka i ljubav prema Crnogorcima i Rusiji”. To su samo neki od primjera koji pokazuju do koje mjere gđa Kujundžić-Ostojić previda ono što nije u skladu s njezinom pozicijom te prenatlažava ono za što misli da joj ide u prilog. U vezi s Peštalićem u ovom je napisu, međutim, zanimljiva još jedna stvar, koja, bojim se, pripada kategoriji bizarnosti. Autorica, naime, navodi: „Za Peštalića se moć zaista reći da je književnik. To potvrđuje i podatak da se njegovo dilo *Dostojna plemenite Bačke* i danas izučava na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, na katedri za Srpsku književnost u okviru predmeta Renesansna književnost.” Ako je zaista točno da se na novosadskom Filozofskom fakultetu u sklopu kolegija o srpskoj renesansnoj književnosti izučava knji-ževni tekst s kraja XVIII. st., koji je k tomu srpski otprilike onoliko koliko je Gundulićev *Osman* poljski, onda to, bojim se, više govori o tamošnjoj Katedri za srpsku književnost kao znanstveno-nastavnoj ustanovi nego o Peštaliću kao piscu.

sastavio je Grgur Čevapović i objavio ga u djelu *Synoptico-memorialis catalogus*, a u svojoj ga je *Razpravi* poslije pretiskao i Ivan Antunović. Južnoslavenski katolici o kojima je u tom popisu riječ nisu se, međutim, nazivali samo Bunjevcima, nego i Šokcima, Bošnjacima, Racima i Dalmatin(c)ima, pa je „teritorijalni arbitar“ koji je odabrala gđa Kujundžić-Ostojić i iz toga razloga prilično problematičan, osobito iz gledišta nekoga tko želi pisati o književnom naslijeđu koje je specifično bunjevačko.⁷

Kad je riječ o obradi pojedinih pisaca iz prvoga razdoblja, autoričin je pristup gotovo posve lišen književnoznanstvene karakterizacije – ono što je tomu najbliže jesu povremeni podaci o tom koliko neki tekst ima stranica, pjevanja i stihova te škrto argumentirane tvrdnje da je neki autor „vešt pisnik“, „jedan od najugledniji pisaca“ i sl. Težište je njezina prikaza, naime, na drugim dvjema stvarima. Kao prvo, želi podcrtati kako su autori o kojima raspravlja uistinu bunjevački, pri čemu svoje tvrdnje potkrjepljuje u prvom redu jezičnim dokazima, iako ih ne tretira na posebno sofisticiran način. Primjerice, za Mihovila (na drugom mjestu piše Mihajla) Radnića, koji je rođen u obitelji doseljenika iz Bosne 1636. kao „prva generacija Bunjevaca“ u Bačkoj, navodi da „piše ikavicom, mada se mora kazat da je pokatkad miša sa ijekavicom. Koristi se bunjevačkim ričima, nike od nji mi i danas divanimo: horcanje, uzengija, listve, uzica, milošta, čudeso...“. Kao drugo, ističe izvanserijska postignuća pojedinih pisaca kako bi upozorila na visoku vrijednost najranije bunjevačke pismenosti. Za Lovru Braču-ljevića, primjerice, navodi kako u svojoj pravopisnoj reformi „pridlaže da se za svaki izgovoreni glas piše jedno slovo“, i to cijelo stoljeće prije Vuka Karadžića, a za Matiju Petra Katančića, kojega bez imalo zadrške ubraja u bunjevačke pisce, da je autor prvoga prijevoda Biblije na jezik „slavonolirikički izgovora bosansko-ga“. Ukratko, pisci iz ovoga razdoblja nisu vrijedni zbog snage svoje umjetničke vizije ili barem zbog toga što svjedoče o kontinuitetu tradicije pismenosti, nego isključivo kao dokaz bunjevačke starine i naprednosti u odnosu na susjedne zajednice.

I uistinu, pregled prvoga razdoblja bunjevačke pismenosti autorica završava sljedećom konstatacijom: „Književnost koju su iza sebe ostavili ovi pisci ni po čemu ne zaostaje za ostalim regijonalnim književnostima, čak bi se moglo kasti da kod određeni pisaca stvaralaštvo ide i isprid svojeg vrimena.“ Iako gđa Kujundžić-Ostojić ne konkretizira o kojim je točno piscima riječ i u čemu su to ispred svojega vremena, moglo bi joj se dati za pravo kad su posrijedi književnici koji su djelovali u budimskom franjevačkom samostanu – njihovi su književni, prijevodni i filološki radovi, naime, uistinu vrhunac onodobne „ilir-ske“ pismenosti na prostoru od Jadranskoga mora do ugarske prijestolnice. Problem je, međutim, u tom što se upravo ti pisci bunjevačkima mogu smatrati najmanje od svih onih koje u svojem napisu spominje, i to zato što je budimski samostan bio stjecište najvršnjih „ilirskih“ franjevaca, a Bunjevci su među njima činili manjinu. Ondje gdje su bili u većini, tj. u samoj sjevernoj Bačkoj,

⁷ „Plebanijski“ kriterij gđa Kujundžić-Ostojić nije formulirala sama, nego ga je preuzela iz članka „Književnost bačkih Bunjevaca u 17. i 18. veku“ Spasova Vasiljeva (*Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu*, 1940., 1-14), koji joj je glavni izvor podataka o pretpreporodnoj bunjevačkoj pismenosti. Autorica se na Vasiljeva oslanja nekritički, a u isto vrijeme ničim ne pokazuje da je konzultirala druge važne radove o „ilirskoj“ pismenosti na području što ga je pokrivala nekadašnja franjevačka provincija Bosna Srebrena. I jedno i drugo ozbiljan su nedostatak.

stanje je bilo prilično drukčije. Dobar bi pokazatelj za njega bilo, primjerice, *Utišenje ožalošćenih* Grgura Peštalića, koje, među ostalim, sadržava i poeziju pisanu po uzoru na starozavjetne psalme. Iako gđa Kujundžić-Ostojić ističe kako je to dokaz „da su bunjevački pisci, oma posli dubrovački tokom XVIII vika parafrazirali Davidove stihove”⁸, činjenica da Peštalić to čini na samom kraju XVIII. st. govori prije o veliku kašnjenju nego o progresivnosti – Dubrovčanima su, naime, psalmi bili nadahnuće još na početku XVII. st. Ukratko, pretpreporodna književnost bačkih Bunjevaca ne može se razumjeti ako se promatra odvojeno od cjeline onodobne „ilirске” pismenosti. Mora se uz to uzeti u obzir da pisci za koje se može pretpostaviti da su Bunjevci (a za mnoge to nije moguće) u toj pismenosti sudjeluju na najmanje dva bitno različita načina: s jedne strane kao vodeći književnici iz budimskoga kruga, a s druge kao manje-više periferni autori iz sjeverne Bačke. Usredotočena u prvom redu na to da dokaže kako su pisci o kojima raspravlja pošto-poto Bunjevci i pošto-poto veliki, gđa Kujundžić-Ostojić pretpreporodnoj „ilirskoj” književnosti u ugarskom Podunavlju pristupa iz posve drukčije vizure, pa je i slika koju o njoj nudi ozbiljno iskrivljena.

U drugo, preporodno razdoblje bunjevačke književnosti autorica napisala svrstava autore od Ivana Antunovića do Blaška Raića. Kako ističe, ta dva „zaokruživaju jedan veliki perijod, tokom kojeg su Bunjevci uradili puno za svoj identitet, kulturnu i nacionalnu jednakost”. S obzirom na to da se tradicija franjevačke „ilirске” pismenosti u međuvremenu gotovo posve ugasila te da su se društvene i političke prilike stubokom promijenile, bunjevački preporodni književnici počinjali su praktično od nule, upinjući se da uspostave kakav-takav kontinuitet s onim što je od naslijeđa pretpreporodne književnosti preživjelo. U skladu s tim, središnji problem s kojim su se susretali bio je jezik. Gđa Kujundžić-Ostojić tomu pristupa pojednostavnjeno, kao da je posrijedi bio samo izbor odraza praslavenskoga jata. Kako navodi, „generalno, svi pišu ikavicom – bunjevačkim jezikom. Mada, ima i oni koji naginju više ka hrvatskom, pa i srpskom”. Uzrokom takve jezične divergencije smatra to što se u školama nastava izvodila isključivo na mađarskom jeziku. U vezi s tim konstatira kako je „bunjevački jezik smatran za potpuno nerazvijen jezički sistem, sa ne više od 300-400 riči. Narodnim – bunjevačkim jezikom divanili su samo seljaci. Ritki pojedinci koji su uspijivali da se iškuľuju, oma su se pomađarivali.”⁹ Iako je riječ o prilično ispravnim tvrdnjama, stanje na koje referiraju moglo bi objasniti samo uzroke zbog kojih neki Bunjevci pišu na mađarskom, ali ne i na hrvatskom i srpskom. Štoviše, s obzirom na ono što autorica piše o odnosu Bunjevaca prema Hrvatima iz Hrvatske i prema južnougarskim Srbima, to što su neki od Bunjevaca pisali hrvatski i srpski pravo je iznenađenje.

⁸ Iznoseći taj sud, poziva se na Matiju Evetovića i njegovu tada još rukopisnu *Kulturnu povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata* (objavljena u Subotici u izdanju NIU „Hrvatska riječ”, 2010.). Ne navodi ga, međutim, izravno, nego preko već spomenutoga Vasiljevljeva članka.

⁹ Kao primjer mađarizacije Bunjevaca autorica navodi slučaj bačkoga sela Santova, u kojem je potkraj XIX. st. pola stanovnika prešlo na pravoslavlje u znak prosvjeda protiv toga što se u katoličkoj crkvi propovijedalo samo na mađarskom jeziku. Santovo, međutim, nije bunjevačko, nego šokačko naselje i takav je previd neobičan za nekoga tko se zauzima za bunjevačku samobitnost.

Naime, „Bunjevci se nisu naslanjali na svoju braću po mukama – Srbe, jel su pripadali pravoslavnoj viri”. Štoviše, kako dalje navodi, u Subotici je potkraj XVIII. st., u vrijeme kad su većinu pripadnika lokalnih vlasti činili Bunjevci, donesena odluka da pravoslavci ne mogu biti u gradskom vijeću i da se ne mogu doseljavati u grad. Srbi su nakon toga počeli napuštati Suboticu i na njihovo su mjesto došli Mađari, „čiji je nacionalni, kulturni i ekonomski uspon u gradu brz i beskrupulozan”. S druge strane, Hrvati su bili zemljopisno udaljeni, „što u ono vrime nije predstavljalo mali problem”, pa se Bunjevci nisu mogli oslanjati ni na njih. Istina je, međutim, da su se vodeće osobnosti među bački Bunjevcima u preporodnom razdoblju itekako oslanjale na Hrvate iz Hrvatske, a u manjoj mjeri i na južnougarske Srbe, pa su odatle neki od njih i razvili specifične jezične sklonosti. No, te su jezične preferencije – kao i usporedne kulturne i političke, uostalom – u najvećoj mjeri ostajale ograničene na usku kulturnu elitu, koja ih nije uspjela diseminirati u šire društvene slojeve. Poslije su se pak upravo na te preporodnim ideologijama netaknute šire društvene slojeve pozivali oni koji su se zauzimali za bunjevačku jezičnu i kulturnu samodostatnost. Kad je u svojem napisu kritični prema tomu što se Bunjevci u preporodnom razdoblju navodno nisu oslanjali na jaču „braću”, gđa Kujundžić-Ostojić dolazi u proturječje sama sa sobom, budući da se inače legitimira kao sljedbenica onih koji su upravo u takvu oslanjanju vidjeli gubitak bunjevačke samobitnosti.¹⁰

I za gđu Kujundžić-Ostojić središnja je osobnost preporodnoga pokreta u bačkih Bunjevaca biskup Ivan Antunović. U vezi s njim navodi kako je „još od mladi dana piso crkvenu literaturu. Uporedo je piso i književnu literaturu, najviše iz oblasti umetničke proze.” Antunović je tako autor više novela te romana *Odmetnik*, koji je „naglašeno religiozan, al je izuzetno umetnički uspijo, čak se mož smatrat najboljim romanom kod nas. Pisan je na hrvatskom jeziku, al se mistimično mož nać i ikavica.” U tekstu *Slavjan* opisao je najvažnije bunjevačke narodne običaje, a u putopisima krajeve koje je obišao na svojim mnogobrojnim putovanjima.¹¹ Kako ističe autorica, „dila ove vrste, novele, putopisi, i romani prva su u književnosti bački Bunjevaca”. Osim kao pisac, Antunović je važan i kao pokretač *Bunjevačkih i šokačkih novina*, glavnoga preporodnoga glasila ugarskih Bunjevaca (ali i Šokaca i Bošnjaka, što u napisu nije navedeno). U vezi s tim gđa Kujundžić-Ostojić navodi: „Upravo oko ti novina skupiće se veći broj saradnika, od koji će niki kasnije i sami pokrećat svoje novine, listove i časopise. Tadašnja jezgra Bunjevaca intelektualaca, pisaca, slila se na jedno misto i s jednom idejom, o očuvanju bunjevtine”. Antunović se jezično naoko kolebao pišući naizmjenice različitim varijetetima, ali je njegov jezični program ipak bio

¹⁰ Gđa Kujundžić-Ostojić kritizira, doduše, u prvom redu neoslanjanje na Srbe. Neoslanjanje na Hrvate smatra pak očekivanim, jer su, „i porid crkveni veza, oni ipak bili daleko”. Takvi vrijednosni stavovi više koreliraju sa stavovima današnjih političkih aktivista bačkih Bunjevaca nehrvata nego bunjevačkih preporoditelja s kraja XIX. st.

¹¹ U vezi s tim autorica ističe kako je Antunović volio putovati „poput svog omiljenog i cinjenog Dosi-teja Obradovića”. Antunović je uistinu čitao Obradovića, ali gđa Kujundžić-Ostojić ozbiljno pretjeruje kad tvrdi kako je Obradović Antunoviću bio „uzor i najomiljeniji pisac”; štoviše, da i samoga Antunovića zbog toga nazivaju „bunjevačkim Dosi-tejem Obradovićem”. Teško mi je otići se dojmima da je Obradović u ovaj napis uveden kao *tertius comparationis* ne toliko zbog Antunovićevih koliko zbog autoričnih preferencija.

jasan. Vanjske manifestacije toga programa zamjećuje i gđa Kujundžić-Ostojić: „Antunović svoj jezički pristup minja u odnosu na to koje vrste tekst piše i kome je on namijenjen. Tako ikavicom, i to onom doslidnom, piše tekstove u novinama. Pogotovo one čija je tematika namijenjena široj populaciji. Dok knjige piše ijekavicom.“ Iz toga, međutim, ne iščitava njegovu želju da Bunjevci u pismu postupno prijeđu na jekavicu (uz povremene ustupke ikavici u žanrovima nižega prestiža), nego da se Antunović zauzimao za jezično jedinstvo Južnih Slavena općenito, pri čemu bi im „zvanični jezik bijo hrvatski, a pismo ćirilica“. ¹² S obzirom na logiku izlaganja gđe Kujundžić-Ostojić, nije neobično što u svojem napisu ne spominje da upravo u Antunovićevim *Bunjevačkim i šokačkim novinama* 1870. jedan bački Bunjevac (Stipan Vujević) svoj jezik prvi put naziva hrvatskim ¹³ te da upravo u Antunovićevoj *Razpravi o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih* iz 1882. jedan bački Bunjevac (tj. sam Antunović) o vlastitoj zajednici prvi put govori kao o Hrvatima. ¹⁴ Umjesto kao kulturni aktivist koji je pokrenuo integraciju ugarskih Bunjevaca, Šokaca i Bošnjaka u moderni hrvatski narod, Antunović je tako u naraciji gđe Kujundžić-Ostojić prikazan kao začetnik moderne bunjevačke samosvojnosti.

Teškoće s kojima je Antunović bio suočen neki su aktivisti nakon njega rješavali na drukčiji način. Jezikom pismenosti bavio se tako i Ambrozije Šarčević, a njegove dileme gđa Kujundžić-Ostojić predstavlja na sljedeći način: „Dal se priklonit hrvatskoj struji, pa pisati hrvatski i samim tim odustat od ikavice? El pisat narodnim govorom – ikavicom? No, i onda se postavljalo pitanje, u kojoj miri bit doslidan izvornoj varijanti, il istu modernizovat, i približit standard-nom hrvatskom el srpskom jeziku?“ Šarčević je, kako ističe autorica, pripadao „tvrdo- bunjevačkoj jezičkoj struji“, tj. smatrao je da treba pisati izvorno nemodernizirano bunjevački. Tomu je jeziku, međutim, namijenio vrlo ograničenu funkcionalnost te se zauzimao samo za to da se njime poučava u prva dva razreda osnovne škole, nakon čega bi učenici prešli na mađarski. Kako ističe gđa Kujundžić-Ostojić, „taj edukativni minimalizam u zahtivima ka mađarskim vlastima, danas mu spočitavaju, smatrajući ga zbog tog oportunistom i apsolutnim legalistom“. Puno dalje od „edukativnoga minimalizma“ nije otišao ni Mijo Mandić, autor prvih bunjevačkih osnovnoškolskih udžbenika, no unatoč tomu bački Bunjevci nehrvati ističu ga danas kao istinskoga utemeljitelja bunjevačke kulturne i jezične samosvojnosti. Mandić je, naime, bio iznimno agilan pa je pokrenuo i godinama uređivao časopis *Neven*, objavljivao je bunjevačke molit-venike i kalendare, a pisao je i romantičarski intonirane pripovijetke iz pučkoga života. Osim toga,

¹² Antunović je uistinu zagovarao jezično i nacionalno ujedinjenje Južnih Slavena, no kako je smatrao da se ono može postići tek nakon što Srbi prijeđu na katoličku vjeru, nije lako povjerovati da je bio spreman prihvatiti ćirilicu kao vlastito pismo. Nije mi poznat izvor na kojem autorica temelji svoju tvrdnju.

¹³ On tako poziva: „Uvedimo u naše škole književni, dakle u literarnom smislu tako zvani hrvatski jezik“ (BŠN I:311) te objašnjava: „Hrvatski jezik u rodoslovnom, genetičkom smislu, provincijalnim naričjem evo kako glasi: 'Kaj je gdo zasejal, to bu i žel.' No kad se kaže u knjigi hrvatski jezik, to je onaj jezik kojeg smo dosad nazivali ilirskim, niki dalmatinskim, niki pako slavonskim jezikom“ (BŠN I:326).

¹⁴ „Na svakom onom polju, koje su poslie nesretnog mohačkog poraza zasjeli Slaveni, gdi je god bilo Srbah, tamo je u većem ili manjem broju bilo također Bunjevaca i Šokaca, ili kako se danas volimo nazivati, Hrvatih, pa se je svaka sudbina na jednom i na drugom jednako izminjivala“ (Ivan Antunović, *Razprava o podunavskih Bunjevcih i Šokcih*, Pečuh, Hrvatski znanstveni zavod, 2002., 69).

upravo Mandić počinje blisku političku i kulturnu suradnju sa Srbima. Kako ističe gđa Kujundžić-Ostojić, Mandić je surađivao s Vasom Stajićem i Jovanom Erdeljanovićem, a imao je k tomu „čast da na proslavi stogodišnjice rada Matice srpske, ko njezin član književnog odbora, budne izaslanik Subotičke bunjevačke prosvitne matice“. Budući da je i za suvremene kulturne i političke aktiviste bačkih Bunjevaca nehrvata nadstandardna suradnja s pojedinim srpskim krugovima iznimno važna, može se razumjeti zašto je „čast“ koja je ukazana Mandiću iz njihove perspektive uistinu puno više od banalnosti.

Dok je pri obradi pisaca iz prvoga razdoblja autorica često isticala njihova natprosječna postignuća, glavni je kriterij prema kojemu vrednuje preporodne književnike navodna popularnost u puku – posrijedi su, naime, uglavnom autori čiji se tekstovi odlikuju pučkom tematikom i formalnom jednostavnošću. Primjerice, pjesničko stvaralaštvo Josipa Jukića Manića „bilo je podređeno interesima narodnog preporoda. Piso je epigrame i zagonetke, koji su međ narodom bili vrlo popularni.“ Nešto se većom sofisticiranošću odlikuje Nikola Kujundžić, koji je zapamćen u prvom redu „po lipim, i danas poznatim i izvođenim, preljskim pismama“. Osim njih, pisao je i manje uspješne epske pjesme te pripovijetke i novele, „koje je narod rado čitao“. I Stipan Radoš objavio je „veći broj svoji novela. Koje su mahom opisivale svakodnevni život Bunjevaca. Stil pisanja mu je bijo lak i vedar, a baziro se na realnim i zanimljivim događajima.“ Novost je u drugom razdoblju i visoka zastupljenost „osujećenih“ pisaca, tj. autora koje su, unatoč navodnoj darovitosti, u književnom razvoju omele nepovoljne vanjske prilike. Za Šimu Ivića, primjerice, gđa Kujundžić-Ostojić navodi kako „nije bijo školovan, čak je jedva znao pisat, al je u narodu bijo poznat po tom što je znao sročit vesele rimovane pismice“. I Stjepan Grgić Krunoslav, „iako je imo samo osnovno obrazovanje sa velikim uspihom se bavijo pisanjem, kulturom uopšte“. Napokon, Ivan Vujić napisao je „jednu satiru, koliko je poznato prvu u nas, posli čega je navuko taku mržnju na sebe, mađara [sic!] i klerikanaca, da mu je onemogućen svaki dalji javni rad“. S obzirom na način na koji je autorica obradila Ivana Antunovića, ovakav izbor i vrednovanje „preporodnih“ književnika i nisu toliko neočekivani. Prešućujući Antunovićeva nastojanja da Bunjevce uključi u širu narodnu i jezičnu zajednicu kako bi im to pomoglo da nadržu inertnost vlastite pučke kulture i otvore se izobrazbi, modernizaciji i napretku, gđa Kujundžić-Ostojić zapravo nas na neki način i priprema na to da će u svojem pregledu bunjevačke književnosti priznanje odati u prvom redu onim autorima koji podilaze širokoj neobrazovanoj publici poznatom tematikom, lokalnim jezikom i samodopadnom sentimentalnošću. Autorica tako ne vrednuje književnost koja čitateljima otvara nove vidike, nego onu koja ih zatvara u pomno ograđen rezervat.

U skladu s tim prikazuje i Blaška Rajića, koji u njezinu pregledu bunjevačke književnosti zaključuje preporodno razdoblje. Taj je subotički svećenik u kolektivnom pamćenju vođanskih Bunjevaca važno mjesto stekao u prvom redu svojim političkim djelovanjem, na što podsjeća i gđa Kujundžić-Ostojić. Navodi, naime, popularno vjerovanje kako je Subotica na trianonskoj konferenciji pripala Kraljevini SHS zahvaljujući Rajićevim podacima o etničkoj strukturi pokopanih na subotičkim grobljima, dok je Baja ostala u Mađarskoj jer slične podatke za nju nije imao. Kako ističe gđa Kujundžić-Ostojić, za književni rad Blaška Rajića

presudnim se pokazalo to što je tijekom Prvoga svjetskoga rata interniran u budimski franjevački samostan, „isti onaj koji je bijo tokom XVIII vika škulsko sridište provincije Bosne Srebrene“. Ondje se upoznao s pohranjenim rukopisima, koji su ga nadahnuli na pisanje spjeva *Slava*. Gđa Kujundžić-Ostojić navodi kako „ep ima 24 pivanja, ispivan je u 4000 deseterački stihova, po stilu vrlo sličan narodnim pismama – groktalicama“. Rajić se pri pisanju *Slave*, međutim, nije ugledao u groktalice niti u usmenu književnost, nego u autorsku književnost pisanu po uzoru na usmenu, kakva je tijekom XVIII. st. – na Kačićevu tragu – nastajala na cijelom području „ilirske“ pismenosti. No, dok su ta djela (popularna osobito među franjevcima, pa zato i pohranjena u pismohrani budimskoga franjevačkoga samostana) bila pisana ikavicom, Rajić je svoj ep napisao jekavicom. Tematikom i stilom toga svojega djela premostio je tako jaz koji je onodobne Bunjevce dijelio od „ilirske“ književne prošlosti, a jezikom onaj što ih je odvajao od hrvatske književne suvremenosti u koju je „ilirska“ pismenost u međuvremenu evoluirala. Gđa Kujundžić-Ostojić tomu, međutim, pristupa drukčije te ističe samo kako je „odabir ijekavske varijante za pisanje ovog dila bijo rezultat tadašnji složeni politički momenata po Bunjevce“. Dodaje k tomu da je Rajić ujedno autor velika broja duhovnih pjesama, koje „su sve pisane bunjevačkim jezikom“, te jednoga molitvenika. U skladu s kriterijem koji je za preporodne književnike u ovom napisu ključan, gđa Kujundžić-Ostojić ističe: „Iako je tematika iz ovog molitvenika strogo didaktička i tendenciozna, on je međ svitom bijo vrlo rado čitan. Prije svega zbog lakog narodnog stila.“

Vanjskopovijesni okviri bunjevačke književnosti bili su, navodi se u napisu, teški i u trećem razdoblju, koje počinje nakon Prvoga svjetskoga rata. Upravo tada, navodno, i kulminira stoljetna „zanemarenost“ Bunjevaca, pa se vrijedi kratko zadržati na načinu na koji je gđa Kujundžić-Ostojić oslikava. Kako navodi, „ishodi I i II svitskog rata bili su pogubni za Bunjevce. Posli I svitskog rata, broj Bunjevaca koji su ostali u novoj i ujedinjenoj Vojvodini se pripolovijo. Nji, čak 180.000 ostalo je odvojeno u Mađarskoj, a za samo deset godina prisilno je pomađareno 22.000.“ Ni južno od trianonske granice nije, međutim, bilo puno bolje. Naime, „ono što su radili kadgod Mađari, sad su radili Srbi. Izmeđ dva rata, posrbljivanje je bilo česta pojava.“ Kako autorica tvrdi, „veliko srpska represija otirala je veliki broj Bunjevaca u tadašnje redove hrvatskih građanskih stranaka“, no i oni su se razočarali kad su, kako kaže, „Hrvati postigli dogovor s Karađorđevićima“, nakon čega je „borba za prava južnoslovenskih naroda pala u vodu, a nastavljeno dalje ugnjetavanje“. Tijekom Drugoga svjetskoga rata cijela je Bačka opet došla pod mađarsku vlast te su Bunjevci „stradali od fašistički nastrojani Mađara“. Neki su se sklonili u Hrvatsku, „di su onda dopali u ruke ustašama“. Nakon rata „Bunjevci su zajedno sa svim ostalim narodima s oduševljenjem dočekali bratstvo i jedinstvo“, no i ono im je donijelo razočaranje. Naime, kako tvrdi gđa Kujundžić-Ostojić, „po naredbi svi su se morali izjašnjavati ko Hrvati, Bunjevci ko narod zvanično više ne postoje“. ¹⁵ Svi su ti nepovoljni događaji,

¹⁵ Nakon Drugoga svjetskoga rata komunističke su se vlasti uistinu nastojale distancirati od međuratne srbizacijske politike te su 1945. naložile da se Bunjevci ubuduće imaju smatrati Hrvatima. General Ivan Rukavina pri posjeti Subotici 30. XII. 1944. izjavio je tako za list *Radio vijesti* da „više nitko neće osporavati hrvatstvo Bunjevaca“ (usp. npr. Kalman Kuntić, „Uticaj političkih promena na položaj i nacionalno izjašnjavanje Hrvata-Bunjevaca u Bačkoj tokom 20. veka“. U *Dijalog povjesničara – istoričara*, ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac. Zagreb: Zaklada Fridrich Naumann, 2002., 206), a Glavni narodno-oslobodi-

zaključuje, imali izravni negativni utjecaj na bunjevačku književnost i kulturu općenito.

Taj je utjecaj, smatra, osobito jasno vidljiv u tome što nakon Drugoga svjetskoga rata sve više bunjevačkih književnika piše jekavicom, dok se ikavica povlači.¹⁶ U položaju Bunjevaca, njihova jezika i kulture nije se tako, prema mišljenju gđe Kujundžić-Ostojić, ništa bitno promijenilo. „Bunjevački jezik, ko i za vrime Austro-ugarske, i dalje je proganjan i ismijavan. A di je tribalo i zabranjivan.“¹⁷ Posljedica je to što je taj jezik „i dalje nestandardizovan. I dalje se ne uči u školama, pa ga mladi iz niza, gori navideni razloga, ne znaje.“ Tijekom 1990-ih stanje se ipak počelo mijenjati jer je Bunjevcima vraćeno „pravo na nacionalno samoopridiljenje, al samo ko nacionalne manjine“. S jezikom, međutim, i dalje postoje teškoće jer, kako ističe autorica, „posli niza restriktivni godina po ovom pitanju, čak i međ sobom Bunjevci divane ekavicom“. Unatoč tomu, bačka bunjevačka ikavica postupno ulazi u medije i škole, a navodno se radi i na njezinoj standardizaciji. Zbog toga gđa Kujundžić-Ostojić za treće razdoblje ima dva kriterija prema kojima određuje tko je bunjevački pisac. Dok za razdoblje do kraja 1980-ih, „kad još nije bilo slobodnog izjašnjavanja nacionalne pripadnosti“, u bunjevačke pisce ubraja i one koji su pisali jekavicom, nakon 1990. obuhvaća samo one koji pišu ikavicom. Zanimljivo je da autore koji pišu ekavicom i ne spominje, iako nakon Drugoga svjetskoga rata izbor toga književnojezičnoga varijeteta među bunjevačkim piscima više nije bio tako neuobičajen.

lački odbor Vojvodine uputio je 14. V. 1945. svim okružnim narodno-oslobodilačkim odborima odluku u kojoj stoji: „Kako bunjevačke i šokačke narodnosti ne postoje, to vam se naređuje da sve Bunjevce i Šokce imadete tretirati isključivo kao Hrvate bez obzira na njihovu izjavu“ (usp. npr. Stevan Mačković, „Proslava 250. obljetnice doseljavanja veće skupine Bunjevaca (1686.-1936.)“, *Hrvatska revija* 5/3, 2005., 44). Među aktivistima bačkih Bunjevaca nehrvata ta se politika danas tumači kao manifestacija komunističkoga totalitarizma i represije prema Bunjevcima.

¹⁶ U prvih deset godina nakon Drugoga svjetskoga rata u Subotici je u službenoj uporabi, usporedno sa srpskim i mađarskim, bio i hrvatski jezik. Na njemu su izlazile lokalne novine, emitiran je radijski program, djelovalo je Hrvatsko narodno kazalište, a u školama su postojali posebni odjeli s hrvatskim kao nastavnim jezikom. Međutim, nakon tzv. Novosadskoga dogovora 1954., na kojem je jedna od odluka bilo da se „ekavski izgovor“ ne rabi u Hrvatskoj, a „ijekavski“ u Srbiji (u prvom redu zato što su hrvatski lingvisti željeli spriječiti širenje srpskoga u Hrvatsku), od 1955. u Subotici prestaje uporaba hrvatskoga – on se nakon toga koristio samo u Katoličkoj crkvi.

¹⁷ Autorica je u pravu kad kaže da upravo u drugoj polovini XX. st. dolazi do intenzivnoga povlačenja bačke bunjevačke ikavice, ali njegove uzroke ne dijagnosticira ispravno. Povlačenje ikavice ne korelira, naime, sa širenjem jekavice, što bi se iz njezine naracije moglo zaključiti, nego ekavice. Njome od 1950-ih govori i piše sve više Bunjevaca, uključujući i mnoge književnike, a i „proganjanje i ismijavanje“ ikavice karakteristično je u prvom redu za srpsku, a ne za hrvatsku lingvističku kulturu. (O lingvističkoj kulturi kao skupu jezičnih vrijednosti, vjerovanja, stavova, predrasuda i sl. koji su prošireni u nekoj zajednici usp. Harold F. Shiffman, *Linguistic Culture and Language Policy*, London, Routledge, 1998.) O razlikama u načinima na koje se pripadnici tih dviju kultura odnose prema dijalektima svjedoči zanimljiva konfrontacija dvoje jezikoslovaca na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu 1965. Milka Ivić, jedna od središnjih osobnosti srpske lingvistike, ustvrdila je tada: „[B]lago narodima koji gube dijalekte, jer je to znak da nestaju najbolnije razlike između sela i grada, da pismenost postaje zaista opštenarodna svojina. I mi smo najzad dočekali dane napretka – naši se dijalekti sve pouzdanije gube“ („Problem norme u književnom jeziku“, *Jezik* 13, 1965., 5). Istaknuti hrvatski jezikoslovac Radoslav Katičić na to je odgovorio: „Referentična radost nad nestajanjem dijalekata izaziva nelagodu. [...] Svijet bez dijalekata nemala je perspektiva, sve ako je to i nužna cijena za uključivanje u suvremeni život“ („Problem norme u književnom jeziku“, *Jezik* 13, 1965., 23). Neekeavski i nenovoštokavski dijalekti u Srbiji su uistinu stigmatizirani, dok dijalekti u Hrvatskoj uživaju ne samo snošljivost nego često i prestiž.

Kad je riječ o karakteristikama bunjevačke književnosti u trećem razdoblju, njezina je najuočljivija osobitost, ističe gđa Kujundžić-Ostojić, „nazainteresovanost za savremene književne tokove. Moglo bi se kazat da je čak i ignorisano sve što je bilo aktuelno u drugim književnostima.“ U prozi tako bunjevački autori realističkim pripovjednim postupkom prikazuju svakidašnji život svojega naroda i njegovu borbu „za nacionalni opstanak i ravnopravnost“, dok u poeziji dugo preživljavaju romantistička obilježja, snažno je zastupljena socijalno intonirana lirika, a važno mjesto zauzima i konvencionalno ljubavno i religiozno pjesništvo. Kako ističe autorica, „i dalje se najlipše i najviše piva o kadgodašnjim danima, svojem narodu“. Konzervativnost bunjevačke književnosti gđa Kujundžić-Ostojić objašnjava na sljedeći način: „Bunjevačka književnost, pogotovo pisana na ikavici, sama je po sebi okrenuta ka uskom krugu čitalaca. Možda je i to jedan od razloga što se njezina tematika, sporo širi u pravcu novi književni tokova.“ Tomu je uistinu teško proturječiti. Posrijedi je, naime, očekivana posljedica izjednačivanja biti vlastite kulture s „kadgodašnjim danima“, na kojem se u velikoj mjeri temelji cijeli projekt fiksiranja samosvojnoga bunjevačkoga kulturnoga identiteta.

Zbog recikliranja naslijeđenih tema i postupaka, najveći dio bunjevačke književnosti iz trećega razdoblja kritičari su vrednovali negativno, no gđa Kujundžić-Ostojić dobrohotno ističe kako je razlog tomu to što neki autori jednostavno nisu bili prepoznati ili su u svojem razvoju bili ometeni – tradicija „osujećenih“ pisaca nastavlja se tako i u većem dijelu XX. st; štoviše, doživljava svoj vrhunac. Primjerice, roman Petra Pekića *Uvela ruža*, „koji je zanimljiv po tom što oslikava autentične provincijalne likove“, kritičari su označili trećerazrednim regionalnim uratkom, dok Ljudevit Vujković, čiji je „pripovidački dar primećen vrlo brzo“, unatoč tomu „nije nailazio na javnu podršku“ te mu roman *Trećim putem*, „zbog nesuglasica sa izdavačem, nikad nije objavljen“. Lazar Stipić, koji se nakon studija u Budimpešti i Beču vratio u rodni grad, „di je neumorno radio na polju kulture i književnosti oko tri decenije“, autor je zanimljive zbirke ljubavne poezije. „Umetnički ovo je njegovo najuspješnije dilo. Kritika žalost nije imala sluha za modernu poeziju.“ Od takva modela odudara tek Mara Đorđević Malagurska, „prva žena pisac kod Bunjevaca“, koja je poznata u prvom redu po romanu *Vita Danina* te drugim kraćim proznim tekstovima. U njima „iz ženskog ugla opisuje život na salašu, odnose u porodici, o kojima se malo il ni toliko divanilo“. Za svoju je prozu dobila književnu nagradu Srpske akademije znanosti i umjetnosti, a kako ističe gđa Kujundžić-Ostojić, „naišla je na jednoglasno odobravanje i u Subotici, kako od publike tako i od književne kritike“. No već Marica Vujković, koja je također „analizirala probleme u društvu, psihologiju žene i probleme u bračnim odnosima“, nije postigla takav oglas te je u velikoj mjeri ostala u sjeni svoje prethodnice. Ipak, zbog tih dviju autorica gđa Kujundžić-Ostojić optimistično zaključuje kako je „bunjevačka književnost u ovom aspektu ženskog pisma vrlo napridna. Zato što se tek u novije vrime ovi romani javljaju u većem broju.“

Nakon letimična nabranja autora iz druge polovine XX. st., povijesni pregled bunjevačke književnosti Suzana Kujundžić-Ostojić završava obradom Marka Peića, autora koji među bačkim Bunjevcima nehrvatima ima status suvremenoga klasika. Kako ističe, Peić je od ranih dana pisao poeziju, „koja je uglavnom tematski inspirisana ravnicom i ljubavlju ka svom narodu“ te kratke prozne tekstove, u kojima „na lak i pitak način obrađuje mahom teške i ozbiljne društvene

probleme". Svoje je pripovijetke skupio i objavio u zbirci *Luka Kerčanin*, koja je uvrštena i na popis školske lektire za predmet Bunjevački govor s elementima nacionalne kulture. Kako ističe gđa Kujundžić-Ostojić, „osobita vridnost knjige je i njezin jezik, podsicanje na lipotu i bogatstvo ikavice“. Peić je važan i kao jedan od sastavljača dijalektalnoga *Rečnika bačkih Bunjevaca* te kao autor epa *Javorova smrt*, koji se tematski i stilski opire o Raičevu *Slavu*. Ep je, međutim, napisan ikavicom, čime je tradiciju pučkokožneve epike Peić jezično vratio kući. Uza sve spomenuto, uredio je srpski prijevod knjige *Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca* Bernardina Unyija, u kojoj se tematika obrađuje iz gledišta mađarskoga šovinizma, a Bunjevcima nehrvatima važna je u prvom redu zato što se Bunjevce u njoj tretira kao zajednicu koja s Hrvatima nema nikakve veze. Kako ističe gđa Kujundžić-Ostojić, Peiću je „namira bila da ova knjiga bude dostupna i širim krugovima te je iz tog razloga privedena na srpski jezik“. U to da bunjevačkim jezikom treba pisati bilo što osim „lakah i pitkih“ tekstova u kojima se tematiziraju „kadgodašnji dani“ sumnjaju, čini se, i najistaknutiji kulturni aktivisti među bačkim Bunjevcima nehrvatima.

U pregledu trećega razdoblja iznenađuje izostanak najistaknutijih bunjevačkih pisaca, a skupa s njima i najvažnijih književnih tekstova što su ih bački Bunjevci u tom vremenskom intervalu, a vjerojatno i ikad, napisali. Nema tako ni spomena o, primjerice, Ivanu Pančiću, Vojislavu Sekelju i Milovanu Mikoviću, trojici pjesnika koji su u korpus bunjevačke književnosti uveli modernu dijalektalnu poeziju, u znatnoj mjeri subverzivnu prema tradicionalnoj „bunjevštini“. Nedostaje i Matija Poljaković, čije su pučke komedije svojedobno punile subotičko kazalište, dok mu izvanredna drama *Par žutih cipela* korespondira s onodobnom poetikom apsurdna u istočnoeuropskoj inačici, čiji je predstavnik, primjerice, i Václav Havel. Potpuno je prešućen Petko Vojnić Purčar, vjerojatno najvažniji suvremeni bunjevački književnik, u čijim je postmodernističkim pjesmama, prozama i dramama bunjevačka tematika obilato zastupljena. O tome koliko je cijenjen i izvan bunjevačkih krugova govori, primjerice, to što je za *Dom, sve dalje* 1997. dobio NIN-ovu nagradu za roman godine, vjerojatno najprestižniju književnu nagradu u Srbiji. Prema kriterijima koje je gđa Kujundžić-Ostojić postavila, u njezin bi pregled bunjevačke književnosti svi oni trebali biti uvršteni i o uzrocima zbog kojih nisu može se samo spekulirati.¹⁸

Pa ipak, izostavljanje najboljega što je u (post)modernoj književnosti bačkih Bunjevaca napisano potpuno je u skladu s pristupom na kojem počiva članak Suzane Kujundžić-Ostojić. U prvom razdoblju autorica ozbiljno zanemaruje integriranost bunjevačkih književnika u nadregionalnu tradiciju „ilirske“ pismenosti. U drugom razdoblju prešućuje nastojanja da se ugarski Bunjevci moderniziraju u sklopu integracije u hrvatsku nacionalnu kulturu, a naglašava važnost onih protagonista koji su se tomu suprotstavljali populistički podilazeći pučkoj publici. U trećem razdoblju posve dominiraju „osujećeni“ autori, koji se

¹⁸ Autorica se, prema svemu sudeći, oslanjala na krajnje ograničenu literaturu, a samostalno je malo istraživala. Izravno se poziva uglavnom samo na Gezu Kikića (*Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Zagreb, Matica hrvatska, 1971. te *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, Zagreb, Matica hrvatska, 1971.), koji je svoje preglede zaključio s 1960-ima, te na Antu Sekulića (*Bački Bunjevci i Šokci*, Zagreb, Školska knjiga, 1989.), čiji je pregled književnosti bačkih Bunjevaca s obzirom na uvrštene autore i djela nepotpun, a s obzirom na vrednovanje nepouzdan.

u književnosti nisu probili jer su ih u tom spriječile navodno nesklone okolnosti – oni koji se jesu probili uglavnom su prešućeni. Prava je bunjevačka književna tradicija tako prikazana kao svojevrсна ponornica, koja je – tekući ispod površine – preživjela franjevačko „ilirstvo“, integraciju u modernu hrvatsku kulturu potkraj XIX. st. te modernistička i postmodernistička strujanja u drugoj polovini XX. st. Unatoč svim tim aberacijama, uspjela je očuvati svoju jezičnu čistoću, formalnu jednostavnost i sentimentalnu tematiku te je, nakon duge pritajenosti, u 1990-ima napokon u punoj snazi izbila na svjetlo dana. Svi nepoželjni nanosi moderniteta izbačeni su iz nje kao suvišni. Takva slika o bunjevačkoj književnosti potpuno odgovara predodžbi o bunjevačkom kulturnom identitetu od koje polaze suvremeni aktivisti bačkih Bunjevaca nehrvata. Bunjevci su, kad se sve zbroyi i oduzme, za njih do danas samo salašarski polupismen puk, čiji su kulturni interesi ograničeni na pučke običaje, folklornu umjetnost, tradicionalno kulinarstvo i starinske obrte. Iz toga kuta gledano, važnost književnosti – kao i svih drugih složenijih simboličkih praksa, uostalom – posve je marginalna, pa i nije bogzna kako velik problem ako se obradi književne tradicije pristupi površno i restriktivno te iz nje uzme samo ono što podupire pasatistički kulturni ideal kojemu se teži.

**HRVATSKO-SRPSKI ODNOSI
– POGLED IZVANA**

Joanna Rapacka *

KULTURNO-POVIJESNA POZADINA SRPSKO-HRVATSKOGA SUKOBA **

Jugoslavenski se sukob može analizirati uz pomoć različitih kategorija, nije se nužno pozivati na daleku prošlost, kolektivno pamćenje i tradiciju, unatoč tomu što su oni upadljivo sveprisutni u sredstvima javnoga priopćivanja i u svakodnevnoj izravnoj komunikaciji. Drama koja se upravo zbiva može se promatrati i kao realizacija procesa raspada višenacionalnih država te njihova zamjenjivanja političkim tvorevinama podudarnima s nacijama, koji je donedavno bio onemogućen totalitarizmom. Za narode koji teže državnoj suverenosti stjecanje neovisnosti znači postizanje standarda u kojem već odavno uživa većina europskih naroda i tek potpuna neovisnost može postati polazištem za bilo kakve nove integracijske korake.

Jugoslavenska je kriza rezultat temeljne suprotnosti – iste one koja je razarala i prvu Jugoslaviju – između unifikacijskih tendencija s jedne strane te decentralizacijskih i separatističkih s druge. Iako su, teorijski gledano, obje tendencije imale pristaša u svim jugoslavenskim narodima, u praksi su nositelji unifikacijskih težnja bili ponajprije Srbi, najbrojniji narod, koji je imao najpotpunije

* Joanna Rapacka (1939.-2000.), poljska slavistica i kulturna povjesničarka. Na Sveučilištu u Varšavi predavala je hrvatsku, srpsku i češku književnost; istraživački se bavila u prvom redu hrvatskom i srpskom književnom i kulturnom poviješću. Na hrvatskom je objavljen izbor iz njezinih kroatističkih studija *Zaljubljeni u vilu* (Split, 1998.) te *Leksikon hrvatskih tradicija* (Zagreb, 2002.; poljski izvorik 1997.) (prim. prev.).

** Članak je objavljen najprije u časopisu *Obóz* 1992., a zatim u izmijenjenoj inačici i u knjizi *Herderovo doba* 1995. U njoj je autorica sabrala svoje radove „o Srbima, Hrvatima i jugoslavenskoj ideji“ kako bi poljskim čitateljima iz povijesne perspektive približila probleme koji su doveli do ratova u bivšoj Jugoslaviji. Držimo ga i više nego zanimljivim za objaviti u jednom hrvatskom časopisu koji izlazi u Srbiji. *Uredništvo*

formiran državotvorni instinkt i koji je dominirao u državnom aparatu,¹ zbog čega je unitarizam i bio percipiran kao izraz srpskih interesa. To je neizbježno vodilo izbijanju sukoba i jačanju separatizma. Unitarizam i separatizam bili su u biti dva međusobno nespojiva puta koji su vodili istomu cilju – stvaranju moderne države, oslonjene o jedinstven kulturni model. U prvom je slučaju takva država trebala biti Jugoslavija kao svojevrsna balkanska Amerika, a u drugom klasične nacionalne države: Slovenija, Hrvatska, Srbija... Ta dilema ima, uostalom, i svoj paradoksalni aspekt: nakon 1945. godine separatističke tendencije, koje su u konačnici smjerale razbijanju Jugoslavije, crple su svoje sokove upravo iz njezina postojanja, i to ne samo kao negacija, tj. otpor unitarizmu i srpskoj dominaciji, nego istodobno i zbog toga što im je na ruku išla autonomija republika, koja je omogućivala procese nacionalne homogenizacije, a njihov je prirodni vrhunac bila težnja prema političkoj suverenosti.

Kako je vrijeme prolazilo, u poslijeratnoj su se Jugoslaviji frustracije produbljivale na objema stranama. Srbi su sve teže podnosili nužnost stalnih kompromisa i neprestanoga samoograničavanja nacionalne afirmacije, tj. prešućivanja velika dijela vlastite tradicije, osobito tradiciju moćne države, koja je smetala drugim članovima federacije. Ostale je pak narode sve jače progonio osjećaj drugorazrednosti te bojazan da će njihovoj kulturi biti nametnuta uloga kulturnoga geta (Slovenci) ili da će se utopiti u srpskom moru (Hrvati), pri čemu je mala utjeha bilo to što se to more nazivalo srpsko-hrvatskim.

Svi ti i mnogi drugi čimbenici (pa i gospodarski) mogu objasniti krah federativne koncepcije, no ne objašnjavaju stupanj i silinu negativnih emocija u osnovnom jugoslavenskom sukobu – srpsko-hrvatskom. Te su se emocije manifestirale i prije nego što je njihov nastanak mogao biti objašnjen okolnostima vezanima uz život u jednoj političkoj zajednici. Tvrdnja: „Ta se borba mora voditi do istrage vaše ili naše. Jedna strana mora podleći.“² nije bila izgovorena u naše doba, nego 1902., kad je Jugoslavija bila samo ideja.

Osim negativnih emocija postojale su, dakako, i pozitivne; usporedno s provalama mržnje bilo je i osjećaja bliskosti; a osim razdoblja sukoba bilo je i dobrosusjedskega suživota. Oba kolektiva, međutim, kao da su bila zaražena virusom koji bi se s vremena na vrijeme aktivirao te uzrokovao bolest što se manifestirala napadajima nesnošljivosti.

Ako se želi razumjeti izvor nesnošljivosti, nije moguće zaobići pozivanje na tradiciju i njezine različitosti, jer tradicija je zapravo uzrok tomu što ta dva etnosa, koristeći se istim jezikom,³ govore isto iako za svakoga od njih to znači

¹ U Jugoslaviji se nakon Drugoga svjetskoga rata na najviše položaje u državnoj upravi, vojsci i politici dolazilo prema republičkom ključu i brižno se pazilo na to da zastupljenost pojedinih naroda na vrhu hijerarhijske ljestvice bude pravedna. Srpska dominacija počinjala je tek u sredini ljestvice, ali to je ujedno bila najvažnija razina iz perspektive svakodnevnoga funkcioniranja aparata i svakodnevne društvene svijesti.

² Nikola Stojanović (1880.-1964., srpski političar iz Bosne), *Srbobran*, br. 168 i 169, Zagreb, 1902. Autor je poslije postao jednim od političara koji su neobično aktivno radili na projektu stvaranja Jugoslavije.

³ Suvremeni srpski standardni jezik i suvremeni hrvatski standardni jezik opiru se o zajedničku osnovicu novoštokavskih južnoslavenskih dijalekata. Dva se jezika razlikuju neznatnim fonetskim (različit odraz praslavenskoga ě), leksičkim i sintaktičkim posebnostima. Najvažnije su, međutim, razlike u stilističkom sloju, koje potječu od različitih tradicija upisanih u dva jezika. U prošlosti su se unifikacijske tendencije prepletale s diferencijacijskima, a prevaga jednih ili drugih ovisila je o promjenjivim političkim i kul-

nešto posve drugo, pri čemu se samo jezično zajedništvo često pokazuje ne kao blagoslov, nego kao prokletstvo.

Prva barijera koja dijeli Srbe i Hrvate jest razlika u vjeroispovijedi, no ta je vjerska barijera istodobno i civilizacijska. Granica između katoličkih Hrvata i pravoslavnih Srba ujedno je i granica između Zapada i Istoka, između rimske i bizantske civilizacije, i njihova se različitost ne može svesti samo na vjersku drugost, iako je vjeroispovijed bila najizrazitiji pokazatelj te različitosti te se ponajprije oko nje kristaliziralo uzajamno nepovjerenje i nesnošljivost prema drugomu.

Na tu su se temeljnu različitost taložile druge, koje su nicale iz tijeka političkih događaja te gospodarskih i društvenih procesa. Sve su one produbljivale onaj početni jaz, ne narušavajući pritom simboličku funkciju koju je imala vjeroispovijed. Ona je, neovisno o svojoj stvarnoj ulozi, ostajala temeljnim obilježjem po kojem se neprijatelj razlikovao. Zato se s vremena na vrijeme uistinu činilo da je i aktualni rat zapravo vjerski, što se, među ostalim, manifestiralo programskim uništavanjem katoličkih crkava na teritoriju koji su tijekom srpsko-hrvatskoga rata 1991. kontrolirali Srbi.

Opreka između Istoka i Zapada dodatno se produbila i pridobila nova značenja nakon turskih osvajanja na Balkanu i pada Konstantinopola u XV. stoljeću, kada su se sve balkanske zemlje iz bizantskoga kulturnoga kruga našle pod turskom vlašću, dok su katoličke zemlje znatnim dijelom ostale onkraj nove granice između osmanskoga imperija i kršćanske Europe. Iz perspektive kršćanskoga Zapada ta je granica označivala granicu između Europe i Azije, između civiliziranoga svijeta i svijeta barbara. Pojam „azijski barbari“ proširio se s vremenom i na pravoslavno stanovništvo osvojenih područja. Na prijezir Zapada koji se iz toga razvio odgovor je bio osjećaj pravoslavnih da im je nanesena nepravda te sve veće nepovjerenje prema katolicizmu, koji su zapravo i poistovjećivali sa Zapadom.

To je nepovjerenje na kraju preraslo u strah zbog nastojanja Katoličke crkve da uspostavi crvenu uniju. Ona su u srpske zemlje doprla u XVII. stoljeću kao široko koncipirano djelovanje protureformacijskih institucija na Balkanu, pokrenuto u nadi da će se Turci ubrzo povući iz Europe. No, još su veće značenje za širenje straha od unije i za ukorjenjivanje toga straha u kolektivnoj svijesti imale migracije srpskoga puka te njegovo nastanjanje na područjima Habsburške Monarhije: u hrvatskim zemljama (područje tzv. Vojne krajine: Lika, Krbava, dio Slavonije sa Srijemom) te u južnoj Ugarskoj (Bačka i Banat u današnjoj Vojvodini),⁴ gdje je osjećaj ugroženosti pravoslavne manjine u katoličkoj državi prerastao u strah cijeloga naroda da će izgubiti svoj identitet, da će biti istrijebljen.

Čvrsto poistovjećivanje srpske zajednice s vjeroispovijedu proistjecalo je, među ostalim, i iz posebne uloge koju je autokefalna pravoslavna crkva imala u

turnim koncepcijama. Te su se promjene odražavale ponajprije na sam naziv jezika (srpsko-hrvatski, hrvatsko-srpski, srpski, hrvatski), no nisu narušavale ni polje njihova očita zajedništva ni polje njihove očite različitosti, premda su bile praćene, a i dalje su praćene, sukobima s vrlo visokom emocionalnom temperaturom.

⁴ Na ta su se područja Srbi počeli doseljavati već u XV. stoljeću i njihova je kolonizacija trajala tijekom cijeloga razdoblja turske vlasti u južnoj Ugarskoj i Slavoniji, no masovni je karakter poprimila nakon Karlovačkoga mira 1699. godine, kad su se te zemlje vratile pod habsburšku vlast.

srpskom društvu još od srednjega vijeka. Srpska srednjovjekovna država u razdoblju od kraja XII. do XV. stoljeća⁵ bila je tvorevina bizantskoga tipa, oslonjena o nerazdvojjnost vjerske i političke vlasti, koja je pripadala u sferu *sacrum* (svi srpski vladari, osim malobrojnih iznimaka, u srpskoj se crkvi smatraju svecima). Upravo iz toga srednjovjekovnoga civilizacijskoga modela izviru dva uvjerenja koja su za Srbe bila karakteristična i u idućim stoljećima: neodvojivost državne i vjerske tradicije te karizmatičnost države.

Nakon turskih osvajanja u XV. stoljeću Crkva je u Srba sve do druge polovine XVII. stoljeća bila jedina kulturna institucija i jedini duhovni autoritet. Temelji tradicionalnoga vrijednosnoga sustava što ga je Crkva ostavila u nasljeđe – sveta srpska vjera i sveta srpska država – služili su sada očuvanju identiteta zajednice čiji je opstanak bio ugrožen, zajednice koja se našla u situaciji opkoljene utvrde. To je samo produbilo proces etnicizacije religije, koji je općenito karakterističan za pravoslavne autokefalne crkve, te istodobno proširilo sferu *sacrum*. Ona više nije obuhvaćala samo drevnu državu i njezine vladare nego i društvo u cjelini. Osim svete srpske države, na svetost je počelo aspirirati i srpstvo samo, odnosno sam srpski puk – to je dvoje u ovom slučaju moguće smatrati sinonimima.

Crkva je u tursko doba bila jedina institucija srpskoga duhovnoga života, ali nije bila i jedini sustav kulturne komunikacije. Osim Crkve, postojao je i sistem bogate pučke kulture, a u sklopu njega i usmene poezije. Jedan od njezinih temeljnih oblika bila je epska pjesma, koja se, za razliku od poljskoga folklora, bavila tzv. velikom poviješću, tj. događajima iz prošlosti srpske države, istima onima na koje je sjećanje čuvala i Crkva. Ta dva sustava kulturne komunikacije, crkveni i pučki, bila su uzajamno čvrsto povezana. Usmena je književnost preuzela mnogo elemenata iz crkvene slike prošlosti, koja se, uostalom, i sama širila usmenom predajom. Crkva je, s druge strane, kako se produbljivala njezina civilizacijska zaostalost, sve češće asimilirala elemente pučke vizije s njezinom mitskom interpretacijom prošlosti. Dvije su vizije bile srodne – u osnovi su bile predmet vjere, koji nije podlijegao razumskom propitivanju.

Mitsko-religijski odnos prema prošlosti i predodžba o razdoblju neovisnosti srpske države kao zlatnom dobu, oblikovani u kolektivnoj svijesti patrijarhalne seljačke zajednice koja nije imala elita, a takva je u doba turske vlasti bila srpska zajednica, postat će nasljeđe koje će imati ključnu ulogu i u modernoj srpskoj kulturi i u modernoj srpskoj nacionalnoj mitologiji.

Prijenosnik toga nasljeđa bio je folklor, kojemu je u XIX. stoljeću dodijeljena uloga nacionalne klasike. Njegov je vrijednosni sustav preuzela romantičarska književnost kako bi ga, nakon stanovitih modifikacija, učinila temeljem modela moderne srpske kulture. Mjesto folklora, osim u povremenim pobunama srpskih prozapadnih intelektualaca, do danas je ostalo neosporeno, i to kako u širim društvenim krugovima tako i u znatnu dijelu srpske inteligencije. Treba napomenuti kako u nekim sredinama usmena predaja do danas ima ulogu izvora informiranja o nacionalnoj povijesti, važniju nego u većini drugih europskih zemalja. Taj fenomen, koji nije nepovezan s time što u odnosu prema tradiciji

⁵ Počeci srpske državnosti sežu u IX. stoljeće, no klasični je model srpske države stvorila tek dinastija Nemanjića u drugoj polovini XII. stoljeća. Doba koje prethodi vladavini velikoga župana Stefana Nemanje (?–1196.) u srpskoj tradiciji jednostavno ne postoji. Takva se slika prošlosti tradira i u srpskoj srednjovjekovnoj pismenosti.

afirmativna stajališta dominiraju nad kritičnima, bez sumnje zaslužuje pozornost sociologa.

Ovakav odnos prema prošlosti i prema njezinoj slici što su je oblikovali Crkva, folklor i romantička književnost nikad nisu imali ozbiljnijih rivala. Njihov je autoritet bio znatno veći nego autoritet povijesne znanosti, koja se u Srba, uostalom, razvijala u ne pretjerano povoljnim uvjetima, pod iznimno snažnim pritiskom političkih interesa. Slično je bilo i u doba komunizma, s time što je tada nastala prilično paradoksalna situacija. Komunistička ideologija, koja se programski protivila njegovanju povijesnih tradicija – osobito srpske državne tradicije – jer je u njima vidjela izvor nacionalizma, istodobno je neobično cijenila folklor, koji je ostao jednim od temeljnih promidžbeno-obrazovnih sustava. U praksi je to vodilo popularizaciji najiracionalnije vizije prošlosti, čiji je nositelj bio folklor, dok su povijesna znanost i povijesna istraživanja bili ograničavani.

Srpski nacionalni mit, izrastao iz crkveno-foklorno-romantičarskih izvora, ima neobično prozirnu prostorno-vremensku konstrukciju. U njoj su osobito privilegirana dva vremenska odsječka: sam početak, tj. doba tvorca državne koncepcije Nemanjića – Stefana Nemanje (sv. Simenona) i njegova sina sv. Save,⁶ te doba cara Stefana Dušana (oko 1308.–1355.), tj. razdoblje najveće moći srpske države. U idealnom prostoru, kojim vladaju sveta mjesta puna simboličkih značenja i temeljna za nacionalni identitet, središnje mjesto zauzima Kosovo. Ondje se nalaze glasoviti manastiri, poput Gračanice i Dečana, zaklade srpskih vladara koje simboliziraju duhovnu, umjetničku i političku moć drevne Srbije: u Peći⁷ se nalazilo sjedište srpske patrijaršije, a u Prizrenu je bila prijestolnica cara Dušana. Najvažnije je ipak to što se na Kosovu polju 1389. odigrala bitka s Turcima koju će kasniji naraštaji pamtit i kao katastrofu srpske države, kao njezinu smrt.⁸ Ta smrt u kolektivnoj svijesti ima značenje smrti kao žrtve, ali i smrti kao uskrnuća. Kosovo polje ima funkciju srpske Golgote, središnjega događaja srpskoga mita. Upravo je kosovski kult uvjetovao to da jednom od temeljnih sastavnica srpske nacionalne mitologije postane apoteoza smrti – srednjovjekovni su je pisci štovali kao put u besmrtnost u kategorijama kršćanskoga martirija; pučki su pjevači kršćansko nasljeđe djelomice preuzeli, dodajući mu pritom velik broj poganskih elemenata te podređujući kršćanske kategorije plemensko-patrijarhalnima; dok su romantičarski bardovi Boga i pleme zamijenili narodom. Nepromijenjena je tako od svojega formuliranja u XIV. stoljeću ostala ideja: „Umrirno da bismo živjeli vječno“, koja je u bezbrojnim inačicama postala provodnim motivom srpskoga mišljenja o srpskoj sudbini i srpskom povijesnom poslanju.

Ironija je povijesti htjela da na tom Srbima najsvetijem području Kosova većinu danas (i to već odavno) čine Albanci, dok su Srbi postali manjina s udjelom od 10 do 15 posto stanovništva. To objašnjava križarsku atmosferu koja je pratila nedavnu srpsku pacifikaciju Kosova i koja je ujedno bila prvi znak da u raspletanju složenih jugoslavenskih problema počinje razdoblje nasilja.

⁶ Sava je redovničko ime Rastka Nemanjića (1175.–1235.). On je bio brat srpskoga kralja Stefana Prvojenčanoga (oko 1167.–1227.), tvorac srpske autokefalnosti i prvi srpski arhiepiskop.

⁷ Peć se nalazi u regiji Metohija, koja upravno pripada Kosovu.

⁸ Izravne posljedice bitke zapravo i nisu bile tako katastrofalne, konačan pad srpske države pod tursku vlast nastupio je tek 1459.

Kosovski je mit kao mit o smrti i uskrsnuću trebao biti ostvaren u obliku povratka u zlatno doba, dakle kao obnova Dušanova carstva. Taj je mit u XIX. stoljeću postao bit srpske političke ideologije i uobličen je u konkretni politički program. Postupno, od početka stoljeća pa sve do balkanskih ratova s početka XX. stoljeća, najprije tijekom rata za neovisnost, a zatim i za proširenje državnoga teritorija, preoblikovao se u imperijalni program izgradnje Velike Srbije. Nije to, dakako, značilo uspostavu onih državnih granica koje je Srbija imala u XIV. stoljeću. Srbi nisu polagali pravo na grčke zemlje sve do Korinskoga zaljeva, dokud su sezala Dušanova osvajanja, nego su tražili dio južne Ugarske, kamo su Srbi bili kolonizirani (tj. Vojvodinu), te Bosnu, gdje su Srbi činili vrlo brojnu skupinu stanovništva, iako ta područja nisu ulazila u sastav države Nemanjića.⁹ Romantičarski pseudopovijesni moto povratka izražavao je zapravo posve moderan program izgradnje nacionalne države koja bi u svojim granicama ujedinila sve Srbe, iako se u nekim slučajevima (Kosovo, Makedonija) nije odustajalo ni od povijesnih kriterija. Uskrsnuće kraljevstva izjednačeno je tako s idejom nacionalnoga ujedinjenja.

I ta je ideja, uostalom, imala svoje davne korijene. Migracije stanovništva, a ponajprije velike seobe na sjever s prijeloma XVII. i XVIII. stoljeća, uzrokovale su da se u srpskoj kolektivnoj svijesti ustali vizija srpskoga naroda kao naroda u dijaspori, a usporedba te dijaspore sa židovskom bila je (i još je) sastavnica stalnoga patriotskoga repertoara. Ujedinjenje je tako trebalo biti rješenje za problem dijaspore. No, ta je parola u sebi krila jasne opasnosti jer je mogla poslužiti pri legitimiziranju težnja da se Srbiji pripoje sva područja na kojima su živjele skupine srpskoga stanovništva, koje je stoljećima emigriralo iz osmanskoga imperija.

U suvremeno je doba upravo ideja ujedinjenja, artikulirana kao pravo svih Srba da žive u jednoj državi, odigrala ulogu jedne od žarišnih ideja u jugoslavenskom sukobu (među ostalim i kao pitanje srpske manjine u Hrvatskoj.)

Najveći je problem, međutim, bilo to što je nacionalni kriterij na Balkanu u XIX. st. bio daleko od jednoznačnosti. U pojedinim je slučajevima do danas ostao nedovoljno iskristaliziran. Devetnaestostoljetni srpski ideolozi često su se, definirajući srpski etnički teritorij, opirali o jedan jedini kriterij: granice štokavskoga narječja,¹⁰ što je pojam „Srbi“ širilo i na one koji se nisu smatrali Srbima, među ostalim i na velik dio naroda s toliko različitim kulturnim i političkim tradicijama kao što su bili Hrvati ili bosanski muslimani. Taj je tip mišljenja najjasnije formulirao Vuk Karadžić¹¹ svojom glasovitom parolom „Srbi svi i svuda“, koja je poslije postala simbolom srpskoga šovinizma.

Vrijedi spomenuti da su u izgradnji ideologijsko-političke pozadine moderniziranoga mita o Dušanovu carstvu sudjelovali i Poljaci. Politička koncepcija Hotela *Lambert*,¹² tj. protivljenje tomu da Balkan nakon sigurne propasti Turske

⁹ Bosna je sve do turskih osvajanja u drugoj polovini XV. st. imala odvojen politički razvoj.

¹⁰ Hrvati se služe trima narječjima: čakavskim, kajkavskim i štokavskim (nazivi narječja izvedeni su od oblika koji upitna zamjenica *što* ima u svakom od njih: *ča*, *kaj*, *što*). Do XIX. stoljeća svi su oni u hrvatskim zemljama imali i ulogu književnih jezika. Srbi se služe samo štokavskim narječjem, koje je ujedno i jedino narječje zajedničko Srbima i Hrvatima.

¹¹ Vuk Stefanović Karadžić (1787.–1864.), skupljač folklora, jezikoslovac, etnograf, leksikograf, pisac i ideolog, smatra se tvorcem moderne srpske kulture.

¹² Poljski emigranti u Parizu u 1830-ima okupljeni oko kneza Adama Czartoryskoga (nap. prev.).

podijele Austrija i Rusija te zauzimanje za to da se na tom nekadašnjem području otomanskoga imperija stvori južnoslavenska država, postala je – uz znatniju korekciju da ta država mora biti srpska – temelj dokumenta koji do danas ima ulogu jednoga od programskih tekstova srpskoga nacionalizma, naime *Načertanija*¹³ Ilije Garašanina.

Mnogobrojni ratovi tijekom XIX. i na samom početku XX. stoljeća omogućili su djelomično ispunjenje snova o obnovi srednjovjekovne moći. Nakon balkanskih ratova, u kojima je ostvaren san o Makedoniji, na ostvarivanje je čekao i san o Bosni. Tomu je cilju, među ostalim, trebala poslužiti i organizacija sarajevskoga atentata. Prvi svjetski rat, kojemu je taj atentat bio izravni povod, otvorio je Srbiji nove mogućnosti, ali ju je ujedno i postavio pred ozbiljnu dvojbu – hoće li napokon ostvariti ideju o Velikoj Srbiji pripajajući nekadašnje dijelove Austro-Ugarske (Vojvodinu i Bosnu) ili će izabrati širu jugoslavensku opciju zajedničke države s Hrvatima i Slovencima, što bi pak potkopalo koncepciju nacionalne države. Jugoslavensku opciju Srbi su izabrali uz otpore i ne bez pritiska velikih sila.

Jedan je od balkanskih paradoksa i to što su autori jugoslavenske koncepcije bili Hrvati, koji su u državnim tvorevinama što su nastale kao realizacije te ideje poslije obično bili dezintegrativni čimbenik. No, prije nego što pokušamo predstaviti izvore toga paradoksa, prisjetimo se kakvu narav imaju hrvatske povijesne tradicije.

Razlike koje dijele Hrvate od Srba ne mogu se svesti na različitosti vjerskih i državnih tradicija, nego sadržavaju i sam odnos prema vjeri i državi, a to je možda i važnije.

Sve su hrvatske zemlje uvijek podlijegale jurisdikciji Rima,¹⁴ što znači da su se nalazile u sklopu crkvene organizacije koja se, iako je najčešće surađivala s državnom hijerarhijom, s njome ipak nije posve poistovjećivala, nije dopuštala autokefalnost koja bi poprimila takvo poistovjećivanje te nije zaboravljala interese svojega naddržavnoga rimskoga središta. Veze hrvatske državne tradicije s Crkvom bile su, dakle, znatno labavije nego srpske, a Crkva nije imala ulogu glavnoga prenositelja državne tradicije. Ni proces etnicizacije religije nije otišao tako daleko kao u Srba. Hrvatska je situacija u tom pogledu slična poljskoj: Majka Božja jest Kraljica Hrvata, ali hrvatski kraljevi nisu *ex definitione*, zbog same vladarske titule, pretendirali na svetost. Sfera *sacrum* nije se protezala ni na državu ni na dinastiju koja ju je simbolizirala.¹⁵ Za razliku od kanoniziranih srpskih kraljeva, među hrvatskim kraljevima nećemo naći ni jednoga sveca. Osim naravi katoličanstva, koje je bilo manje sklono državnim partikularizmima, na odvojenost vjerske i političke sfere u Hrvata utjecao je i proces laicizacije, koji je od rane renesanse počeo mijenjati mentalitet kršćanskoga Zapada.

Može se reći – dakako, uz stanovito pojednostavnjivanje – da je najvažniji aspekt srpskoga pravoslavlja bio politički: označivalo je ponajprije političke granice što su srpsku političku zajednicu (koja je postojala bilo u sferi realnoga bilo samo u sferi idealnoga u doba turske vlasti) odjeljivale od drugih političkih

¹³ *Načertanije* – nacrt, skica, plan.

¹⁴ Uz iznimku dalmatinskih gradova, koji su do početka X. st. bili pod vlašću Konstantinopola.

¹⁵ Domaća hrvatska dinastija bili su Trpimirovići, koji su vladali Hrvatskom od IX. do početka XII. stoljeća.

zajednica, uključujući tu i druge pravoslavne zajednice (npr. bugarsku), dok je hrvatski katolicizam u prvom redu zacrtavao civilizacijske granice, koje su ga odjeljivale od muslimanskoga i pravoslavnoga svijeta.

U slučaju islama ta je granica imala ujedno i narav obrambenih zidina jer su hrvatske zemlje cijela tri stoljeća zapravo predstavljale vojnu granicu, a Hrvati su već od XV. stoljeća doživljavali sebe kao predziđe kršćanstva, kao branitelje Europe od barbara. U hrvatskoj je kolektivnoj svijesti *mitem antemurale christi- nitanitatis* poprimio i dodatna značenja te je podlegao sličnomu preoblikovanju kao i u Poljskoj: u objema su se zemljama branitelji kršćanstva smatrali braniteljima zapadne civilizacije od Istoka, gdje su u obama slučajevima uloge barbara dodijeljene pravoslavnim susjedima, davnim žrtvama nevjerničkih osvajanja. Obrana Vukovara, iako je u službenoj hrvatskoj propagandi optimistički uspoređivana s obranom Staljingrada, bila je zapravo shvaćana kao tragična obrana Sigeta (mađ. Szigetvár).¹⁶

Odnos Hrvata prema državi razvio se kao rezultat posebnoga političko- ga položaja hrvatskih zemalja. Nakon izumiranja domaće dinastije Hrvatsko je Kraljevstvo na temelju sukcesije 1102. ušlo u sastav Ugarskoga Kraljevstva, ne gubeći pritom svoju posebnost. Položaj Hrvatske u sklopu zemalja krune sv. Stjepana u mnogo se aspekata može usporediti s položajem koji je imala Litva u Poljsko-Litavskoj Uniji. Savez s Ugarskom trajao je sve do kraja Prvoga svjetsko- ga rata, najprije u sklopu posebnoga Ugarskoga Kraljevstva, a od 1527. u sklopu Habsburške Monarhije.

Politička prošlost ostavila je na hrvatskoj kolektivnoj svijesti trajan biljeg, koji se može odrediti kao nasljeđe feudalizma. Ono je, naime, znatno otežavalo identifikaciju kolektiva s državom. Teškoće su se pojavile već u vezi s odgovorom na pitanje imaju li Hrvati državu i što je zapravo hrvatska država: Habsburška Monarhija, Ugarsko Kraljevstvo ili tek posljednji element te feudalne *babuške* – Hrvatsko Kraljevstvo. Ta je nejednoznačnost uvjetovala to da se hrvatska borba za očuvanje državno-pravnoga subjektiviteta općenito nije manifestirala kao težnja za potpunim odvajanjem, nego kao borba za očuvanje političke autonomije i upravne cjelovitosti hrvatskih zemalja. Argument na koji se pritom pozivalo bila su povijesna prava Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (tako je glasio puni naziv Hrvatskoga Kraljevstva). Državopovijesno pravo jedan je od najvažnijih ideolo- gema hrvatskih tradicija. U toj su se borbi hrvatski ideali, izrasli iz feudalnih poli- tičkih koncepcija Zapada, sudarili s centralističkim tendencijama Habsburgovaca i s unifikacijskim težnjama Ugarske, a nakon stvaranja Kraljevine Jugoslavije i s unitarističkim koncepcijama Karađorđevića, koje su u velikoj mjeri bile uvjetovane nasljeđem srpsko-bizantskoga političkoga mentaliteta.

Drugi aspekt hrvatske povijesti, koji je dodatno komplicirao odnos prema državnoj tradiciji i ograničavao njezino značenje u oblikovanju nacionalne svi- jesti, bila je politička razbijenost hrvatskih zemalja.

Nisu sve hrvatske zemlje bile u sastavu zemalja krune sv. Stjepana. Dalma- cija je od početka XV. stoljeća bila pod mletačkom vlašću i tek je nakon Bečkoga kongresa prešla pod habsburšku, ali ni tada nije bila upravno uključena u Kra- ljevstvo Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Velik dio hrvatskih zemalja nalazio se

¹⁶ God. 1566. Nikola Zrinski poginuo je junački braneći Siget s posadom od dvije i pol tisuće vojnika pred turskom vojskom koja ih je imala sto tisuća. Grad je osvojen, ali je turski pohod bio zaustavljen.

sve do Karlovačkoga mira pod turskom vlašću. Pod turskom se vlašću (istina, samo formalno) nalazila i neovisna Dubrovačka Republika.¹⁷

Političku je razbijenost pratila i velika kulturna raznolikost, koja je bila dodatna zapreka u procesu oblikovanja nacionalne svijesti i nacionalne homogenizacije. Najvažnija je pritom bila razlika između gradske kulture sredozemnoga hrvatskoga juga (dalmatinski gradovi i Dubrovnik), koja je civilizacijski i s obzirom na društvenu strukturu bila bliska susjednoj Italiji, te srednjoeuropske plemićko-seljačke kulture hrvatskoga sjevera, koja je bila srodnija mađarskomu ili poljskomu modelu. Treba spomenuti i orijentalne utjecaje u onim hrvatskim zemljama koje su se duže ili kraće nalazile pod turskom vlašću (npr. Slavonija). Hrvatsku kulturnu nemonolitnost produbljivala je raznorodnost jezičnih varijanta i pisama¹⁸ te raznolikost u književnim tradicijama. Povezni je čimbenik bio katolicizam.

Hrvatski su problemi s odabirom kriterija za određivanje vlastita nacionalnoga identiteta dolazili do izražaja na složen način, koji je naoko često bio pun suprotnosti. Jedan od simptoma hrvatskih dilema bila je stalno povišena emocionalna atmosfera oko nacionalnoga pitanja, karakteristična za društva koja tek grade sustav nacionalne kulture. Drugi je bilo traženje odgovora na pitanje vlastita identiteta u sklopu zajednica širih od nacionalne, koje su postojale prije u području ideologijskoga projekta nego u zbilji. Takav je projekt bila i južno-slavenska zajednica.

Težnja za stvaranjem kulturno-jezične zajednice Južnih Slavena bila je temeljna ideja hrvatskoga narodnoga preporoda,¹⁹ koji je kao jedini europski pokret toga tipa odbacio nacionalno ime te prigrio tuđe u želji da se nadovezivanjem na drevne Ilire, za koje se vjerovalo da su preci balkanskih Slavena, izrazi osjećaj uzajamnosti sa svim Južnim Slavenima. Ta je ideologijska opcija – koja je, uostalom, u Hrvata imala dugu tradiciju²⁰ – imala odlučujuću ulogu, među ostalim, i pri izboru štokavskoga narječja, zajedničkoga Hrvatima i Srbima, za općehrvatski književni jezik.

Ilirska se ideja susrela s prilično hladnim prijemom u Srba, koji u velikoj većini nisu nalazili nikakva razloga zbog kojega bi svoj čvrsto utemeljen identitet žrtvovali u korist nekakve apstraktne Ilirije. Bili su skloniji tomu da, s obzirom na jezično zajedništvo, Hrvate nazovu Srbima katolicima.

U cijelom XIX. stoljeću i sve do 1918. ilirstvo je, a nakon toga i jugoslovenstvo, predstavljalo neobično važnu struju hrvatske političke ideologije, koja je svoje životne sokove crpla iz otpora germanizaciji i mađarizaciji u sjevernoj Hrvatskoj te talijanizaciji u Istri i Dalmaciji. Simbol tradicije hrvatskoga

¹⁷ Dubrovnik je u početku bio pod bizantskom vlašću, od 1205. pod mletačkom, od 1358. pod protektoratom ugarsko-hrvatskih kraljeva, a od 1526. pod turskim protektoratom. God. 1684. potpao je pod habsburšku vlast, a 1808. Dubrovačku je Republiku likvidirao Napoleon. Nakon Bečkoga kongresa Dubrovnik, skupa s cijelom Dalmacijom, postaje habsburškim posjedom.

¹⁸ U hrvatskim je zemljama, osim latinice, u srednjovjekovlju u uporabi bila i glagoljica, čije je značenje poslije marginalizirano. U nekim se krajevima pojavljivala i cirilica.

¹⁹ Počeo je potkraj tridesetih godina XIX. stoljeća.

²⁰ Ideja slavenske uzajamnosti, koja je niknula iz humanističkoga bavljenja prošlošću, proširila se u hrvatskim zemljama tijekom protureformacije, kad je njezinim gorljivim pobornikom na Balkanu postala Katolička crkva.

jugoslavenstva bila je akademija znanosti, koju je osnovao biskup Stossmayer (1815.–1905.), istaknuti hrvatski nacionalni i kulturni aktivist. Ona je od svojega utemeljenja (1866.) pa sve do 1991. kao jedina institucija toga tipa u Jugoslaviji nosila ime Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Njezino nedavno preimenovanje u Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti nije tek gesta koja izražava odbojnost prema političkoj tvorevini kakva je bila Jugoslavija nego i gesta odbacivanja duge vlastite hrvatske tradicije.

Pri kraju Prvoga svjetskog rata dogodio se susret dviju političkih ideologija: hrvatskih vizija južnoslavske zajednice i srpske vizije nacionalnoga ujedinjenja. Njegov je plod bio nastanak Jugoslavije, iako ne bez otpora na objema stranama. Pritom su suzdržanost srpskih političara²¹ omekšali tek pritisci savezničkih sila, koje su smatrale – kao što to, uostalom, smatraju i danas – da je jedinstvena jugoslavenska država optimalno rješenje u regiji.

Dvije najvažnije izravno zainteresirane strane povezivale su s takvim rješenjem različite nade. Za Srbe ono je bilo način da se ostvari ideja ujedinjenja i stvori centralizirana monolitna država koja bi druge narode okupljala oko najdržavotvornijega elementa, tj. Srba; za Hrvate je pak država Južnih Slavena trebala biti oslobođenje od tuđinskoga – njemačkoga i mađarskoga – ugnjetavanja te izlazak iz situacije drugorazrednog naroda.

U novoj su se državi našle dvije civilizacije: Istok i Zapad, Bizant i Rim, pravoslavlje i katolicizam, turski Balkan i mletačko-habsburška Europa, građanska civilizacija i seljački patrijarhat, pri čemu je država koja je te suprotnosti okupljala bila u cjelini gospodarski zaostala, a neravnomjernost u stupnju razvoja pojedinih krajeva zaoštravala je napetosti koje su nicale iz kulturnih razlika. Sve je to dovelo do brze transformacije ustavne monarhije u diktaturu (1929.). Prevrat koji je izveo kralj Aleksandar bio je praćen i promjenom naziva države: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca postala je Kraljevinom Jugoslavijom. To je autoritarno jugoslavenstvo značilo potpunu srpsku hegemoniju, kulturnu unifikaciju, nacionalno ugnjetavanje i političke progone, usmjerene u prvom redu protiv hrvatske demokratske opozicije.²²

U toj je situaciji ideja jugoslavenske zajednice ubrzo počela gubiti popularnost među svojim vlastitim duhovnim začetnicima – Hrvatima te je prevagu počela dobivati druga tradicionalna opcija.

Jugoslavenstvo nije bilo jedina važna struja hrvatske političke ideologije. U drugoj polovici XIX. stoljeća dobilo je konkurenta u obliku hrvatskoga nacionalnoga programa, koji se temeljio na načelu hrvatske nacionalne posebnosti i na hrvatskom pravu na državnu suverenost. To nije uvijek značilo i težnju prema potpunomu političkomu odvajanju – u međuraću je, naime, dominirala tendencija prema odgovarajućoj reorganizaciji monarhije i odstupanju od centralizirnoga modela države.²³

²¹ Krugovi okupljeni oko Karađorđevićâ u početku su bili skloniji koncepciji koja se ograničavala na teritorijalno proširenu srpsku državu.

²² Nju je predstavljala ponajprije Hrvatska seljačka stranka, u tom razdoblju najveća politička snaga u hrvatskim zemljama. Još prije prevrata, god. 1927., njezin je vođa Stjepan Radić bio žrtva atentata u parlamentu. Izveo ga je Puniša Račić, član Radikalne stranke, koja je predstavljala hegemonijsko-centralističke srpske interese.

²³ Pokušaje da se taj cilj ostvari prekinuo je Drugi svjetski rat.

Ta je orijentacija bila reakcija na ideju kulturnoga i političkoga stapanja s drugim Južnim Slavenima, *de facto* sa Srbima, kao i na velikosrpsku ideologiju. Ona je od XIX. stoljeća imala i svoje radikalno krilo, koje je bilo pandan velikosrpskoj ideji i izravno se sudaralo s njom u teritorijalnim aspiracijama gradeći viziju Velike Hrvatske, čije su granice trebale obuhvatiti dio teritorija na koji su pretendirali i Srbi (Bosna), ali i Sloveniju.

Neki hrvatski ideolozi nacionalističke orijentacije imali su čak i panhrvatske ideje te Srbe nisu priznavali za narod, nego su ih smatrali pravoslavnim Hrvatima, jednako kao što su Hrvatima druge vjere smatrali i bosanske muslimane.²⁴

Osim upadljivih sličnosti koje su povezivale velikosrpsku i velikohrvatsku ideju, te dvije suprotstavljene ideje imale su ipak ponešto različitu narav. Velika je Srbija općeproširen politički mit, duboko ukorijenjen u povijesnoj, vjerskoj, pučkoj i književnoj tradiciji, dok je velikohrvatska ideja prije samo radikalna politička opcija. Općenito se hrvatska sklonost mitotvorstvu čini znatno slabijom nego srpska, što proistječe iz civilizacijske različitosti, tj. iz razlika između patrijarhalne seljačke kulture, kojom dominiraju izravna sredstva predaje, i građanske kulture, u kojoj dominiraju neizravna sredstva, znatno manje sklona oblikovanju i održavanju mita.

Slabo hrvatsko nacionalno mitotvorstvo nije, dakako, značilo i eliminiranje krajnje nacionalističkih stavova niti je ograničilo opasnosti koje su iz njega proistjecale. Bilo je tek jedan od bitnih čimbenika koji su razlikovali hrvatski građanski nacionalizam od srpskoga velikodržavno-patrijarhalnoga.

Jedan od najvažnijih problema za hrvatski nacionalizam bilo je pitanje srpske manjine u Hrvatskoj. Bečki je dvor, naime, od prijeloma XVI. i XVII. stoljeća organizirano naseljavao Srbe u hrvatske zemlje kao vojne koloniste, u tzv. Vojnu krajinu, gdje su postupno, u nekim dijelovima, postali većinom. Krajina je bila upravno odvojena od Hrvatske te izravno podvrgnuta Beču. Cilj njezina stvaranja trebalo je biti olakšavanje organizacije obrane protiv Turaka, ali održala se znatno duže nego što su to tražile obrambene potrebe.²⁵

Krajina,²⁶ i danas tako često spominjana, postala je jednim od najvećih žarišta sukoba. Hrvati su odvojenost tih zemalja smatrali narušavanjem suverenih prava Hrvatskoga Kraljevstva, a na srpske su pridošlice, koji su uživali potporu centralne vlasti, gledali kao na strano tijelo. S druge strane, u srpskim se pravoslavnim enklavama stvarao osjećaj ugroženosti i kompleks opkoljene utvrde u katoličkom okružju. Zbog toga su tražili potporu Beča, mnogo puta protivno hrvatskim interesima, što je radalo animozitet i odbojnost. I panhrvatska je ideologija bila usmjerena u prvom redu protiv tih zatvorenih skupina srpskoga stanovništva.

U doba prve Jugoslavije konflikt se znatno produbio: hrvatski su Srbi državno središte uistinu smatrali svojim i ono im je osiguravalo prava na područjima na kojima su živjeli naraštajima i koja su smatrali svojim. To je bilo protivno hrvatskim težnjama prema nacionalnomu ujedinjenju u hrvatskim povijesnim

²⁴ Pisala sam o tom u tekstu *Spory o ksztalt tradycji chorwackich (Prijeperi o obliku hrvatskih tradicija)*.

²⁵ Hrvati su te zemlje tek 1881. uspjeli upravno povezati s civilnom Hrvatskom.

²⁶ Oživljena od srpske manjine u Hrvatskoj, suvremena se Krajina teritorijalno razlikovala od nekadašnje: obuhvaćala je područja nekadašnje Krajine, ali i područja koja su nekad bila pod mletačkom vlašću (npr. Knin), gdje su izbjeglice iz turskih područja imali istu ulogu kao graničari u habsburškom imperiju.

zemljama. Sukob je zaoštravalo i to što su hrvatski Srbi, sukladno graničarskim tradicijama, ali i s obzirom na gospodarsku nerazvijenost krajeva u kojima su živjeli, rado tražili posao u policiji i vojsci, zbog čega su za Hrvate bili utjelovljenje režima koji su s vremenom doživljavali kao sve više neprijateljski. Kako se povećavalo razočaranje u zajedničku državu, tako se povećavala i uzajamna nesnošljivost. Situacija će se u biti ponoviti i nakon Drugoga svjetskoga rata. I to usprkos ratnoj tragediji.

Nakon što je Zagreb 1941. zauzela njemačka vojska, proglašena je kvislinška Nezavisna Država Hrvatska. Njezin je tvorac, osim okupatora Nijemaca i Talijana, bila i hrvatska ekstremistička fašistička organizacija – ustaše.²⁷ Taj oblik ostvarenja državne ideje ostavio je u hrvatskoj kolektivnoj svijesti duboke rane, koje su rezultirale dugotrajnim nepovjerenjem prema svim hrvatskim težnjama neovisnosti. Ipak, nekoliko godina fašističke vlasti najdublje je posljedice imalo za srpsko-hrvatske odnose.

Jedna od glavnih zadaća koje si je hrvatski fašizam postavio bilo je rješavanje srpskoga pitanja u Hrvatskoj. Put koji je izabrala ustaška vlast bila je likvidacija srpske manjine preseljenjem, prisilnom promjenom vjeroispovijedi te masovnom eksterminacijom.²⁸ Odgovor na teror bile su osvetničke akcije, u kojima su kao žrtve često padali i nenaoružani civili.

Protiv ustaške države i okupatora niknuo je širok antifašistički pokret, koji je poprimio oblik partizanske borbe. U njemu su dominirali komunisti, ekstremna situacija nije ostavljala prostora za umjerene hrvatske građanske političare. Kao alternativa fašističkoj državi pojavila se težnja prema obnovi jugoslavenske političke zajednice. Ona je bila temeljno programsko načelo antifašističkoga pokreta; štoviše, zauzimanje antifašističkoga stava značilo je ujedno i definitivno odustajanje od svih hrvatskih aspiracija prema neovisnosti. Sličan je program imala i srpska komunistička partizanska vojska, za razliku od četničke organizacije,²⁹ koja se temeljila na srpskoj velikodržavnoj ideologiji. Zato je pobjeda komunista – koja je u tim zemljama bila i posljedica odnosa unutarnjih snaga, a ne samo izvanjske intervencije, kao u drugim zemljama srednjoistočne Europe – značila i pobjedu jugoslavenske opcije na cijelom teritoriju nekadašnje Kraljevine Jugoslavije.

Nova je Jugoslavija, za razliku od stare, bila federacija i trebala je jamčiti jednaka prava svim narodima koji su bili u njezinu sastavu, a parola „bratstvo i jedinstvo“ trebala je biti protuotrov za duboke rane što ih je ostavio Drugi svjetski rat. Put koji je trebao voditi ostvarenju te parole bilo je široko promidžbeno-obrazovno djelovanje uz pomoć sredstava totalitarne države. Propagandna mašinerija osudila je na nepostojanje sjećanje na prošlost te ga je zamijenila pojednostavnjenom i lažnom vizijom rata, koja je bila u potpunosti podređena

²⁷ Teroristička organizacija koja je djelovala ponajprije u inozemstvu. God. 1934. skupa s Unutarnjom makedonskom revolucionarnom organizacijom (VMRO) organizirala je atentat na kralja Aleksandra.

²⁸ Provođena je, među ostalim, u koncentracijskim logorima, od kojih je najzloglasniji bio logor smrti Jasenovac, gdje su ubijene stotine tisuća ljudi: Srba, Židova, Roma, ali i Hrvata.

²⁹ Četnici – srpska vojna organizacija koja je od 1941. djelovala pod vodstvom Draže Mihailovića, podređena emigrantskoj vladi. Zapamćena je ne samo po tom što je vodila rat protiv okupatora i ustaša nego i po činovima krvave osvete nad muslimanskim i hrvatskim civilima. Nakon rata komunističke su vlasti četničku organizaciju proglasile izdajničkom te su je izjednačile s fašističkim odredima koji su bili podređeni srpskoj kvislinškoj vladi Milana Nedića.

legitimizaciji nove države i ustaljivanju predodžbe o njoj kao o jedinom mogućem rješenju za sve narode Jugoslavije.

U vezi s time zatirana je svijest da Drugi svjetski rat na tim područjima nije bio samo rat protiv strane agresije nego u jednakoj mjeri, a možda i većoj, i građanski rat. Njegove su se bojišnice protezale podjednako između pojedinih narodnih skupina kao i unutar pojedinih naroda. Obvezatna je bila crno-bijela slika, u kojoj je na jednoj strani bila Titova komunistička partizanska vojska, dok su sve druge snage bile saveznici okupatora. Na taj su se način na strani okupacijskih država našli ne samo hrvatski fašistički režim nego i četnici, koji su bili lojalni kralju u emigraciji te su ratovali protiv okupatora, ustaša i komunista. Preciznosti radi dodajmo da – kad je riječ o povremenim dogovorima s okupatorima, Nijemcima i Talijanima, usmjerenima protiv domaćih neprijatelja – nijedna od strana nije imala posve čiste ruke. Mržnja zbog toga što su pasivnošću pomagali fašizam pala je i na sve hrvatske nekomunističke političke snage.

Promidžbeno-obrazovni sustav nije samo legitimizirao novu državu nego je istodobno pokušao ukloniti opasnosti koje su joj potencijalno prijetile. Pripadali su u njih oba nacionalizma: hrvatski sa svojim centrifugalnim tendencijama i srpski sa sklonošću hegemoniji. Ne želeći dopustiti pojavu decentralizacijskih težnja, komunistička je promidžba, stalno baratajući argumentom NDH, sve hrvatske nacionalne tendencije poistovjećivala s fašizmom. Ta se osuda odnosila i na velik dio tradicije, osobito onaj koji je bio povezan s tradicijom državnosti. Stalno ucjenjivanje uzrokovalo je s vremenom sve izraženiji osjećaj nacionalnoga ugnjetavanja i moralne nepravde – u doba Drugoga svjetskoga rata većina Hrvata nalazila se na istoj strani kao i većina Srba, na strani antifašista. Promidžbena politika, koja je u Srba neprestano podgrijavała ratne rane, fiksirala je ta bolna mjesta te se k tomu služila mehanizmima uopćavanja koji su vodili poistovjećivanju Hrvata s fašistima. Paradoksalno, tvorac te politike bio je vladar Jugoslavije Tito, i sam Hrvat. No, on nije zaboravio ni na opasnost od srpskoga nacionalizma. U strahu od buđenja otvorene hegemonije, kompromitirane u međuraću, na zaborav su bila osuđena i sva razdoblja srpske povijesti i kulture koja su bila povezana s državnom idejom. Za Srbe je to značilo nasilno oduzimanje najvažnijih elemenata tradicije te je – paradoksalno – u tom narodu, koji je *de facto* dominirao federacijom, budilo osjećaj nacionalne potlačenosti, slično kao i u Hrvata. Danas je Tito u Srbiji omraženiji nego igdje drugdje.

Sadržaji zatvoreni u krug neslužbene tradicije postali su ispodpovršinska struja duhovnih života obaju kolektiva te su, odvojeni u svojem podzemnom postojanju od regulirajućega djelovanja kritičkoga uma, s vremenom postali opasni. U tu je struju u Srba posegnuo i komunistički sustav, koji je u stanju raspadanja zaboravio na svoja načela pa je zaigrao na nacionalnu kartu kao posljednju koja mu je preostala u borbi za očuvanje vlasti. Virus mržnje koji je zatrovao uzajamne odnose bio je aktiviran i doveo je do tragedije, a ona će mu pomoći da se održi i u budućim naraštajima.

S poljskoga preveo: **Petar Vuković**

(Izvor: „Kulturowo-historyczne zaplecze konfliktu serbsko-chorwackiego”. U: Joanna Rapacka, *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugostowiańskiej*, Warszawa, Wydawnictwo Energeia, 1995., 9.-26. str.)

**ČITANJA KNJIŽEVNE
PRODUKCIJE**

Vojislav Sekelj

KAKO SE BRANILO DOSTOJANSTVO

*Hrvatsko akademsko društvo, Subotica,
2011., str. 267*

Knjiga novinskih napisa Vojislava Sekelja objavljenih u knjizi *Kako se branilo dostojanstvo* može se čitati i kao podsjećanje ali i kao kritičko preispitivanje političkih događaja za vrijeme vladavine Slobodana Miloševića devedesetih godina XX. stoljeća u Srbiji, budući da svi oni izravno referiraju na brojne anomalije njegova režima – od onih na razini države pa do njihovih preslika na lokalnoj, subotičkoj razini. Napominjemo u tom smislu kako su svi u knjizi objavljeni tekstovi ranije bili publicirani u dvama listovima koji su izlazili u Subotici – *Glasu ravnice*, glasilu Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini, i nezavisnom subotičkom dvotjedniku *Žig*, čiji je Sekelj bio i osnivač. Sekelj je inače poznati subotički književnik (piše pjesme, romane, eseje, drame, kritike), ali i angažirani intelektualac, koji je znao šiljiti pero i imao hrabrosti boriti se protiv brojnih negativnosti za vrijeme režima Slobodana Miloševića. Razlog objave u ovoj knjizi Sekeljevih kolumni, analiza i polemičnih napisa iz *Glasa ravnice* i *Žiga* iz 1990-ih godina, temelji se u njihovoj trajnijoj vrijednosti, a okupljene na jednom mjestu postale su cjelovito svjedočanstvo nepristajanja jednoga intelektualca na laži, prijevare i zločine koji su se u to vrijeme oko njega događali.

Knjiga se sastoji od šest, tematski jasno profiliranih ali duljinom nejednakih, poglavlja: „Unatoč svemu, svjedočenje normalnosti“, „U vrtlogu bijede politike“, „Na braniku obrane Subotice“, „Posrnulo novinarstvo grada“, „Bunjevačke nezdravorazumske teme“ i „Kritičko čitanje vlastitoga“, njihovih su nazivi.

U prvome poglavlju autor svestrano i akribijski tematizira težak položaj Hrvata, ali i ostalih građana, pod režimom Slobodana Miloševića. U drugom poglavlju objavljeni su članci koji analitički razlažu i seciraju najvažnije aktivnosti tadašnjih političkih takmaca iz vladajuće Socijalističke partije Srbije i oporbenih stranaka, među kojima je i stranka hrvatske zajednice – Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini, što se čini iz vizura jednoga humanističkog svjetonazora. U trećem se poglavlju potanko elaborira prilike i događaje u Subotici, gradu skrhanog ratom i drugim nedaćama i posrnućima, a četvrto se bavi novinama i novinarima u Subotici devedesetih godina XX. stoljeća, napose onih koji su izdali načela profesije, postavši propagandnim stupovima Miloševićeva režima. Peto poglavlje okuplja odlične Sekeljeve novinske napise koji tematiziraju podjelu, to jest razbijanje hrvatskoga korpusa u Vojvodini na Bunjevce i Šokce kao zasebne narode (sic!), dok se u šestom, posljednjem poglavlju, kritički promatraju neki negativni događaji i procesi u DSHV-u, osobito oni koji se tiču suspenzije demokratskih načela u radu stranke.

Premda pisani na različite teme iz društvenog i političkog života u kontinuumu od jednog desetljeća, sve objavljene Sekeljeve članke karakterizira to što se u njima na kritički način piše o negativnim pojavama i događajima devedesetih godina, koji vrhune u ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, koje simbolizira vladavina Slobodana Miloševića i koji onda imaju i svoje konkretne oblike i sadržaje u Subotici. Pri tomu, Vojislav se Sekelj u svojim novinskim napisima, bjelodano se da vidjeti iz ove vrijedne knjige, nije mirio s tadašnjom svakidašnjicom, mržnjom prema drugom i drugačijem, nije podlegao ratnohuškačkoj politici, nije pristajao na poniženja i laži. Naprotiv! Svojim se kritičkim osvrtima u novinama, dakle perom i mišlju, hrabro borio protiv jednoulmlja i drugih negativnosti jednog vremena, strahovlasti jedne

partije i njenog neprikosnovenoga vođe. Uz to, valja istaknuti i to da je Sekelj u pojedinim svojim člancima bio kritičan i prema vođi desničarske Srpske radikalne stranke Vojislavu Šešelju, koji je tada bio *alfa i omega* mnogo čega negativnoga u društvu, za što je bilo potrebno ne malo hrabrosti. U svojim je napisima znao posegnuti i za satirom i ironijom kako bi se podsmijao političkim diletantima i drugim mešetarima na subotičkoj i, široj, srbijanskoj političkoj sceni.

Na koncu čitanja ove, po mnogo čemu, nesvakidašnje knjige u jednoj manjinskoj književnosti, može se zaključiti da su Vojislav Sekelj i list *Žig* bili svjetionici slobodnoga novinarstva i lučonoše zdravorazumskoga razmišljanja, i to u vrijeme kada je gotovo sve bilo protiv toga. To je za posljedicu imalo i činjenicu da nisu nailazili na podršku većine građana, što je bila sudbina i drugih sličnih slobodarskih oaza u Vojvodini i Srbiji. Stoga je za pozdraviti objavljivanje ove knjige radi podsjećanja na časno i moralno ispravno držanje jednoga hrvatskoga intelektualca te je toplo preporučam i drugima za čitanje. Jer, tako će se oni koji se nazivaju intelektualcima moći podsjetiti kako se trebaju uvijek ponašati u tmurnim i ružnim vremenima.

Zoran Nakić

Balint Vujkov

ŠTA U OCA TO U DICE: HRVATSKE NARODNE PRIPOVIJETKE

NIU „Hrvatska riječ“ i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2012., str. 126

Najnovija zbirka hrvatskih (bunjevačkih) narodnih pripovijedaka iz fonda koji je zabilježio Balint Vujkov izdana je u „Gordini hrvatskih velikana“ u Vojvodini. Kao

književnik i sakupljač hrvatskih narodnih umotvorina Vujkov je jedan od najznačajnijih hrvatskih velikana u Vojvodini, ali i šire. Zahvaljujući njegovom sakupljačkom radu koji je vršio od Bačke sve do Gradišća i među Hrvatima u Mađarskoj, spasio je od zaborava značajan dio hrvatske prozne usmenoknjiževne baštine. Time nije samo arhivirao i oteo zaboravu te pripovijetke, već je svojim djelovanjem Panoniju ponovno povezao u jedan kulturni prostor kao i hrvatske zajednice koje tamo obitavaju. Budući da su Hrvati u Vojvodini dijelili sličnu sudbinu s Hrvatima u Mađarskoj, Balint Vujkov je prepoznao važnost sakupljanja i spašavanja te vrste nematerijalne baštine i izvan svoje lokalne zajednice, zbog čega mu trebamo biti zahvalni i mi, Hrvati u Mađarskoj.

U ovoj su zbirci objelodanjene bunjevačke usmene pripovijetke, njih 38, razvrstane u pet poglavlja. Razvrstavanje je učinjeno prema tematskom kriteriju: međuljudski odnosi unutar obitelji, udaja i ženidba, međuljudski odnosi unutar seoske zajednice, primanje gostiju i odlazak u goste, dok je u zadnjem poglavlju u središtu odnos sluga i gazde. Riječ je o karakterističnim temama za većinu zajednica u ovom panonskom prostoru, slične su fabule zabilježene ne samo kod raznih hrvatskih etničkih skupina, već i kod drugih nacionalnih zajednica na ovim prostorima.

Međutim, podnaslov „Hrvatske narodne pripovijetke“ mogao bi se nadopuniti s pridjevom *šaljive*; naime, većina priča ima šaljivi ton i završetak. Šaljivost, odnosno komika je ona karakteristika koja povezuje ove priče i koja je ponekada nazočna tijekom cijele pripovijetke, a ponekad se javlja tek na kraju, kao poanta priče. Riječ je o kratkim, duhovitim zgodbama iz društvenoga života koje se generacijama prepričavaju, a mogu se povezati i s anegdotama ili njemačkim žanrom *schwank*¹. Kako pokazuje povi-

¹ Izvor za šaljive usmene pripovijetke: VÖÖ, Gabriella. *Tréfás népi elbeszélések*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1981.

jest književnosti, riječ je o usmenoknjiževnom žanru koji postaje učestaliji ako je sakupljanje narodnih umotvorina izvršeno u novijim razdobljima.

Te su priče povezane s jednom elementarnom (samo) ljudskom reakcijom, sa smijehom; uostalom, komika je prisutna u raznim oblicima usmenoknjiževnih djela od početaka. Kako bi se postigla uspješna komunikacija, kako bi se prepoznala poruka (budući da se usmenoknjiževni oblici izvorno vezuju za prirodnu, neposrednu komunikaciju), čiji će rezultat biti smijeh, potrebno je da pošiljalatelj (kazivač) raspolaže s posebnim narativnim sposobnostima kako bi uspješno prenio informacije na razini teksta te poruku koju su u tekst ugradili njegovi preci. Ako kazivač nije sposoban, uspješan, primatelj (publika) će odmah prepoznati njegove greške. Kazivač treba odlično baratati jezikom, a u slučaju šaljivih priča treba poznavati i stilske posebnosti toga žanra. Kazivač i njegova publika trebaju biti u potpunom skladu (kulturalno, intelektualno itd.) kako bi se realizirali humoristični efekti i prepoznala komična situacija.

U većini slučajeva predmet šale, ono što izaziva komičnu situaciju, jest predočenje nekonvencionalnih modela ponašanja i razmišljanja. Takvo nekonvencionalno ponašanje se očituje u priči „Rat s mačkama“, gdje je ponašanje zeta u danj sredini neuobičajeno (riječ je o mužu koji je podčinjen svojoj ženi), pa se ta pojava tumači na šaljiv način, ili u slučaju „Dide vedre glave“ koji se sa zanimljivim odlukama, ali s velikom količinom samopouzdanja pretvara u komični lik. Kako je često riječ o općim ljudskim manama, koje čine glavnu podlogu ovih priča, te su pripovijetke kako vremenski, tako i prostorno univerzalne i zbog toga se prenose generacijama i, kako smo već spomenuli, ti motivi se mogu naći kod mnogih drugih zajednica. Međutim, nedvojbeno je da su ove priče najbliže onima koji raspolažu sa svim navedenim predispozicijama za potpuno razumi-

jevanje poruke, članovima bunjevačko-hrvatske zajednice u Bačkoj, vjerojatno onima iz starijih generacija koji su imali mogućnost još uživo doživjeti usmeno pripovijedanje takvih i sličnih priča.

Govoreći o okolnostima nastanka zbirke, urednica Bernadica Ivanković je u predgovoru istaknula vrijednost Vujkovljeve ostavštine koja se čuva u Gradskoj knjižnici u Subotici i koja je dijelom još uvijek neobjavljena. Zahvaljujući bibliografskom popisu Katarine Čeliković o objavljenim pripovijetkama Balinta Vujkova, razjašnjene su dileme oko publiciranosti rukopisa te se izdvojilo 150 dosada neobjavljenih pripovijedaka. Dio njih se objelodanjuje u ovoj zbirci. Riječ je o pojavi i problemu koji je prisutan i među Hrvatima u Mađarskoj. U slučaju podravskog pjesnika Josipa Gujaša Džurcina još uvijek ne možemo znati jesu li sve njegove pjesme objavljene, a ako jesu, ne znamo točno gdje su objavljene. Njegovi su rukopisi raspršeni po raznim privatnim zbirkama zbog čega je njihovo usklađivanje izrazito teško. *Zbirka pjesama U pozadini*, u izdanju Znanstvenog zavoda Hrvata u Mađarskoj, dijelom ima sličnu funkciju kao i ova knjiga pripovijedaka. Zbirka podravskog pjesnika pokušava sakupiti one pjesme koje dosada nisu objavljene u samostalnim zbirkama i nalaze se u periodičkim izdanjima prije 1990.

Kao u slučaju Gujaša, i u slučaju Balinta Vujkova bi konačno rješenje predstavljalo izdanje njihovih sabranih djela čime bi se razjasnila sva pitanja oko objavljenih i neobjavljenih djela dvojice autora. I pomoću ovoga primjera je jasno kako Hrvati u Vojvodini i Mađarskoj dijele sličnu sudbinu, imaju slične poteškoće, pa zbog toga suradnja tih dviju zajednica, konkretno na polju kulture i znanosti preko Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata i Znanstvenog zavoda Hrvata u Mađarskoj može biti samo korisna.

Silvestar Balić

Milan Krmpotić

BUNJO DIDA MOGA

Hrvatsko akademsko društvo, Subotica, 2011., str. 87

Pjesnička zbirka Milana Krmpotića *Bunjo dida moga*, poznatog senjskog pjesnika, prozaista i dječjeg pisca, sadrži pedeset i tri pjesme pisane na bunjevačkom govoru, a tiskana je 2011. godine u Subotici kao drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje² u nakladi Hrvatskoga akademskog društva. Ovom plodnom piscu³ ovo je prva knjiga pisana na govoru njegova zavičaja, u kojoj je skupio pjesme raznolike kako tematski tako i namjenom različitim životnim dobima. Knjiga završava osvrtnom „Vikovična zemlja“ autora Zlatka Tomićića i rječnikom manje poznatih riječi. Budući da se knjiga pojavila u Subotici desetak godina nakon prvoga, senjskoga izdanja, čitatelj bi se mogao zapitati kakav je razlog imao subotički nakladnik za objavu ove knjige. Ovaj će prikaz imati zadatak odgovoriti, naime, u osnovnim crtama na pitanje razloga objave zbirke poezije senjskoga pjesnika u Subotici.

Bunjevačka ikavica, zajednička bačkim, dalmatinskim i hercegovačkim Hrvatima Bunjevcima, iako je zbog prostorne i povijesne odvojenosti doživjela i mnoge promjene imanentne jeziku

kao živom organizmu, u zbirci se doživljava upravo zajedničkim obilježjem prostorno udaljenih grana hrvatskoga naroda. No, ikavski govor (štokavskoga narječja) ove knjige je jezik kojim govore ljudi Krmpotićeva rodnog kraja, napose Krivog Puta, Veljuna Primorskog i drugih mjesta iznad Senja, te je često obojan primorskom čakavštinom, što će svakako biti zanimljivo jezikoslovcima. Čakavština kao da je preuzela vodstvo nad štokavštinom, što se vidi u brojnim primjerima; evo samo nekoliko: lipoton, snagon, mislin, stojin, (nastavak **-n** umjesto **-m** u instrumentalu i prezentu), branija, zaljubija, nosija, divanija, srija (dodavanje **j** tamo gdje ga u standardnom jeziku nema) i drugim slučajevima. No, i u Krmpotićevoj ikavici i u ikavici bunjevačkih Hrvata u Bačkoj zajedničko je gubljenje glasa **h**, primjerice *iljada*, *lad*, *stra*, *privatit*, *Rvacka*, a koriste se i riječi *caklo*, *ljucki* (**c** prevladava a ne **st**, **ds**). Zajednička je i leksika, primjerice: *mliko*, *cvit*, *osićaj*, *ispriđ*, *pisma*, *snig*, *svit*, *gnjizdo*, *sime*, *vrime*, *proliće*, *prisveti*, *vikovično* i dr. Ovaj šturi opis leksike nema pretenziju jezične obrade teksta već želi uputiti na bogatstvo koje ova lirika pisana narodnim govorom nudi kako ljubiteljima poezije tako i jezikoslovcima, napose onima koji se bave zavičajnim govorima.

Zbirka sadrži pjesme za djecu, ljubavne, refleksivne, ali i pejzažne kojima bi se mogle nazvati i prethodno nabrojane jer mnoge sadrže opise pejzaža. Kakve su slike i osnovni motivi senjskog Bunjevca? Ljubav prema rodnom kraju glavna je tema, ispijevana vezanim i nešto više slobodnim stihom. Ova pjesnikova ljubav ide u prošlost, kako u svijet djetinjstva tako i u slavnu prošlost predaka. Krmpotić piše o majci, ocu, o prirodi, životinjama, ljubavi prema zavičaju, narodu, prema dragoj..., u pjesmama se čita goli život, često surov zbog škrtog kamena i malo zemlje, žarkih ljeta i surovih zima, ali i život ponosnih Bunjevaca. Naslov zbirke *Bunjo dida moga* već na samom početku identitetski usmjerava

² Prvo izdanje objavljeno je u nakladi Senjskoga književnog ognjišta, u Senju 1993.

³ Milan Krmpotić, rođen 2. rujna 1945. u krivoputskom selu Veljunu Primorskom kod Senja, objavio je dvadeset i jednu knjigu, od čega je jedanaest knjiga poezije, pet romana, tri knjige priča, jedan ep i jedan igrokaz. Bio je dugogodišnji urednik časopisa za književnost i kulturu *Usponi* i dugogodišnji tajnik Senjskog književnog ognjišta, društva za književnost i kulturu. Radovi su mu objavljivani na engleskom, njemačkom i poljskom jeziku. Zastupljen je u izborima poezije i u školskim čitankama. Član je Društva hrvatskih književnika.

čitatelja na glavnu preokupaciju pjesnika. *Bunja* je simbol pripadnosti i simbol rodoljublja, ona višeslojno otvara priču o podrijetlu imena „Bunjevac“, od znakovite i često spominjane rijeke Bune, preko „bundžija“ do *bunje*, kamene kućice. Krmpotić u naslovnoj pjesmi ponosno spaja sadašnjost i prošlost u liku svoga djeda: *Bunjo dida moga / misto kapi kiše / kroz tvoje kameno nebo / danes ponos kapa*. Rodoljublje se tako proteže kroz cijelu zbirku sjećanjem na djetinjstvo, na prva životna iskustva, a zaključuje se obećanjem: *Ali dok je bunjevačkog imena / ostat će ode simena / za sva sadanja / i buduća vrimena. / Kolivka naša / još-te uvijek nuna!* („Još nuna naša kolivka“). Vjeruje pjesnik u čvrstoću Bunjevaca kao što vjeruje u trajnost Velebita. Izrastao na kamenu, podnoseći mnoge nedaće, pristigle od grube prirode ali i od čovjeka osvajača i tlačitelja, Bunjevac pokazuje snagu koju crpi iz često teške i gorke prošlosti.

Milan Krmpotić će mnogim pjesmama podsjetiti starije generacije na djetinjstvo i obradovati djecu (*Mali ski-jaš; Krilo mog ditiinstva; Moja učiteljica; Drinak pun šiba; Prvi pivčići; Bušica* i dr.), podsjetit će na radosne blagdane (*Ednoga davnoga Božića*), neće mu izmaći humor (*Baba i Mara*), ni ljubavne priče (*Čobanska ljubav; Obolija od ljubavi*), velik broj pjesama ima snažnu socijalnu notu (*Jadikovka jednog čaće; Ivina tužaljka; Krivopucka*), a u nekima bismo mogli osjetiti notu narodne pjesme (*Sikira sudenica*).

Dok senjski Bunjevac pjeva o *bunji* i *kući pod brigom, ćaći, kamenu*; bački će Bunjevac o *bilom salašu, baći, ravnici*; različita pak priroda u jednom i drugom rađa ponos jednostavnog bunjevačkog čovjeka spremnog na opstanak i ponos u ne uvijek naklonjenim uvjetima. Ova dva Bunjevca osim zajedničke ljubavi prema zavičaju, tako izgledom različitim, osjećaja pripadnosti hrvatskom biću, povezuju i ilustracije Ivana Balaževića, Bunjevca rođena u ravnoj Bačkoj,

a presađena u kameno tlo, blisko senjskom Bunjevcu. Treba li većeg razloga nakladniku za objavljivanje ove zbirke?

Katarina Čeliković

Tomislav Žigmanov

IZAZOVI – SABIRANJA, SUMJERAVANJA I TUMAČENJA (STUDIJE I OGLEDI O KNJIŠKIM I KNJIŽEVNIM TEMAMA HRVATSKOG ISTOČNOG ZAGRANIČJA)

Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Udruga Oksimoron, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Pečuh, 2012., str. 255

Knjiga Tomislava Žigmanova *Izazovi...*, po mojoj skromnoj prosudbi, ima za cilj iliti nakanu da duhovne, knjiške i kulturne potrebe i interese bunjevačkih Hrvata u Vojvodini, Hrvata inače na rubnome području, umiri, osmisli i podastre potku za buduća daljnja istraživanja te da njihovo bivstvovanje dovede do kritičke svijesti radi očuvanja njihova identiteta. Na ovim prostorima. Odmah donosimo sud, zaključak ćemo na kraju: knjiga je pisana znanstvenom akribijom, metodološki je utemeljena, s latentnim naznakama što nam je činiti. *Eppur si muove!*

Objavljeni tekstovi pisani su u različitim prigodama – od akademskih predavanja do izlaganja na kulturnim priredbama. Tematski su, pak, determinirani književnim procesima i književnom praksom zagrančnih Hrvata na Istoku. Knjiga je podijeljena u tri odjeljka: prvi je naslovljen: „Prinosi sabiranju“, drugi „Prinosi sumjeravanjima“, treći „Izazovi tumačenja: književno-esejistički i filozofijski pristupi“. U podnaslovu knjige stoji „studije i ogledi“ što ukazuje na heterogenost sadržaja, pa

samim tim ona tvori pravi živi kaleidoskop ideja i informacija.

Prva dva odjeljka, uvjetno rečeno, bliža su ogledima, a treći studiji, napose, filozofskom diskursu. Prva dva odjeljka zorno pokazuju duhovni i povijesni put i nevolje bunjevačkih Hrvata na ovim prostorima. Iščitavamo kako je vrijeme iza nas obilježeno nepostojanjem relevantnih institucionalnih formi organiziranja književnoga života, a kontinuirano nedostaje i sustavno praćenje i stručna obrada književne produkcije. Stoga je mnogo toga prepušteno individualnim naporima ne previše brojnih pojedinaca, koji su svojim književnopovijesnim uradcima dali značajan obol i ostavili trajan i dragocjen trag. Katolička je crkva odigrala značajnu, ako ne i krucijalnu, ulogu u minulom razdoblju ne samo kada je književnost u pitanju. Poteškoće se i nadalje produbljuju, usložnjavaju, Hrvati na istočnome rubu živjeli su u dvama društvenim sustavima, u više država. Tako su na kraju od konstitutivnog naroda u Jugoslaviji postali nacionalnom manjinom u Srbiji, što je za njih *novum*, jer su se našli u zrakopraznom prostoru: od jednih ostavljeni, od drugih ugrožavani.

Pri tomu, valja napomenuti kako su kroz povijest permanentno bili izloženi omalovažavanjima, pa i ruglu izvržavani – od toga da su imenovani kao politički nepismeni pa do asimilacijskih procesa: mađarizacije, odnosno srbizacije u posljednje vrijeme. Postaju žrtve Miloševićeve stigme, od šifre 024 do priznanja dekretom, papirom, jedne etničke grupe nacijom, u cilju razbijanja hrvatskoga korpusa. Neprestano pod pritiskom i negiranjem vlastitog nacionalnog identiteta. Nije zanemariv ni čimbenik strah, pod dirigentskom palicom političkih moćnika, a što je uvjetovalo odsustvo kritičke svijesti o vlastitom kolektivnom identitetu kako na kulturnom, na nacionalnom tako i na političkom planu. Održala ih je duhovna i kršćanska svijest i usamljenost, bijeg u osamu. Održali su ih salaši. Čutili su se

marginalni na margini, godinama neshvaćeni i od domicilne države.

U posljednjem desetljeću stanje se bitno mijenja, osnivaju se institucije, mediji na hrvatskom jeziku, škole, časopisi, itd. O tome Tomislav Žigmanov piše i ukazuje na postojeće nevolje kroz knjigu *Izazovi... S „ulice“*, kako je na jednom mjestu u knjizi istaknuo, prešlo se na višu razinu kako se ne bi otišlo u duhovnu folklorizaciju i kulturnu nedodiju.

Prva dva odjeljka odredili smo kao oglede, s dosta članaka, od kojih svaki zaslužuje posebnu pozornost. Ovdje je, zbog prostorne ograničenosti, nemoguće o svima pisati te ćemo predstaviti nekoliko tekstova po izboru autora. Knjiga počinje člankom naslovljenim „O prikupljanju knjiške popudbine – ukaz na bibliografije i bibliografsku praksu“ u kojem autor daje presjek svih do sada objavljenih bibliografija, temeljnom i kritičkom analizom, te ukazuje na njihovo značenje i na njihove nedostatke, ali i njihovo vitalno značenje za naše tubivstvovanje ovdje i kao putokaz za daljnji rad. U kratkoj povijesti časopisne produkcije dan je popis svih časopisa, navedeni su urednici i vrijeme izlazenja. Slijedi tekst o molitvenim knjigama, o njihovom značaju u životu bunjevačkih Hrvata. Njihova bi se uloga za Bunjevce, metaforički, mogla iskazati ovako: ono što su za tijelo voda i zrak, to su molitvenici za duh; često su oni bili i „sahranjivani“ uz pokojnika. Posebno značajnu ulogu imali su na salašima. Važno mjesto dano je leksikografskim nastojanjima u poglavlju naslovljenom „O važnosti *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*“.

Treći odjeljak naslovljen „Izazovi tumačenja: književno-esejistički i filozofijski pristupi“ dobiva veći prostor jer je to povećala filozofska studija. Prva studija „Suvremeni hrvatski pjesnički egzistencijalizam na Istoku – četiri paradigmatika pjesnička slučaja“ znakovito počinje stihom „Možda su ljepša nadanja“ pjesnika Lazara Merkovića iz zbirke *Osame*. Ovim stihom Žigmanov se u ovoj studiji pos-

tavlja između znanosti, filozofije i pjesništva, s tim što filozofiju stavlja iznad znanosti, a ispod pjesništva, pjesništva koje daje okus smislu života. U Merkovićevu stihu nalazi se zgusnuta egzistencija i gustoća žuljeva čovjekova bivstvovanja u ovoj uzoranoj Panonskoj nizini. Stih oslikava stanje, prilike i ambijent pjesničkog i čovjekovog tubivstvovanja. U Vojvodini. U stihu se čuti vonj zemlje, u kojoj su vođovski Hrvati desetljećima bivali prešućivani, ignorirani, omalovažavani, s brojnim nevoljama koje rubno područje nosi. Bili su na rubu za vrijeme Austro-Ugarske, na rubu za vrijeme Osmanlija, na rubu za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, na rubu i sada. A pritom se zaboravlja da bez rubova nema ni centra; rijeka bez obale pa ni more bez rubnog dijela nisu ništa. No, na rubu smo opstojali, pa i kao pjesnici, istina s mukom i sporo se razvijajući. Ali čovjek gleda kroz oprez, stoga je u stihu kondicional *možda*, a nada govori o bijegu, nada je bijeg od zbilje. Iz stiha rascvjetava lepeza egzistencijalnog značenja čovjekova bivstvovanja. Tako je pojam *ljepše* ovdje bliži etičkom nego estetičkom određenju. Merkovićev stih razapet je između brige i nevolje, na što Žigmanov zorno upućuje. Pjesnik se pita o svom bivstvovanju, a nama su ovdje i nade rijetko i slabo rodile; nada ne može biti dopjevana u cijelosti. Stoga Merkovićev stih prepjevajmo kao „Možda su ljepše nevolje“ jer stih nema onaj nukleus lepezastog značenja, ali je zreliji budući da nevolja ovdje ne ide uz *možda*. Žigmanov iz jednoga stiha može napisati čitav filozofski traktat o bivstvovanju – fenomen nadanja naznačuje i otvara pitanje o smislu bivstvovanja.

Posebni dio ovoga teksta, s podnaslovom „Traganje u osami za odbljescima vječnosti Lazara Merkovića“ prikazuje njegovu knjigu *Osame*, a potom slijedi prikaz zbirke pjesama Marka Vukova *Ja buntovnik s razlogom* s podnaslovom „Tjeskobe praznine i žed za osmišljenjem Marka Vukova“. Žigmanov potom predstavlja „Liriku intimnog registra sebstva

Mirka Kopunovića“ u zbirci *U iskrama nade* kojeg valja komparirati sa stihom Lazara Merkovića „Možda su ljepša nadanja“. Jer iskra je tek sjenka nade, trenutak koji traje, sijevne, i ostaje briga. Na kraju članka je četvrti prikaz „Veličanstvena raskoš životnoga minimalizma Ante Vukova“ kroz raščlambu zbirke *Vrati vrijeme : cjelovita pjesmarica*. Ovako odabrani naslovi, poredani u jednu ravninu, govore ili ukazuju da se iz konteksta određuje cjelina.

U drugom podpoglavlju objavljen je studija „Vremenovanje prostora u pjesništvu – dva primjera kod bačkih Bunjevaca“. Žigmanov recipira vrijeme u pjesništvu, te ga elaborira kroz dvije zbirke pjesama pisanih na „novotočkovskoj ikavici kod bačkih Bunjevaca s konca XX. stoljeća“. Riječ je o zbirkama *Rič Fali* Vojislava Sekelja i *Avaške godine* Milovana Mikovića. Analizirajući pjesme u prošlosti kroz „jezik koji ne postoji“, što ne ograničava estetski učinak njihovih pjesmotvora, te kroz njih određuje bitnu povijesnu referencu, koja upućuje na prostornost u sadašnjosti. Sintagma „vremenovanje prostora u pjesništvu“ upućuje da vrijeme i prostor ne postoje odvojeno; riječju „vremenovanje“ autor poeziju dovodi na razinu teorije relativiteta u kontekstu fizike, pokazujući da je vrijeme u poeziji četvrta dimenzija. Naime, tom riječju vremenovanje briše se slovo „i“ pa umjesto prostor i vrijeme, imamo prostorvrijeme, kao četvrtu dimenziju našega postojanja. Time se prostorvrijeme javlja kao horizont smisla našeg egzistiranja.

U sljedećem prikazu „Toponimski minimalizam i lokalitet bića u *Pripovikama* Balinta Vujkova“, iščitavajući zbirku kratkih narodnih pripovjedaka *Pripovitke* Balinta Vujkova (biblioteka „Žig“, Subotica, 1998.), Žigmanov ukazuje ovdje na prostorno mjesto kazivača i značaj toponima. Toponimi se navode po mjestu kazivanja pripovijetke, a slijede mjesta koja se nalaze u okolici Subotice. Zanimljivo je da se Subotica, kao odrednica u pri-

povijetkama, javlja kao „varoš“: salašar *nikada nije išao u Suboticu već u varoš*. Nižu se toponimi: Đurđin, Bikovo, Tavan-kut, Mala Bosna, Bajmak, Bajski Vinogradi, Bikićevo, Čikerija, Gornji Sveti Ivan, Šupljak, Aljmaš, Čavolj, Kačmar, Ljutovo, Verušić, Vuković kraj, Zapadni Vinogradi, Žednik. To su mjesta u kojima je Vujkov prikupljao i slušao pripovijetke. Zabilježena su i mjesta s brojnim mikrotoponimima: Ker, Bajnat, Vučidol, Senta... Iz navedenih toponima može se zaključiti socijalna struktura ondašnjeg življa.

Inspirativan je tekst „Problemi i narav utemeljenja morala u bunjevačkim narodnim poslovicama i izrekama“. Žigmanov analizira poslovice i izreke u narodnim pripovijetkama, dane kroz iskustvo naroda, naslanjajući se pritom na Bibliju, nalazeći tamo njihovu genezu, te ističe one koje se odnose na problematiku morala i etike. U poglavlju „Idea Boga – temelj moraliteta“ nalazimo poslovicu „Bog dao Bog uzeo“ koja, iako je ograničenje, čovjeku daje slobodu. Jer, Bogu je imanentno davati i oduzimati, ovdje Bog nije samo svemoguć i već milostiv.

Za kraj, odnosno zaključak, početak izrekom, sentencom: „Tko hoće na more, mora se razumjeti u morske čvorove“, a to prijenosno znači ovdje: tko želi temeljitije istraživati knjiški život bunjevačkih Hrvata, mora početi od ove knjige. Ona je pravi brevijar i pouzdani cestokaz, o čemu zorno govori i naslov knjige *Izazovi...* Knjiga je visoko profesionalno uređena i opremljena. U navedenoj korištenoj literaturi su 73 jedinice, u knjizi su i bibliografske bilješke o tekstovima. Kazalo imena ima oko 350 autora. Fusnota je imanentni dio knjige, a ima ih 366 (!), slovima tristo šezdeset i šest! Trud i znoj autorov su izazov za daljnje istraživanje. Treba za to imati snage, volje, upornosti, znanja i još ponešto. Recenzije su pisali prof. dr. sc. Vinko Brešić, redoviti profesor u trajnom zvanju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, te prof. dr. sc. Helena Sablić Tomić, dekanica Umjetničke akademije u Osijeku, Osijek.

Slobodno možemo zaključiti da je ovo jedna od do sada najbolje opremljenih i znanstveno opskrbljenih knjiga. Tomislav Žigmanov ovom je knjigom trajno zadužio ne samo hrvatsku zajednicu, već obogatio kulturu na širem prostoru. Izazovi neka i druge izazivaju!

Vojislav Sekelj

Mirko Kopunović

LJESTVE ZA PANONSKO NEBO

HAD, Subotica, 2012., str. 113

Samim naslovom svoje četvrte zbirke pjesama *Ljestve za panonsko nebo – Impresije i refleksije svakodnevlja*, ali ovoga puta izrečene u prozi, Mirko Kopunović oslikava ono što duboko u sebi čuti, utopljenost i vezanost za prostor na kojemu je rođen, za ljude među kojima živi, a kojima se skupa divi i o kojima promišlja. Nakon tri ranije objavljene zbirke pjesama *U iskrama nade* (2007.), *Pod slapovima sna* (2008.) i *Nad raspuklinom čutnje* (2010.), Kopunović nastavlja ondje gdje je stao, donoseći osamdeset i šest pjesama u prozi podijeljenih u tri tematske cjeline: „Iskrzani kraljici duše“, „Monolozi u (bes)konačnosti“ i „Brazde Sage o Bunjevcima“ (nadahnuti djelom Tomislava Žigmanova *Prid svitom – Saga o svitu koji nestaje*). Na taj način Kopunović nastavlja kontinuitet izražen u književnosti vojvođanskih Hrvata među kojima svakako dominira upravo pjesništvo. Sama je knjiga likovno opremljena slikama i grafikama koje su nastale na Likovnoj koloniji „Juraj Julije Klovic“ u Selcu 2012. godine, a sadrži još i inspirativne pogovore Tomislava Žigmanova i Snežane Ilić.

Ukoliko pak pjesništvo promatramo kao književnu vrstu u kojoj se s malo riječi treba izreći mnoštvo misli, ponekad

riječima teško izrecivih, onda se moramo složiti da Kopunović odlično vlada i formom i sadržajem koji se od ove književne vrste zahtijeva, nižući jedan za drugim stihove u prozi. Redajući skladne, kratke i jezgrovite rečenice jednu za drugom, Kopunović tvori određeni ritam, ne dođuše tipičan za formu vezanog odnosno slobodnoga stiha, ali u estetskom smislu opravdan, s eksplicite nenaznačenim, ali prijeko potrebnim stankama u formi proste rečenice od jedne riječi (glagol, pridjev) da bi se naglasila misaona cjelina. Stoga njegove riječi djeluju uvjerljivo, a samo uvjerljiva poezija i proza mogu doprijeti do recipijenta koji od nje zahtijeva ništa drugo do otkrivanje onoga što sam, čak ni u tišinu, ne smije izgovoriti naglas.

U svojim zapisima, Kopunović gotovo nestvarno riječima uspijeva zabilježiti trenutak, vječno zarobljen sjećanjima mnogih. A kako i sam kaže „Riječi se moraju nekome reći. Netko ih mora čuti. Netko saslušati. Netko tko će ih razumjeti. Riječi tek onda riječima postaju” („Riječi se moraju reći”, str. 57).

Kopunović nedvojbeno poziva na promišljanje, ne samo sadašnjega trenutka, već onoga što bi nam budućnost i suvremeni način života mogli oduzeti – da nađemo vremena zastati i diviti se ljepotama koje nas okružuju, zemlji na kojoj smo rođeni i trenucima koji omeđeni vremenom postaju samo uspomene: „Gdje je čovjek? Da zabilježi vremena treptaj. Tren vječnosti. Sad se samo može vidjeti. Samo sad. Zapamtiti. Zauvijek” („U bunilu boja”, str. 14). U svojim stihovima autor, svjestan stvarnosti oko sebe, upozorava na pošast suvremenoga načina života kada kaže: „U sreći sve prestaje, jer se sve i svega ima, jer smo dosegli puninu žudnje. Nemamo se za što boriti, što htjeti, željeti, za što se zauzeti” („Čovjekov put”, str. 53). Ne libeći se na neposredni način progovoriti o borbama i strahovima s kojima su se tijekom 90-ih godina ovdašnji Hrvati morali suočiti, Kopunović se divi njihov-

oj ustrajnosti, pjevajući o njihovu strpljenju, prečesto i mirenju ali ne i pukom prihvaćanju „sudbine”; naviknutih više na iščekivanje nego na očekivanje. Stoga je gotovo nemoguće ne primijetiti Kopunovićevu ljubav prema bačkoj ravnici i prostranstvu, prirodnim ljepotama, o ranama koje nose i s kojima žive njegovi ljudi nizine.

Za Kopunovića su riječi kao slikarsko platno po kojemu namjesto boja niže pjesničke slike. Mnoštvom slika u riječima, dočarava nam ljepotu panonskih rijeka, ravnice i ljudi, bez kojih ona ne bi bila to što jest – mjesto susreta čovjeka s čovjekom i prirode s čovjekom. Bez obzira na to što su mu zapisi prožeti neskrivenom sjetom, trpljenjem, unutarnjim borbama i žalom za onim što oko njega polako nestaje (salaši, običaji...), te često depresivnim koloritom, Kopunović svojim stihovima upućuje čitatelju poruku nade kada kaže: „I čekaš, jer svaka se magla, pred svjetlom, pred toplinom podigne. Uvijek. Ne zaboravi” („Magle”). To je ujedno i poruka njegove novoobjavljene zbirke pjesama u prozi, a na što upućuje i njen naslov: *Ljestve za panonsko nebo*, odnosno za čovjeku imanentnu čežnju za susretom s nedokučivim i nedodirljivim visinama, a ne tek pukim prihvaćanjem ovozemaljskih granica i mirenjem s onim što nam zemaljski život nosi.

Željka Zelić

Stjepan Bartoš

KUĆA KOJA PLOVI,

NIU „Hrvatska riječ”, Subotica, 2011., str. 86

Kuća koja plovi, kompilacija kratke narativne proze – kratkih priča, njih 31, podijeljenih u četiri tematske cjeline – druga je Bartoševa zbirka tiskana u izdanju NIU „Hrvatska riječ” iz Subotice 2011. godine,

nakon prvijenca *Upoznavanja*. Naslovi poglavlja („Uporišta“, „Trenutak“, „Žena“ i „Drugi pogled“) ne samo da strukturno određuju cijelu zbirku, nego u velikoj mjeri predodređuju čitateljski obzor priča koje su se našle u pojedinoj cjelini. No, neki put nije najjasnije iz kojega je razloga pojedina priča našla svoje mjesto u određenom poglavlju. Npr. priča „Dunja ili neko drugo voće“ prije odgovara cjelini „Žena“, a vrlo kratka (i prilično uspjela) „Slike lady Winter“ možda bi se bolje uklopila u cjelinu naslovljenu „Drugi pogled“, u kojoj se autor donekle bavi problemom ljudske percepcije.

Ipak, maknemo li se od strukture na plan sadržaja, prvi je čitateljski dojam kako je riječ o prozi u kojoj likovi priča reflektiraju običnoga čovjeka, nas same, simplificirajući ljudske osjete kao što su poniženje („Vjernost“), usamljenost („Novo sidro“), nesigurnost („Maskirana žena“) i sl. Gotovo sve Bartoševe priče teže jednostavnosti, uglavnom se fokusirajući na kakav neobičan događaj, gotovo bez naznaka dramatičke strukture, što i jest jedna od glavnih odrednica ovoga proznog žanra. Propitujući fenomene ljubavi, svakodnevice, muško-ženskih odnosa i identiteta u suvremenom društvu, u ovoj književnoj formi, autor, stilski prilično neujednačenim zapisima, ocrtava sliku vremena gledanu očima pripovjedačkoga sveznajućeg *ja*, donoseći koloplet fantastičnih, mračnih, (samo)ironičnih, erotičnih i drugih različitih slika kojima je cilj opservacija života.

Važno je napomenuti da zbirka priča nije ni stilski koherentna, te ćemo se čitajući priče „Rezultat kruga“ i „Usnulo selo“ kretati onkraj svijeta fantastične proze, koja nije dominantna u ovoj zbirci te priče ovog tipa, iako s jakim poantom i književno-estetski prilično uspješne, ipak djeluju kao da su trebale tek popuniti zbirku o kojoj je riječ. Slično je i na nekolicini mjesta u zbirci u kojima autor ponegdje čak prelazi u žanr kratkih eseja, poput otrgnutoga pripovjedačkog

glasa, te kratka pripovijetka postaje kakav komentar praveći još jedanput rez u žanrovskom smislu. Ovdje mislim prije svega na priče kao što su „Smisao života“ ili „Ljepota rezanog cvijeća ili Ljepota ponavljanja“.

Stjepan Bartoš, kao autor, definitivno posjeduje moć kreativne narativne imaginacije, što je svakako poticaj za daljnje njegovo pisanje, no krajnji zaključak jest kako je lakše odrediti što ova knjiga nije, nego što ona jest. Ipak, napomenut ću što ona jest – brzo čitljivo i lako razumljivo štivo, te literarni mozaik u kojemu svaki fragment nosi poruku, što se urušava na planu cjeline. Ukoliko bih morao dati kakvu ocjenu, za literarnu izvedbu bila bi čista četvorka, no za izvedbu u smislu strukture zbirke tek prolazna dvojka.

Vladan Čutura

Neven Ušumović

RAJSKE PTICE

Profil, Zagreb, 2012., str. 121

Kaže mi jedan moj književni prijatelj da troje po njegovu mišljenju trenutačno ponajboljih hrvatskih pisaca živi u Istri: nisam ga, da izbjegnem moguće neugodne konfrontacije, pitao na kojih to troje misli, no siguran sam da bi jedan od njih svakako trebao biti Neven Ušumović, ovom posljednjom svojom knjigom zaslužujući, po mom mišljenju, i atribut jednog od ponajboljih istarskih pisaca.

Prethodna Ušumovićeva knjiga, zbirka priča *Makovo zrno* (2009.), bila je neka vrst oproštaja sa subotičkim i vojvođanskim rodnim zavičajem, ali i s jednim životnim dobom, s vremenom prijelomnih promjena u kome su promijenjeni ljudi činili štošta što je vrednije zaborava nego praštanja. Ova je zbirka,

Rajske ptice, konačni Ušumovićev književni ulazak u svoj novi zavičaj, Istru, kao temu, kao podneblje i kao motiv, iako i u ovoj zbirci ima i starog zavičaja, ali rekonstruiranog na sasvim drugačiji način, s drukčijim fabularnim ciljevima nego u prethodnoj knjizi.

Zemljopis, porijeklo, identitet, granica s razlozima i mogućnostima njezina prelaska, prošlost sa smjelošću ili neusudivanjem njena prizivanja i podsjećanja, bitne su odrednice za mnogošta što se u ovoj knjizi događa s likovima, no nad svim se motivacijama njihova djelovanja natkriljuje njihova dob, ili dobna razlika kao presudni dramaturški čimbenik, ili naprosto kao pojačivač drugih razlika koje stvaraju napetost među likovima (nacionalnost, jezik, obrazovanost, socijalna pripadnost, svjetonazor). Na trenutke se čini da je generacijski identitet nositelj različitosti, „drugačijosti“ među likovima, no, dođe li do bliskog kontakta, pruži li se prilika za približe razjašnjavanje, pogledi se proširuju, starost postaje samo izgovor, zaštitna aura, za razlike koje su mnogo dublje, najčešće kulturnološke, čak štoviše – i subkulturne.

U osam priča, zapravo novela, Ušumović majstorski gradi odnose između likova, usmjerava njihove sudbine, gradi njihova sazrijevanja od patnji i žudnji, dovodi ih u opasnost i zatim ih spašava suludo hrabrim raspletima, ostavlja njihove po svim pojavnostima izjalovljene nade da vise o tankim nitima veza s prijašnjim životima i iz njih odavno iščezlim ljudima. Usprkos grotesknosti mnogih detalja i epizoda, unatoč poetike odvratnosti koja maskira duševna stanja raspoloženja likova i naznačuje moguće nepovoljne tijekove daljih zbivanja, u osnovi ovih priča ipak je potka romantike, nostalgije, nade, dobre vjere, izglednog spasa i ljudske dobrote. Mnogim kontrastima koji pri-tajenije ili otvorenije izviru u mnogim trenucima ove zbirke naznačeni su baš takvi, optimistični i humanistički zak-

ljučci, iako se doimaju protuslovno, kao nekakve tamne kapi vedrine.

I još nešto. Nije, čini mi se, slučajno u većini priča pažnja čitatelja skrenuta na dob protagonista, na više načina, jer naime čak i kad oni, u manjem broju priča, nisu stari, vremenska linija njihova sazrijevanja zahvaća bitne promjene koje se nekome dogode i kroz mnogo duži život. Čini mi se da je bit u fokusiranju. U eliminiranju nebitnog i nevažnog, u pročišćavanju životnih prioriteta, u koncentraciji životne energije na sve manji broj i opseg ciljeva kako je dob vremešnija. Možemo to čitati i iz aspekta biološke opravdanosti i neminovnosti, ali možemo, iz takvih portreta Ušumovićevih likova, iščitati i savjet da je bolje fokusirati se što ranije. Na bilo što: na ljubav, ljepotu, umjetnost, vino, zdravlje, preživljavanje, doista na bilo što, ali uz proces svjesnog eliminiranja nebitnog, suvišnog, opterećujućeg. Taj proces ćemo mi, čitatelji, preći lakše nego likovi iz ovih priča, jer nama ne stoje na putu, kao njima, nepovjerenje okoline, huligani, policija, birokracija, bolesti, tajne službe, investitori u golf-terene, čak i zombiji.

Davor Šišović

Ruža Silađev

ŠOKICA PRIPOVIDA

NIU „Hrvatska riječ“, Subotica, 2011., str. 232

Ruža Silađev piše kratku prozu. Crtice su to inspirirane životom na selu, pamćenjem običaja, vjerovanja i praznovjere, u formi suvremenom čitatelju vrlo bliskoj. Kako je započela u svojoj prvoj knjizi *Divani iz Sonte* (2007.), tako čini i u svojevrsnom nastavku u knjizi *Šokica pripovida*, u kojoj je vidljiva želja autorice za očuvanjem narodnih običaja rodne joj Sonte. Budući da je prva knjiga doživjela drugo izdanje, znak je to da kratka priča,

temeljena na narodnoj baštini, ima svoje čitatelje, napose u kraju o kojem se piše.

Podsjetimo se kako je priča, pripovijedanje, staro koliko i sam govor, čiji se utjecaj jasno vidi u kratkoj formi predstavljenoj u knjizi, što nas upućuje na usmenu narodnu književnost. Često se dobiva dojam da je autorica i sama bila dionicom, možda još u svom djetinjstvu, različitih okupljanja na kojima se pričalo ili je netko u njenoj obitelji prenio na nju ljubav prema priči. Formalno, njezine se priče mogu promatrati kao pripovijetke, crtice, anegdote, bajke i narodne priče. Njih je u ovoj knjizi 69, te odmah spomenimo i moguću urednički propust glede samoga uređenja, grafičkog odvajanja i redoslijeda naslova, kako unutar knjige, tako i u kazalu.

Naime, čitatelj tek iz vrlo kvalitetnog i studioznog pogovora dr. sc. Sanje Vulić saznaje kako je na početku knjige etnografski zapis o „kraljicama“ (zapisan prema kazivačici), a na kraju knjige uvršteno je i devet zapisanih narodnih priča, koje ipak izlaze iz početne koncepcije spisateljice, započete u prvoj knjizi. Da je urednik „poslušao“ recenzenticu, knjiga bi imala tri dijela, u prvom bi bili etnografski zapisi po autoričinu sjećanju, u drugom bi se našle kratke crtice iz života ljudi i šaljive priče, dok bi treći imao narodnu prozu zapisanu prema kazivanju pučkih pripovjedača. Dakako, ovo ne umanjuje vrijednost objavljenoga, ono itekako korespondira s tematskim okvirom o kojem je vrijedno detaljnije progovoriti. (Ovdje ćemo zanemariti grafički definiranu seriju crnih korica s ilustracijom na naslovnici.)

Kratka proza Ruže Silađev tematski „pokriva“ vrlo široku tradicijsku baštinu sončanskih Šokaca: ona je vezana uz običaje i tradiciju prigodom različitih blagdana, uz vjerovanja i praznovjerja, ali nosi pečat suvremenoga doživljaja, često uz komparaciju nekoć – danas. Autorica piše vrlo tečno, lagano, ritam priči daju živi dijalozi koji se mogu čuti u narodu, a ne zaboravlja zapisati poneku

narodnu poslovicu i detalje vezane uz narodnu odjeću. Suvremenoga čitatelja će zasigurno privući upravo nabrojani elementi, koji često sadrže edukacijsku notu, a vrijedi istaknuti i česte anegdotalne elemente.

Autorica itekako zna ispričati i dobro upakirati određenu temu u priču koja posebnu vrijednost dobiva u jeziku, odnosno dijalektu, kojim se priča još više približava čitatelju. Dijalekt i kratka priča Ruže Silađev su nerazdvojni, kao što je etnografsko blago temeljno polazište gotovo svake priče. Upravo je u tome najveća vrijednost pisanja ove autorice koja čuva šokački dijalekt, baštinu i identitetsku ordnesticu sončanskih Šokaca, Hrvata prostorno odvojenih od matične domovine.

Novost u ovoj knjizi svakako su skupljene i zapisane priče od pučkih kazivača koje, nakon najvećeg našeg sakupljača i obrađivača narodne književne baštine Balinta Vujkova, danas jedva netko kazuje, a kamoli sluša i bilježi. Pohvalno je što je autorica zapisala, osim imena i prezimena, i nadimke kazivača, ali je šteta što, po uzoru na velikog Vujkova, nije dodala godinu rođenja i zanimanje. Dodatak na kraju knjige pokazuje, pak, autoričinu strpljivost, posvećenost i ljubav prema tradiciji, jer je skupila i zapisala oko 400 obiteljskih nadimaka u Sonti, što je pravo onomastičko blago (str. 194-200). Dodamo li tome i rječnik na 22 stranice (201-222), u kojem se tumače šokačke riječi i izrazi, jasno je zašto ovu knjigu trebamo preporučiti najširem sloju čitatelja.

Katarina Čeliković

Helena Sablić Tomić

UVOD U HRVATSKU KRATKU PRIČU

Leykam International, Zagreb, 2012., str. 248

O kratkoj se priči unutar hrvatske književnosti relativno malo pisalo. To je posljedica, čini se, njezina, u povijesnom smislu, ne duga trajanja, te boravku u sjeni „starijega“ i prestižnijeg proznoga „brata“ – romana, naime, ali i novele, te književne sestre – pjesništva, o kojima je daleko više napisano. Također, daleko je manje antologija, panorama i izbora kratkih priča, od kojih treba istaknuti prije svega *Antologiju hrvatske kratke priče* Miroslava Šicela iz 2001. te *Goli grad* Krešimira Bagića iz 2003., koja donosi antologijski izbor iz hrvatske kratke priče s konca XX. stoljeća.

Izuzmu li se napisi rasuti po časopisima i nekoliko zbornika, valja istaknuti da do pojave ove knjige Helene Sablić Tomić nije bilo monografske publikacije o kratkoj priči u hrvatskoj književnosti, inače od 1980-ih godina veoma popularnom književnom (pod)žanru, s bogatom produkcijom. Drugim riječima, iz književnoteorijskih i književnopovijesnih rakursa ona jest bila elaborirana, pisane su vrsne studije i članci, no izostajala su cjelovitija i obuhvatnija tematiziranja kratke priče u povijesti hrvatske književnosti. U tom smislu, pothvat se sveučilišne profesorice iz Osijeka Helene Sablić Tomić s ovim propedeutičkim djelom može smatrati i pionirskim – u njemu je ona i više nego uspješno iznijela sve najvažnije sastavnice teorijskih naracija o kratkoj priči kao književnoj (pod)vrsti te prikazala u glavnim crtama i njezinu povijest u hrvatskoj književnosti, uz posebno isticanje njezinih značajki u suvremenoj književnosti.

Kako autorica priznaje u uvodnim napomenama, ova knjiga o kratkoj priči u hrvatskoj književnosti „ima namjeru

osigurati jednostavnije praćenje promjena koje su se zbivale u njezinoj funkciji i strukturi od razdoblja realizma do suvremenosti“ (str. 7), dok joj je cilj određen kao „upoznavanje narativnih obilježja i poetičkih tendencija kratke priče“ (str. 9). U takvim se odredbama, dakako, sažima temeljna svrha svakoga propedeutičkoga štiva, a nakon detaljnoga iščitavanja knjige, svatko će morati priznati da je tako definirana namjera i takav postavljeni cilj u potpunosti i ostvaren – profesorica Sablić Tomić na akribičan način suvereno vodi čitatelja kroz tekst, upoznavajući ga s problemima književnoteorijskih određenja kratke priče kao žanra pa do njezina konkretna užljebljenja u hrvatsku književnost i njezinu povijest, uz isticanje njezinih glavnih autorskih toposa. Napominjemo da je bogati sadržaj knjige iznesen u formi predavanja, što ih je profesorica držala studentima, što sam tekst onda čini prijemčivijim, budući da se komunikacija s čitateljem čini neposrednijom te, kako i sama priznaje, otvorenijom.

Knjiga je podijeljena u pet, obimom nejednakih, cjelina, koje su poređane logičkim slijedom – od teorijskoga i općeg pa do povijesnih usadržanja i konkretnoga. Uvodno predavanje sadržajem referira na teoriju kratke priče: „formalno i sadržajno zgusnute-kondenzirane proze“ (str. 11-46), a najviše prostora posvećeno je pitanju njezine odredbe kao vrste književnoga teksta, te razlikovnoga mjesta što ga kratka priča zauzima u odnosu na druge književne žanrove. Sablić Tomić pri tomu smatra da se „kratka priča opire čvrstoj definiciji“ (str. 17), što je, naime, zaključak koji se nameće nakon čitanja brojnih tekstova, kako hrvatskih (Kolar, Šicel, Nemec, Pavličić, Bagić...), tako i svjetskih teoretičara književnosti (Ferguson, Howe, Jolles, Barthes...). No, ukazujući na značajke njezine forme i opsega, zatim strukture i, na koncu, stila, o kratkoj se priči, drži Sablić Tomić, ipak može iskazati sljedeća odredba: to je otvoren „prozni iskaz, koji

zapisom o fragmentu iz svakodnevnice upućuje na stanje unutar tog fragmenta, otvarajući pritom formalnu i stilsku ekonomičnost s ciljem postizanja jedinstvenog dojma" kod čitatelja (str. 31). Kada je, pak, riječ o kategorizaciji kratke priče u književnoj klasifikaciji, autorica će joj odreći samostalnost kao književne vrste, već će je odrediti kao podvrstu novele, što analitički i komparativno prikazuje u tablici na stranici 44.

Drugo je predavanje posvećeno povijesti hrvatske kratke priče i najdulje je po obimu (str. 47-131). Povijesno promatrano, ona se javlja sredinom XIX. stoljeća, kao potreba „za stilski čistom, brzom i provokativnom reakcijom“ spram promjenljive društvene zbilje – preciznije rečeno, društveni događaji i procesi jednostavno su nametali književne odgovore „iz dana u dan, u dnevnoj tiskovini“, što je činjeno preko kratke priče, koji su vid komentara na „društvene, političke, kulturne promjene i previranja“ (str. 50). Naravno, topos tih reakcija su tadašnji književni listovi i časopisi (*Vienac*, *Hrvatska vila*, *Slavonac*, *Dragoljub*...), a prvi autori najpoznatija književna imena (Josip Eugen Tomić, Janko Jurković, Mirko Bogović, August Šenoa...). Kratka priča u hrvatskoj književnosti, promatrano u povijesnim mijenama, ima različite značajke, kao uostalom i druge književne vrste, u ovisnosti o književnim razdobljima – u rasponu od romantizma, preko realizma i moderne pa do danas, do postmoderne, o čemu sve Sablić Tomić iscrpno piše i na najizvršnijim primjerima kratkopričača obrazlaže. Cijelo ovo poglavlje, zapravo, jest sažeta i jezgrovito ispričana povijest kratke priče u hrvatskoj književnosti putem prikaza glavnih procesa motivskih i formalnih dinamika te temeljnih narativnih tendencija, uz ukaze na kratkopričačke opuse hrvatskih književnika. Ističemo da se autorica posebno bavi i kratkom pričom u kontekstu ženskog pisma, što ovome djelu onda daje i dodatnu vrijednost.

Treće poglavlje, naslovljeno „Kratka kratka priča“ (str. 133-154), u cijelos-ti je

posvećeno razdoblju 80-ih i 90-ih godina XX. stoljeća i generaciji suvremenih hrvatskih književnika koji će se okupljati i djelovati oko, tada kulturnog, zagrebačkog časopisa *Quorum* – riječ je o autorima koji su i danas poznata imena hrvatske književne scene – Julijana Matanović, Edo Popović, Delimir Rešicki, Stanislav Habjan... Četvrto poglavlje vraća nas, pak, u teorijsku ravan naracije – u njemu Sablić Tomić propituje i daje vrhunske odgovore na tematski sustav kratke priče (str. 155-174), i to u rasponu od realizma pa do postmoderne, a na primjerima hrvatskih književnika. I ovoga puta iza autorice se krije jako, jako dobro obaviještena osoba.

Na koncu, posljednje, peto poglavlje, „Autor, pripovjedač, lik“ (str. 175-205), posvećeno je, u užem smislu, izvanknjiževnoj tematici – samom autoru kratke priče i njegovim izvantekstualnim funkcijama, što su kao temu iznijeli filozofi postmoderne, prije svega Foucault i Genette. S ovom tematikom neposredno je povezano i pitanje likova u kratkim pričama, budući da je lik „važna kategorija u radnji“ (str. 179). Analitika koju autorica provodi usmjerena je na primjere ženskih likova iz povijesti kratke priče u hrvatskoj književnosti.

Još ćemo istaknuti da informativnu korisnost i daljnju uporabljivost ove knjige uvećavaju i dodaci – inače nužni za svaku knjigu uvoda – „Izbor iz lektire“ (str. 207-212) i „Literatura“ (str. 213-221) te da ima odlična kazala – i osobnih imena i pojmova. Na taj način ovaj uvod u hrvatsku kratku priču Helene Sablić Tomić pruža odličnu osnovu za daljnja proučavanja kratke priče u hrvatskoj književnosti i omogućuje lakše sluzenje.

Tomislav Žigmanov

Lajčo Perušić

IZA LICA

Artreser, Zagreb, 2011., str. 91

Najnoviju zbirku pjesama *Iza lica* Lajče Perušića⁴ čini pet cjelina: „Iza lica žedan“, „Iza lica brazde“, „Vukovarska rapsodija“, „Iza lica dnevice“ i „Licem u lice križa“, a ilustracije su djela Ivana Balaževića i Krunoslava Kadovića, koji je i autor naslovnice. Pisana je na fonu tradicionalnoga pjesništva. U pjesmotvorstvu autor, naime, polazi od pojedinačnoga ka općem, za razliku od modernista gdje je postupak obrnut: ide se od općega ka pojedinačnomu, ali se usput pojedinačno izgubi u apstrakcijama i nategnutim pojmovnim slikama, često bez nekog smisla i značenja, pod izlikom da svaka riječ ima neko konkretno značenje, te u sučeljavanju sklopova riječi, jednih pored drugih, koji najčešće ne znače ništa. Stoga je u takvome pjesništvu onda poneki put teško ili nemoguće naći neko smisljeno značenje, pa čitatelj zna ostati upitan: čemu onda takvo pisanje.

Perušić, pak, postupa suprotno. Njegovi pjesmotvori, rekli smo, polaze od pojedinačnoga, ostvaruju konkretnost, ili na nju upućuju. Pri tomu, pjesnik vješto izbjegava zamku privatnosti i osobnosti; istodobno, on ne teži za onostranim u poeziji kako bi čitatelja zaštitio od neodređenosti, a stih okitio nerazumljivošću.

Perušić piše poeziju koja traga za smislom, ali ne onoga postojećeg ili nepostojećeg, već za smislom prolaznosti. Tako će stihom u pjesmi „Osjećam sve male duše“ ispjevati:

⁴ Rođen je u Subotici 9. listopada 1945. godine. Diplomirao je na Pedagoškoj akademiji u Zagrebu. Od mladosti piše i objavljuje pjesme, a u novije vrijeme i prozu. Godine 1994. u Zagrebu mu je objelodanjena zbirka pjesama *Brazde na licu*. Živi u Zagrebu kao umirovljenik, djeluje u Društvu vojvođanskih i podunavskih Hrvata te u Udruzi za potporu bačkim Hrvatima.

„Više ne želim svoj nestanak u Tebi, hoću Tvoj postanak u sebi!“.

To znači da pjesnik hoće svoj postanak u sada, u prolaznosti, u riječi, hoće prolaznost – u nevolji brige. Perušićeve su pjesme pjesme dojmova, dojmovne slikovitosti, a svoju puninu nužno iskazuju egzistencijalnom koloritošću. Kroz slike pjesnik potvrđuje svoju osobitost; slike se mogu „dohvatiti“, okom uloviti, okusiti; sinkretizija je na djelu. Za razliku od slika, metafore su najčešće ravne, pa se ključ može naći ispod rama slike; razlog tomu je što su metafore „nove“ – nemaju jače uporište u dalekom, u prošlosti. Ključne riječi su: sam, ljubav, koraci, more, rijeka, zemlja i lica.

Samoća, ali ne i usamljenost, temeljni je motiv knjige. Ona je bit slomljenoga, prepolovljenog puta, puta ka pocijepanome nebu, s latentnom „porukom“: usprkos svemu, poezija će ostati među zvijezdama. Da, možda će poezija biti pobjednik među zvijezdama, ali se kroz prizmu poezije Perušić pita gdje je čovjek, tu, sada i ovdje, te koja je nova svijest potrebna da pobjeda poezije ne označi ujedno i njen poraz. S obzirom da se čovječanstvo opasno nagnulo kroz prozor u vlak u koji brzo juri u prazno, u nigdje, ili...?

Može se reći da je Perušićeva poezija misaona, ako hoćete i s filozofskom potkom, ali ona nije njima zagušena. Slikovitost opredmetimo nekim stihovima: „hvatam dan da u njemu zastanem / a kad ga uhvatim / u nj mi se nastani sjena“; „u kutu svijeta pjevam sebe / da se podignem sam“; „ona mi bora čelo, puca usne“; „kome su naše suze utrti put / do srca?“; „samo Mjesec kraljevski zijeva“; „mlad se mjesec prolio do moje sjene“; „na zemlji sreću tko / bez glave je i uma“. Slike poetizirane, lijepe su kao svježina poslije sparnoga dana.

Nekoliko metafora, po meni uspješne, slobodnim asocijativnim ozračjem, njihovog konkretnog značenja također donosim: „Svoj ja i vesla sve je

što imam"; „prste izbušene hladnoćom nosim"; „nasmijan mač u dugom bljesku / srodan je ženi"; „na kraju godina / ruke su nam Muzej žuljeva"; „vjetar mi donosi poderani hod"; „oblaci vezu / crne ruka-vice"; „u uzdahu za zrakom Sunca, / pod krošnjom prokleta drveta"; „Obale moga srca“.

Jasno i metafore su slikovite, konačno slike, metafore i ritam krvotok su svake poezije. Razliku između slike i metafore osjeti svaki revnosni čitatelj ponaosob, kao što i ritam daje pjesmi posebni obol. No, kod svakog drugoga čitanja, ti se odnosi mijenjaju.

Analizirajmo dvije pjesme:

Napor istine

*Poričem svu udobnost
ako je bez napora.
Poričem sreću,
poričem ljubav,
poričem vjeru,
sve poričem
ako nema napora.*

Ako je čovjek egzistencijalna briga, da bi ona imala ljudsku vrijednost, napor je nužan, poruka je ove pjesme. Ima u njoj pozitivnoga bunta, ali ne i očaja pjesnika. Pjesnik je svjestan: i običnom bakru potreban je napor kako bi se probudio kao truba.

Druga je pjesma:

Tu gdje sam sada

*Tu, gdje sam sada,
bila je potrebna ljubav.
Ljubav da se rodi
Mir da se rodi
bila je potrebna ljubav
Ljubav da se rodi
bio je potreban nemir.
Snovi da se rode
bila si potrebna ti.*

Prva je asocijacija na Antigону: zbog ljubavi a ne... rođena. Nalazim da

je Perušić dobro poradio na pjesmi, a s pjesmom „Lice“ dobivena je jedna cjelina. Jedan biblijski značaj. Pjesma „Lice“, naime, počinje stihovima: „Ti. Ja / Život. Tijelo. Ljubav“, a završava stihovima „Vrijeme. Vječnost / Lice. / Križ. / Tajna“. Smatram da ovako ispjevane pjesme daju puninu, biblijsku puninu življenja. U opoziciji Ja-Ti, nazire se neko mi, sudar Neba i Zemlje.

Tajna je, dakle, otkrivena, ali tajna je samo moja i ne mogu je otkriti Vama. Potrebno je putovanje a ne put, put je označen, ali tajna je u samom putovanju. Svaki ulazak u poeziju je putovanje, a u istu pjesmu se ne može dva puta ući. To je početak tajne, koju svatko u čitanju poezije treba iskusiti do svojega kraja...

Vojislav Sekelj

Ante Jakšić

DUŠE ZEMLJE

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata i NIU „Hrvatska riječ“, Subotica, 2012., str. 87

Ante Jakšić, pjesnik, pripovjedač, romanopisac, novelist, rođen 22. travnja 1912. godine u Beregu, a preminuo 30. studenoga 1987. godine u Zagrebu, bio je jedan, uz Aleksu Kokića, književnika osobite vjerske usmjerenosti i nadahnuća. Premda je u ovdašnjih Hrvata u odnosu na Kokića rjeđe spominjan, o 100. obljetnici njegova rođenja, a u Godini hrvatskih velikana, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata i NIU „Hrvatska riječ“, s obzirom na gore spomenutu činjenicu njegove marginaliziranosti, odvažili su se približiti ga i učiniti njegove pjesme dostupnijima javnosti tiskanjem knjige pod naslovom *Duše zemlje*.

Knjiga predstavlja izbor iz Jakšićeve poezije po odabiru prof. Marine Balažev, koja u predgovoru knjige i ističe da je Ante Jakšić „od većine čitalačke publike pomalo zaboravljen“. Stoga

ova mala, ali vrijedna knjižica svjedoči o tomu da je Jakšić „pjesnik koji je svoju temeljnu inspiraciju crpio u osluškivanju smisla ljudskog postojanja situiranog u kršćanskoj slici svijeta uz snažne biljege supripadne simbolike“, kako to mudro zaključuje prof. Balažev u predgovoru knjige.

Podijeljena u dvije cjeline, knjiga nedvojbeno svjedoči o pjesnikovoj navezanosti na zavičaj, jer ma koliko njegovo određenje kao kršćanskoga poetičara bilo dominantno, ne možemo ne primijetiti da se u njegovim pjesmama ono nebesko spaja sa zemaljskim, bilo da je u pitanju njegov zavičaj ili pak ljudi. Upravo stoga prvi dio knjige donosi izbor iz njegove poezije pod zajedničkim naslovom „Brazde i sjećanje“ u kojemu se nalaze trideset i dvije pjesme čiji sami naslovi eksplicitno dočaravaju pjesnikovo divljenje i meditiranje nad ljepotama zavičaja iz kojega je potekao – njegove rodne Bačke. „Oranje“, „Zemlja je majka onih što se muče“, „Seljakova molitva u rano jutro“, „Kad su žitom polja pozlaćena“, „Crkva na brijegu“, „Oblaci u modrim visinama“, „Kad večer prohoda ispod sela“, „Seljak prisluškuje pjesmu zemlje“, samo su neki od naslova pjesama iz prvoga ciklusa koji pjevaju o ljepotama stvorenoga, ali isto tako i o mukama s kojima se susreće čovjek koji se nad zemljom prigiba, pretvarajući znoj svojega čela u kruh svagdanji.

„I živeć s dušom zemlje što ih rodi, / i s plodom njenim mir što nebo kadi, / kroz patnje kroče k nebu i slobodi, / vječito smjeli i vječito mladi! / I kao sunce što gori vrh raži, / kroz žile sopte rodnih rijeka vode, / a dižuć čelo iznad smutnje laži, / umiru ondje gdje se i rode!“ („Zemlja je majka onih što se muče“, str. 13), stih je jedne od pjesama iz ovoga ciklusa kojim bismo mogli protumačiti pjesnikovo razumijevanje trudbenoga čovjekova rada koji se na zemlji rađa, od koje živi i na kojoj na koncu umire i kojoj se opet vraća. Ipak, ne smijemo zabora-

viti da pjesnik u isto vrijeme pjeva o ljudima koji su, iako savinuti nad zemljom, pogledom usmjereni prema nebu, što je pjesnikovo duboko uvjerenje i životno usmjerenje.

U drugom dijelu izbora naslovljenom „Zavičaj, to su ljudi“, priređivačica donosi dvadeset i dvije Jakšićeve pjesme koje, s neskrivenom sjetom, pjevaju o njemu dragim ljudima: majci, ocu, baki, djedu, o Šokici i dr. Kako ističe prof. Balažev u predgovoru, „pozadina pjesama prikaz je tipične slike života ravničarskog sela prve polovice XX. stoljeća i nedvojive su od same biti postojanja u njemu. Baka kod koje je jeo toplu lepinju, djed koji oruči osluškuje srce zemlje, teški očevi poslovi i dugovi, život u brizi i molitvu koji živi, majka i puno, puno seljačkoga rada, a u daljini svega toga crnica koja znači život, sunce na klasovima žita, kiša... i, dakako, nepresušna vjera u Boga. Dio je identiteta gotovo svakoga od suzavičajnika mu.“ Stoga iščitavajući Jakšićeve pjesme zaključujemo da su one na neki način same po sebi osobit izričaj odnosno molitva živopisnim pjesničkim slikama izražena i upućena Bogu za sve stvoreno, za sam život, za zavičaj i ljude za koje je vezan duhom.

Na kraju, ali ne manje važno, hvala je vrijedan na kraju knjige objavljen Jakšićev kraći životopis, čime je na neki način zaokružena slika o ovom „zaboravljenom“ pjesniku. Iskreno se nadam da će ova knjiga biti dobar povod da se Jakšićeva poezija u budućnosti pride sa stajališta kritičkoga iščitavanja i tumačenja njegove poezije, koja je nedvojbeno obogatila književno-stvaralački opus ovdašnjih Hrvata, ali i možebitne usporedne analize s drugim pjesnicima, njegovim suvremenicima, izrazito kršćanske orijentacije.

Željka Zelić

LIRA NAIVA 2011. : IZABRANE PJESME

(izabrala i uredila Katarina Čeliković):
*Katolički institut za kulturu, povijest i
duhovnost „Ivan Antunović“ Subotica i
Hrvatska čitaonica Subotica, Subotica,
2011., str. 150*

U izdanju Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“ iz Subotice i Hrvatske čitaonice Subotica početkom lipnja 2011. godine iz tiska je izašla knjiga poezije odabranih pjesama *Lira naiva 2011.*, nastala kao rezultat IX. pokrajinskih susreta pučkih pjesnika „Lira naiva“ koji je te godine održan u Novom Sadu 18. lipnja.

Tiskanju knjige prethodio je javni poziv koji su uputili Hrvatska čitaonica Subotica i Bunjevačko-šokačka knjižnica „Ivan Kujundžić“ pri Katoličkom institutu za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“ iz Subotice. Svi zainteresirani pjesnici mogli su poslati tri do pet svojih pjesama koje su trebale biti pisane standardnim hrvatskim jezikom ili ikavicom (bunjevačkom ili šokačkom). Odabir pjesama obavila je, kao i u prethodnih osam knjiga, organizatorica susreta Katarina Čeliković.

Na javni poziv odazvala su se 52 pjesnika, a svakom pjesniku su u knjizi objavljene po dvije pjesme, što je u ovoj devetoj po redu knjizi ukupno 104. U odnosu na prethodne godine, ovo je sada već standardni broj pjesnika i objavljenih pjesama. Prve, 2003. godine započeto je skromno s 15 pjesnika kojima su objavljene po tri pjesme, što je bilo ukupno 45, da bi se već sljedeće 2004. godine broj pjesnika povećao na 26, zatim 2005. godine 32 pjesnika, 2006. godine 42 pjesnika i tako ih je svake godine bilo više sve do 2010. godine kada je u zbirci obuhvaćen najveći broj pjesnika, njih 58 s ukupno 116 objavljenih pjesama. Pjesnici su zastupljeni iz cijele Vojvodine (Sombor, Senta, Monoštor, Bođani, Lemeš, Novi Sad, Srijemska Mitrovica,

Zrenjanin, Plavna, Mala Bosna, Tavankut, Subotica), ima pjesnika i iz Zemuna i Novog Beograda ali i iz Republike Hrvatske.

Tematski pjesnici pišu o različitim, najčešće tradicionalnim temama, primjerice o salašima, običajima, žetvi, prolaznosti, zimi, majci i dr., dosta pjesama govori o hrvatskom narodu, jeziku, opstojnosti... Obavezne su i pjesme koje govore o ljubavi, u svakom pogledu, odnosno u raznim njenim vidovima, ali ima i duhovnog sadržaja, pjesama posvećenih Spasitelju te Ivanu Pavlu II., ocu Gerardu Tomi Stantiću, svetoj Tereziji, svetom Josipu, prvoj pričesti, Uskrsu, molitvi i sl. Pisane u vezanom ili slobodnom stihu, s ili bez rime, kraće ili duže dokazuju raznolikost u svakom pogledu. Međutim i pored te raznolikosti (tematikom, načinom izvedbe, ostvarenim dosegima...) zbirka se, u cjelini promatrano, može smatrati uspjelom.

Zbirka odabranih pjesama *Lira naiva 2011.* je tiskana u istoj tiraži kao i sve prethodne, u 500 primjeraka. Dizajn je jednostavan: svake godine dominira određena boja na koricama, te je ove maslinasto zelena. Na naslovnici je fotografija koja najbolje predstavlja mjesto koje je domaćin susreta, a 2011. godine na koricama je fotografija crkve Imena Marijina, poznate katedrale u Novom Sadu, s bordurom hrvatskog trobojnog pletera.

Zbirka, kao i prethodnih osam počinje stihom poznatog subotičkog pjesnika Jakova Kopilovića:

„Bunjevčice, / sestre ravnice, / vaše
pisme divne / već u srcu žive / kao pri-
pelice“.

Odmah potom slijedi zajednička fotografija sudionika prošlogodišnjih susreta pučkih pjesnika „Lira naiva 2010.“, održanog u Svetozaru Miletiću (Lemešu). Nakon toga su tiskane pjesme, po dvije od svakog autora poredane po abecednom redoslijedu. Na koncu knjige su kraći životopisi pjesnika, praćeni njihovim fotografijama, kao i pogovor dr. Andrije Kopilovića naslovljen

Ante Jakšić

SONETI

(izabrao i uredio Milovan Miković), *Društvo hrvatskih književnika*, 2012., str. 191

„Magnificat“. Na nešto više od tri stranice predsjedavajući Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“ iz Subotice govori o značaju susreta pučkih pjesnika te tiskanju knjige odabranih pjesama koji u njemu bude osjećaj zahvalnosti i ponosa. Jer, kako kaže, „Zahvalnost je vlastitost plemeni-tih ljudi koji znaju primijetiti da sjeme – makar skromno posijano – donosi rod.“ Također dodaje: „U tom obogaćivanju i tajnovitom jeziku, sve više se primjećuje da naši sudionici susreta pišu i standardnim hrvatskim jezikom i oživljuju onu našu dragu i lijepu ikavicu – materinsku rič. Nije to samo zato da se ne zaboravi, nego da se i poruči vremenu u kom živimo i tko smo i čiji smo. Zato je ovaj susret planiranje obogaćivanja naše baštine i oživljavanja, ne vremena koja su prošla, nego vrednota koje traju. Ta činjenica pobuđuje nadu. Pred nas stavlja i imperativ.“

Ovim riječima dr. Andrija Kopilović potvrđuje pravi značaj ove zbirke stihova ne ulazeći u analizu kvalitete umjetničkog pjesničkog izričaja, što svakako nije prioritet ove knjige. Pjesnici različiti po obrazovanju, godinama, interesiranjima, temama o kojima pišu i mjestu stanovanja ipak su isti. Svatko od njih iz srca govori isto, svatko se trudi da tu stvarateljsku iskru koji nosi u sebi pretoči u stihove koje želi podariti drugima. Upravo zbog tog bogatstva stvaralaštva i duhovnosti našeg naroda je ova zbirka vrijedna, prepoznatljiva i potrebna. Ona nas zadužuje da ne dopustimo da se njeno tiskanje i susreti pučkih pjesnika prekinu.

Bernadica Ivanković

Djelo Soneti, Ante Jakšića, objavljeno u povodu stogodišnjice njegova rođenja, predstavlja izbor soneta podijeljenih u sedam cjelina u koje nas uvode tri sonetna vijenca („Mladosti zbogom“, „Pred tobom šutim, Gospodine“, „Večernje molitve“). Soneti su u cjeline razvrstani kronološki, a cjeline nose nazive zbirki u kojima su objavljeni. Za uvodne sonetne vijence nije naznačeno iz kojih su zbirki preuzeti. Sonet „Što da ti pišem“ objavljen u *Elegijama* iz 1954. i u zbirci *Pod pješčanim satom* iz 1975. ovdje se ponavlja.

Od oko 150 soneta koje je, kako nas obavještava pogovor, Jakšić napisao, ovdje ih je sedamdesetak te se kroz njih jasno mogu uočiti neke tematske i motivske konstante piščeva opusa (inspiracija prirodom, tjeskoba života itd.), kao i provodni motiv (uglavnom okretanje Bogu) kroz koje možemo iščitati autorovo viđenje osnovnih ontoloških kategorija: života (u patnji), pojedinca (osamaljenog), vjere (kojoj se utječe) i smrti (koja donosi spasenje).

Tradicionalan na planu izraza i pomalo predvidiv na planu sadržaja gdje ostaje unutar nekoliko bliskih pjesničkih domena, forma soneta ga samo katkad sputava ali ga svakako ne potiče na promjene na razini sadržaja, pa izostaju iznenađenja poput novih semantičkih punjenja, nepredvidivosti metafora itd. Ipak, moderni čitatelj može naći ponešto za sebe.

Pogovor Milovana Mikovića, koji u naslovu („O ostvarenosti vanjsko-unutarnje uzajamnosti u sonetima Ante Jakšića“) obećava uvid u ostvarenost vanjsko-unutarnje uzajamnosti u Jakšićevim sonetima, ne uspijeva taj uvid i dati te

povremeno isklizne u već prevladan pozitivistički pristup tekstu te donosi učitavanja utemeljena u kontekstu autorova života. Tako npr. objašnjavajući pjesmu „O, Bože, evo nagine se večer“ autor pogovora kaže kako se pokraj pjesnikove tjeskobe prepoznaje „karakteristična vedro-gorka šokačka osjećajnost tkana od mnogih gladi i kobnih sitosti“ (str. 171.), dok u stihovima apsolutno izostaju konstrukcije i reprezentacije bilo kakvih kolektivnih identiteta. Inače, prvi dio pogovora donosi kratak osvrt na nastanak sonetne forme i vrste soneta.

Soneti možda neće naići na širok krug čitatelja, no ipak su značajni materijalni trag i svojevrsno priznanje pjesniku kojemu je to za života uglavnom bilo uskraćeno. Također će biti dijelom korpusa književnog stvaralaštva Hrvata u Vojvodini.

Marina Balažev

**KNJIŽEVNO-UMJETNIČKI
DOKUMENTARIJ**
(siječanj – svibanj 2013.)

SIJEČANJ, 2013.

6.

Na svetkovinu Bogojavljenja u crkvi svetog Jurja mučenika u Petrovardinu održan je tradicionalni, trinaesti po redu koncert božićnih pjesama i običaja u Srijemu. U programu je sudjelovalo oko 200 sudionika iz Srijemskih Karlovaca, Surčina, Rume, Beočina, Golubinaca i Petrovaradina.

13.

„Dani biskupa Ivana Antunovića“ i „Godina hrvatskih velikana u Vojvodini 2013.“ započeli su svetom misom za Ivana Antunovića u katedrali-bazilici sv. Terezije u Subotici.

15.

U organizaciji Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“ na XXI. „Razgovorima“ održanim u vjeronaučnoj dvorani župe sv. Roka u Subotici predavanje na temu „Je li vjera nužna za opstanak i napredak naroda? (poruka vjere biskupa Ivana Antunovića)“ održao je mons. mr. Andrija Anišić.

16.

U Gradskoj knjižnici u Subotici Pučka kasina 1878. priredila je tribinu „Razgovori“ na kojoj je predstavljen mjesečnik *Glasnik Pučke kasine 1878*, a tema tribine bila je stota obljetnica rođenja svećenika i pjesnika Alekse Kokića, te moguće osnivanje Hrvatskog školskog centra u Subotici.

25.

U Galeriji Radio Marije u Subotici otvorena je izložba fotografija „Rim očima hodočasnika – Hodočašća povjerenja na zemlji“, nastalih na Taizejskom hodočašću mladih u Rim.

28.

U Monoštoru je priređena književna večer pod nazivom „Tajanstvenosti trag Stipana Bešlina“. Prije književne večeri položeno je cvijeće na Bešlinov grob, a u crkvi sv. Petra i Pavla služena je misa za pokojnog pjesnika.

28.

U organizaciji Hrvatske matice iseljenika i Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata u prostorijama Hrvatske matice iseljenika u Zagrebu otvorena je izložba plakata, knjiga, logotipa, rješenja vizualnih identiteta i izložbenih postavki grafičkog dizajnera i vanjskog suradnika ZKVH-a Darka Vukovića pod nazivom „Plakati-neplakati“.

31.

U povodu obilježavanja 100. obljetnice od rođenja Ivana Tikvickog Pudara u Zavodu za kulturu vojvođanskih Hrvata otvorena je izložba akvarela i crteža ovog subotičkog likovnog umjetnika. Postav je priredila povjesničarka umjetnosti Ljubica Vuković Dulić. Prije otvorenja položeno je cvijeće na grob umjetnika u Bajskom groblju, a sveta misa služena je u subotičkoj katedrali.

31.

Književna večer Anice Pinterović priređena je u prostorijama župne kuće u Šidu. Ona je 2011. godine, uoči proslave jubileja 200 godina od izgradnje crkve sv. Ivana Nepomuka u Gibarcu, objavila knjigu *Da Gibarac živi*.

Redatelj Branko Ištvančić snima novi film

Snimanje novog dugometražnog igranog filma redatelja Branka Ištvančića „Most na kraju svijeta“ započelo je u siječnju u okolici Slunja, a trajalo je šest tjedana. Film je urađen po scenariju književnika Josipa Mlakića u produkciji Artizana filma iz Zagreba.

Izašao novi dvobroj

Klasja naših ravni

Novi svezak časopisa za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni* (dvobroj 9-10 za 2012.) izašao je u siječnju. Najvećim je dijelom posvećen „Danima Balinta Vujkova“ 2012. u Subotici.

Novi broj *Gupčeve lipe*

Iz tiska je koncem siječnja izašla *Gupčeva lipa* za 2012. godinu, godišnjak Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva „Matija Gubec“ iz Tavankuta.

VELJAČA, 2013.

1.

Na predstavljanju narodno-crkvenog kalendara *Subotička Danica* za 2013. u Hrvatskom domu u Somboru o kalendaru je govorio glavni urednik mons. Stjepan Beretić.

1.

Prigodnom svečanošću na Otvorenom sveučilištu u Subotici obilježeno je deset godina od izlaska prvog broja *Hrvatske riječi*, jedinog tjednika na hrvatskom jeziku u Republici Srbiji.

3.

Legenda tamburaške glazbe Zvonko Bogdan nastupio je u dvorani Lisinski u Zagrebu uz pratnju Velikog tamburaškog orkestra Radiotelevizije Novi Sad, a nastupili su i plesači iz Subotice i Tavankuta.

11.

Hrvatska čitaonica iz Subotice održala je VII. „Književno prelo“ u velikoj dvorani HKC „Bunjevačko kolo“ u Subotici. U bogatom dramskom, poetskom i glazbenom programu kao gosti nastupili su članovi dramske sekcije KPZH „Šokadija“ iz Sonte s predstavom „Dovedeni, zatečeni i naši“ autora Ivana Andrašića.

11.

Na inicijativu Hrvatske čitaonice, u Subotici je sedam hrvatskih udruga kulture u Vojvodini potpisalo Sporazum o suradnji dramskih skupina hrvatskih udruga kulture u Vojvodini. Na dvogodišnji mandat za zastupnika i koordinatora Asocijacije izabran je Ivan Andrašić iz Sonte, a za zamjenika Zvonimir Lukač iz Sombora.

13.

Na čistu srijedu u crkvi sv. Jurja u Subotici moljen je „Bunjevački Put križa“ Tomislava Žigmanova na bunjevačkoj ikavici. Istodobno su izložene fotografije križeva krajputaša subotičkog kraja Augustina Jurige. Nakon pola stoljeća začuo se i drevni crkveni napjev kojeg je po sjećanju i pjevanju Đule Milodanović udane Kujundžić notirao prof. Vojislav Temunović, a koji je izveo zbor „Sveta Cecilija“ franjevačke crkve sv. Mihovila pod vodstvom s. Mirjam Pandžić.

17.

Članovi „Male scene“ Hrvatske čitaonice izveli su u Domu kulture u Lemešu obnovljenu i dorađenu predstavu „Tamburaški oproštaj“ redatelja i autora Marjana Kiša.

19.

U Hrvatskoj matici iseljenika u Zagrebu predstavljen je *Hrvatski iseljenički zbornik 2013*. U odjeljku „Kroatistički obzori“ objavljen je tekst Tomislava Žigmanova „Leksikografija vojvodanskih Hrvata“, kao i tekst dr. Sanje Vulić „Literarna ostavština Ante Jakšića“ objavljen u povodu stote obljetnice njegova rođenja. Istodobno, u Zborniku je objavljen i tekst iz oblasti medicinske patologije Ivana Damjanova, profesora patologije na američkom Sveučilištu Kansas koji je rodom iz Subotice.

22.-23.

„Mala scena“ Hrvatske čitaonice iz Subotice nastupila je na XIX. danima hr-

vatskoga pučkog teatra u Hercegovcu s predstavom „Tamburaški oproštaj“, autora teksta i redatelja Marjana Kiša.

23.

Novi roman hrvatske književnice Ivane Šojat-Kučić pod nazivom *Ničiji sinovi*, predstavljen je na književnoj večeri u Restoranu „Krupara“ u Bačkom Dušanovu.

25.

Roman Dražena Prčića *Tajna provincije* je predstavljen je učenicima subotičke Gimnazije „Svetozar Marković“.

27.

Ravnateljica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu Dunja Seiter-Šverko, uručila je donaciju od 101 knjige Zajednici Hrvata Zemuna – Knjižnici i čitaonici „Ilija Okrugić“.

28.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata i NIU „Hrvatska riječ“ predstavili su na XIX. međunarodnom Salonu knjiga u Novom Sadu knjige objavljene u „Godini hrvatskih velikana u Vojvodini 2012.“: Ante Evetovića *Miroljuba Vječnosti doba*, Ante Jakšića *Duše zemlje*, Balinta Vujkova *Što u oca to u dice i Prognanik iz svijeta svjetlosti: život i djelo Stanislava Prepreka*.

28.

Predstavljanje dvaju romana subotičkog pisca Dražena Prčića – *Wild Card* i *Come & Back* priredila je „Croatica“ u svojim prostorijama u Budimpešti.

Darko Vuković dobio specijalno priznanje za dizajn kalendara

Početak veljače u Studiju „M“ Radio Novog Sada održana je VII. izložba kalendara i novogodišnjih čestitki za 2013. godinu iz Srbije, Hrvatske i Slovenije. Specijalno priznanje dobio je dizajner Darko Vuković, autor likovnog rješenja kalendara hrvatskih institucija u Vojvodini, objavljenog u okviru programa „Godina hrvatskih velikana“.

Izašao novi dvobroj *Klasja naših ravni*

Novi svezak časopisa za književnost, umjetnost i znanost *Klasja naših ravni* (dvobroj 11-12 za 2012.) izašao je u veljači.

Matica za siječanj i veljaču

Sredinom veljače iz tiska je izašao zimski dvobroj *Matrice*, revije Hrvatske matice iseljenika, za mjesec siječanj i veljaču koji, između ostalog, donosi tekst posvećen susretu hrvatskog premijera Zorana Milanovića s predstavnicima ovdašnje hrvatske zajednice, te piše o izložbi dizajnerskih radova Darka Vukovića u HMI.

Nagrada za Melindu Šefčić

Melinda Šefčić iz Subotice, studentica prve godine doktorskog studija na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, nagrađena je na natječaju „Maskiraj se digitalno“ koji je objavilo poduzeće HSM informatika.

Prikaz *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* u novom broju *Vijenca*

U novom, 495. broju Književnog lista za umjetnost, kulturu i znanost *Vijenac* Matice hrvatske iz Zagreba objavljen je kritički prikaz *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* Mladena Klemenčića, leksikografskog savjetnika Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“ te glavnog urednika *Hrvatskog općeg leksikona*.

Televizijski redateljski prvijenac Lee Jevtić

U veljači je počelo emitiranje deset petnaestominutnih epizoda igrane serije *Trojka* mlade redateljice Lee Jevtić po scenariju Marka Lončara, člana HKUD „Vladimir Nazor“ iz Sombora. Televizijski prvijenac Lee Jevtić rađen je u produkciji RTV Sreće Sombor.

Nova knjiga: *Subotica koja nestaje*

U nakladi NIU „Hrvatska riječ“ posljednjeg tjedna veljače objavljena je knjiga arhitektice i publicistkinje Viktorije Aladžić *Subotica koja nestaje*. Riječ je o zbirci tekstova ranije objavljenih u tjedniku *Hrvatska riječ* u kojima se autorica bavi poviješću i vrednotama pedesetak kuća u Subotici koje su tekućim regulacijskim planovima predviđene za rušenje.

OŽUJAK, 2013.

1.

U Čitaonici Gradske knjižnice Subotica održana je XXV. gradska smotra recitatora „Pjesniče naroda mog“. U trima dobnim kategorijama natjecalo se 85 učenika, a na viši rang natjecanja, Zonsku smotru, upućeno je čak sedmero recitatora na hrvatskom jeziku.

2.

Članice slamarskog odjela HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta izlagale su na devetoj po redu manifestaciji „Srijemski kolač“ u Rumi.

2.-3.

U suorganizaciji KPZH „Šokadija“ iz Sonte i Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata održan je seminar za sve članove „Šokadijine“ dramske sekcije, te voditelje i redatelje dramskih skupina koje djeluju u okviru udruga kulture hrvatske nacionalne zajednice u Vojvodini. Seminar je vodio ravnatelj Festivala amaterskog kazališta Slavonski Brod Silvio Stilinović.

3.

Predsjednica udruge „Urbani Šokci“ iz Sombora Marija Šeremešić sudjelovala je u programu „Pasionska baština – Korizma među Hrvatima u Mađarskoj“, koji je održan u Pečuhu, govoreći o Josipu Pašiću, svećeniku i književniku.

4.

Nikolina Mojić, zadarska pjesnikinja i recitatorica je u suradnji sa Zavodom za kulturu vojvođanskih Hrvata i Gradskom knjižnicom iz Subotice priredila promociju svog prvog studijskog CD-a „Riječju ka nutрини“ uz recitalnu večer.

6.

Bunjevački Put križa autora Tomislava Žigmanova izveden je u crkvi Presveto-ga Trojstva u Maloj Bosni. Pjevači zbora „Sveta Cecilija“ iz franjevačke crkve pod ravnanjem časne sestre Mirjam Pandžić pjevali su obnovljeni stari napjev iz molitvenika Lajče Budanovića, koji je po sjećanju Đule Milodanović notirao Vojislav Temunović.

7.

U Omladinskom klubu „Skladište“ u Subotici predavanje pod nazivom „Dokolica“ održala je sveučilišna profesorica, književna kritičarka, autorica desetak knjiga i udžbenika iz Hrvatske Helena Sablić Tomić. Organizatori predavanja bili su Fondacija „Danilo Kiš“ iz Subotice i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.

7.

Na zonskoj smotri recitatora održanoj u Gradskoj knjižnici u Subotici čak šestero recitatora koji su poeziju kazivali na hrvatskom jeziku plasiralo se na Pokrajinsku smotru recitatora.

10.

U okviru programa „Bunjevački Put križa“, u prostorijama HKPD-a „Matija Gubec“ u Tavankutu održana je tribina i prezentacija učeničkog projekta pod nazivom „Tavankutski križovi“.

10.

Hrvatsko narodno kazalište iz Osijeka gostovalo je u Subotici predstavom „Cijena sreće“, koju autorski i redateljski potpisuje Emir Hadžihafizbegović.

11.

Dječji dramski odjel HBKUD-a „Lemeš“ izveo je pred općinskim selektorom Srđanom Aleksićem predstavu „Tko je smjestio vuku“ po tekstu Đurđa Gligorića, a u režiji Kristijana Kovača.

11.-17.

U Osnovnoj školi „Matija Gubec“ u Tavankutu i ove godine održana je kulturna manifestacija „Dani hrvatskoga jezika“. Između ostalog, održana je i glagoljička radionica, a prigodnim programom obilježen je i jubilej 100. obljetnice romana *Čudnovate zgođe šegrta Hlapića* koji je realizirala Gradska knjižnica Subotica.

12.

U organizaciji HKPD-a „Jelačić“ iz Petrovaradina upriličena je svečanost pod nazivom „Franjo Štefanović – Kralj dječje opere“ u povodu obilježavanja rođendana petrovaradinskog učitelja i skladatelja Franje Štefanovića.

13.

U okviru serije promocija u školama, subotički pisac Dražen Prčić je gostovao u OŠ „Jovan Jovanović Zmaj“ u Subotici.

16.

HKPU „Zora“ i Mjesni odbor DSHV-a Vajksa priredili su književnu večer pod nazivom „Na krilima pjesme i riječi“ u župnom uredu crkve sv. Jurja u Vajskoj.

16.

Nakon prošlogodišnjeg premijernog izvođenja, „Bunjevački Put križa“ autora Tomislava Žigmanova drugi put je izveden u crkvi sv. Roka u Subotici, u okviru devetnice sv. Josipu.

20.-27.

Likovno – slamarski odjel HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta i Galerija Prve kolonije naive u tehnici slame iz Tavankuta su u vestibulu Gradske kuće u Subotici organizirali Uskrsnu izložbu.

21.

U Galeriji „Dr. Vinko Perčić“ u Subotici otvorena je izložba „Ljubav prema subverziji“, čiji je autor istaknuti likovni kritičar i kustos iz Hrvatske Branko Franceschi.

21.

Na Općinskoj smotri dramskog stvaralaštva odraslih u Apatinu nastupila je dramska sekcija KPZH „Šokadija“ iz Sonte komedijom „Dovedeni, zatečeni i naši“ za koju je režiju i tekst napravio Ivan Andrašić.

22.

U prostorijama HKPD-a „Matija Gubec“ u Tavankutu otvorena je Uskrsna izložba na kojoj su već tradicionalno osim slamarki sudjelovali i učenici OŠ „Matija Gubec“ te pojedinci koji se bave izradom rukotvorina.

22.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata i NIU „Hrvatska riječ“ su u prostorijama Galerije „Dr. Vinko Perčić“ u Subotici priredili književnu večer pod nazivom „Mirisi vrbika Marka Dekića Bodoljaša“, u okviru koje je predstavljeno književno stvaralaštvo ovog pisca i pjesnika.

22.

U organizaciji dječje kuće „Sigurni početak“ i Zavičajne knjižnice iz Kačmara (Mađarska), članice slamarskog odjela HKPD-a „Matija Gubec“ iz Tavankuta vodile su u Kačmaru kreativnu radionicu na temu ukrašavanja uskrsnih jaja slamom.

22.

Knjiga poezije za djecu *Čudan ovaj svijet* bodanskog pjesnika Josipa Dumenčića Meštra predstavljena je učenicima u osnovnim školama „Aleksa Šantić“ u Vajskoj i „Ivo Lola Ribar“ u Plavni. Predstavljanje knjige organizirali su Hrvatska čitaonica (nakladnik), Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata te Hrvatsko nacionalno vijeće.

23.

Klub ljubitelja biljaka „Za sreću veću“ pri HKUD-u „Vladimir Nazor“ iz Sombora organiziralo je Uskrsnu izložbu s prikazom jela koja se spremaju u korizmi. Na izložbi su osim domaćina izlagale i druge udruge iz Sombora i okolice.

23.

HKUPD „Stanislav Preprek“ iz Novog Sada je u novosadskoj Osnovnoj školi „Laza Kostić“ odigralo predstavu „Nora danas“.

25.

U galeriji Otvorenog sveučilišta u Subotici HLU „Cro Art“ je priredila izložbu slika nastalih na drugom sazivu Umjetničke kolonije „Stipan Šabić 2012“ održanom tijekom mjeseca kolovoza prošle godine.

25.-27.

Osnovna škola „Matija Gubec“ iz Tavan-kuta sudjelovala je na X. međunarodnoj koloniji mladih održanoj u Osnovnoj školi „Ernestinovo“ u Ernestinovu.

25.-27.

Djelatnice Osnovne škole „Matija Gubec“ iz Tavankuta sudjelovale su na seminaru „Interkulturalno obrazovanje u školama“ održanom u Donjoj Stubici. Seminar je dio projekta „Kulturna i duhovna baština zavičaja“.

27.

Tomislav Žigmanov, autor teksta „Bunjevački Put križa“, osvojio je prvu nagradu za književno djelo na temu muke Kristove, koju svake treće godine skupa dodjeljuju Društvo hrvatskih književnika i Udruga Pasijska baština. Nagrada mu je uručena u prostorijama Društva hrvatskih književnika u Zagrebu, u okviru programa „Lirika Velikog petka“.

28.

Operna fantazija „Posljednji ljetni cvijet“ skladatelja, dirigenta i redatelja Zorana Juranića premijerno je izvedena na Dan Srp-

skog narodnog pozorišta u Novom Sadu, a potom u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, u okviru XXVII. muzičkog biennala. Jednočinka je rađena u koprodukciji Srpskog narodnog pozorišta i Muzičkog biennala Zagreb, libreto su napisali Zoran Juranić i Luko Paljetak, po čijem je dramskom predlošku i nastala operna priča.

31.

Pjevački zbor i tamburaški sastav KPZH „Šokadija“ iz Sonte, u slavu najvećeg kršćanskog blagdana, Uskrsa, priredio je u crkvi sv. Lovre tradicionalni uskrsni koncert.

O)

Slikari udruge „Cro Art“ u KTC-u

Svoj prvi radni dan u 2013. članovi HLU „Cro Art“ održali su slikajući u restoranu KTC-a u Subotici. Sudjelovalo je 10 slikara.

Vrijedna donacija „Školske knjige“ iz Zagreba

„Školska knjiga Zagreb“ darovala je novoformiranom hrvatskom odjelu Gradske knjižnice u Subotici 104 knjige iz svoje naklade namijenjene osnovnoškolskoj i predškolskoj dobi djece.

Uskrsna izložba slamarki u Subotici

Likovno-slamarski odjel HKPD „Matija Gubec“ i Galerija Prve kolonije naive u tehnici slame iz Tavankuta organizirali su uskrsnu izložbu u vestibulu Gradske kuće u Subotici. Prigodne rukotvorine izložila je nekolicina članova drugih udruga i pojedinci koji se bave sličnom djelatnošću.

Zbornik s okruglih stolova „Urbani Šokci“

U sunakladništvu Šokačke grane iz Osijeka i Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, sredinom ožujka iz tiska je izašao zbornik radova sa VI. međunarodnog okruglog stola Urbani Šokci „Marijanska svetišta Šokaca i Bunjevaca“ i sa VII. okrugloga stola „Urbani Šokci – Utemeljiteljski projekt udruge“.

Izašao prvi broj lista župe Šid

Početak ožujka izašao je prvi broj župnog i filijalnog lista župe Šid pod sloganom *Vratimo se Crkvi, jer crkva te treba*. List je uredio i pisao župnik vlč. Nikica Bošnjaković.

Novi broj *Klasja naših ravni*

Iz tiska je u ožujku izašao novi svezak časopisa za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni* (broj 1-2 za 2013.).

TRAVANJ, 2013.

2.

Na Međunarodni dan dječje knjige i 208. rođendan Hansa Christiana Andersena, svjetski slavnog danskog pisca bajki, završen je dvomjesečni kviz organiziran za učenike osnovnih škola s područja grada Subotice. Prvi puta kviz je obavljen *on line*. Izvlačenje nagrada Kviza za poticanje čitanja „Čitam i skitam“ obavljeno je u čitaonici Gradske knjižnice Subotica.

3.

Predavanje Viktorije Aladžić o urbanističkom razvoju Subotice pod naslovom „Subotica – ruža pustare“ i predstavljanje njezine knjige *Subotica koja nestaje*, objavljene u nakladi NIU „Hrvatska riječ“, održano je u Art kinu „Lifka“ u Subotici.

4.

Glumci „Male scene“ Hrvatske čitaonice izveli su predstavu „Tamburaški oproštaj“ na sceni Dječjeg kazališta u Subotici. Autor teksta i režije je Marjan Kiš.

4.

U prostorijama Zajednice protjeranih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata u Zagrebu predstavljena je knjiga Lazara Frančiškovića *Eseji*.

6.

Predstavnici triju institucija iz Tavankuta – HKPD-a „Matija Gubec“, OŠ „Matija Gubec“ te Galerije Prve kolonije naive u tehnicu slame boravili su u radnom posjetu u udruzi Projekt građanske demokratske inicijative (PGDI) iz Belog Manastira.

6.

Slikari HLU „Cro Art“ sudjelovali su na jednodnevnoj likovnoj koloniji u Segedinu gdje su im domaćini bili Hrvatska manjinska samouprava Segedina i Hrvatsko-mađarska kulturna udruga „András Dugonics“ iz Segedina.

7.

Glumci „Male scene“ Hrvatske čitaonice izveli su predstavu „Tamburaški oproštaj“ na sceni Dječjeg kazališta u Subotici, autora teksta i režije Marjana Kiša.

7.

U organizaciji Odbora HBK za mlade i Hrvatskoga katoličkog radija, u KD „Vat-roslav Lisinski“ u Zagrebu održan je XXXII. Uskrs fest na kojem je nastupio i VIS „Proroci“ iz Subotice.

8.

U čitaonici Gradske knjižnice Subotica predstavljena je knjiga Tomislava Žigmanova *Izazovi – sabiranja, sumjeravanja, tumačenja: studije i ogledi o knjiškim i književnim temama hrvatskoga istočnoga zagraničja*, zajednički nakladnički projekt institucija iz Mađarske, Hrvatske i Srbije – Znanstvenoga zavoda Hrvata u Mađarskoj iz Pečuha, Udruge Oksimoron iz Osijeka, te Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata iz Subotice.

8.-15.

U okviru smotre dramskog stvaralaštva amatera Vojvodine, zone srednjeg i sjevernog Banata i sjeverne Bačke, u Novom Bečeju, među osam odabranih nastupili su članovi dramskih sekcija KPZH „Šokadija“ iz Sente i HKUD „Vladimir Nazor“ iz Sombora.

10.

Zbirka pjesama Ljubice Kolarić Dumić *Vijenac od čekanja* predstavljena je u Društvu hrvatskih književnika u Zagrebu.

13.

Okrugno natjecanje iz hrvatskog jezika i jezične kulture održano je u Osnovnoj školi „Ivan Milutinović“ u Subotici.

13.

Na LIII. zonskoj smotri dječjeg kazališnog stvaralaštva održanoj u Crvenki nastupila je i dramska sekcija HBKUD-a „Lemeš“ predstavom Đurđa Gligorića „Tko je smjestio vuku“ u režiji Kristijana Kovača.

14.

Uskrсни koncert zbora „Sveta Cecilija“ i juniorskog sastava Subotičkog tamburaškog orkestra održan je u franjevačkoj crkvi u Subotici.

15.

Izložba slika članova Hrvatske likovne udruge „Cro Art“ otvorena je na Otvorenom sveučilištu u Subotici.

15.

Prijam u povodu pete obljetnice osnutka Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata upriličen je u prostorijama Zavoda. Tom prigodom kratko je predstavljen i najnoviji, 4. broj *Godišnjaka za znanstvenu istraživanja* Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, do sada najopsežniji.

16.

Subotički pisac Dražen Prčić gostovao je u srednjoj Kemijsko-tehnološkoj školi u Subotici, gdje je govorio o svojem prvom romanu *Moja klinka i ja* objavljenom prije 21 godinu.

17.

Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Hrvatski klub „August Šenoa“ i Ogranak Matice hrvatske u Pečuhu priredili su književnu tribinu u Hrvatskom klubu

„August Šenoa“ na kojoj su Tomislav Žigmanov, Katarina Čeliković i Bernadića Ivanković predstavili knjige objelodanjene tijekom 2012. godine u sklopu projekta „Godina hrvatskih velikana u Vojvodini“. To su: *Vječnosti doba* Ante Evetovića Miroljuba, *Duše zemlje* Ante Jakšića, *Što u oca to u dice* Balinta Vujkova i *Prognanik iz svijeta svjetlosti – Život i djelo Stanislava Prepreka*.

18.

Najnoviji roman subotičkog pisca Dražena Prčića *Dogovoreni brak* predstavljen je u kongresnoj dvorani Velike terase na Paliću.

19.

U sklopu projekta „Pričaonica“, u subotičkom Dječjem kazalištu premijerno je izvedena predstava koja osim na srpskom i mađarskom, ima i svoju verziju na hrvatskom jeziku. To je multimedijalna postavka klasične priče za djecu „Tri praščića“.

19.

U organizaciji HKPU „Zora“ i MO DSHV Vajska održana je književna večer pod nazivom „Na krilima pjesme i riječi“. U programu su sudjelovali Anita Đipanov, Željko Šeremešić, pjevačka skupina „Kraljice Bodroga“ iz Monoštora, pjevačka skupina „Zore“, Ivan Karan i Josip Dumendžić Meštar.

19.

U Hrvatskom domu u Somboru predstavljen je *Zbornik radova Srpsko-hrvatski odnosi s V. znanstvenog skupa* koja se održava u Golubiću Obrovačkom u Hrvatskoj.

19.-21.

U Sečnju je održana XLIV. pokrajinska smotra recitatora na kojoj je u svojim kategorijama nastupilo pet recitatora na hrvatskom jeziku od kojih je troje nagrađeno zlatnom diplomom, a Donna Karan je stekla pravo sudjelovanja na Republičkoj smotri u Valjevu.

20.

U organizaciji HKUPD-a „Stanislav Preprek“ iz Novog Sada, održana je tradicionalna književno-pjesnička manifestacija „Preprekovo proljeće 2013.“. Tom prigodom otvorena je izložba slika čiji su autori članovi udruge.

20.

Ravnatelj Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata Tomislav Žigmanov sudjelovao je na XI. jezikoslovno-pjesničkom skupu „Domaća rič“ koju je u Biogradu na moru organizirao Ogranak Matice hrvatske u Zadru. Žigmanov je u izlagao na temu „Suvremeno pjesništvo u bačkih Hrvata na bunjevačkoj ikavici – faktografska panorama i pjesničke strategije“ te čitao svoje pjesme i dijelove proznih tekstova na bunjevačkoj ikavici.

22.

Novinsko-izdavačka ustanova „Hrvatska riječ“ predstavila je svoju djelatnost u „Croatici“ u Budimpešti.

22.

U maloj galeriji KC „Laza Kostić“ u Somboru otvorena je izložba slika Stipana Kovača, slikara iz Sombora. Izloženo je dvadesetak radova u tehnici ulja na platnu, pejzaža, s motivima zime.

23.

Osnovna škola „Matija Gubec“ iz Tavan-kuta uspješno je realizirala prvi put raspisan Međunarodni natječaj „Bogatstvo različitosti“, za učenike osnovnih škola iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Mađarske. Završna priredba i dodjela nagrada održana je na Međunarodni dan knjige i autorskih prava u prostorijama škole u Tavankutu.

25.

U subotičkom Dječjem kazalištu, u okviru projekta „Pričaonica“, izvedena je još jedna predstava koja ima svoju inačicu u na hrvatskom jeziku – multimedijalna postavka klasične priče za djecu „Car žabac“.

26.

U organizaciji HBKUD „Lemeš“ iz Lemeša u tamošnjem Domu kulture održana je donatorska tamburaška večer na kojoj je nastupio Subotički tamburaški orkestar. Prikupljeni novac namijenjen je za završetak radova popravka kapele Gospe milosrđa na uzvišenju pored crkve u središtu sela.

26.-27.

„Šokačka grana“ iz Osijeka i UG „Urbani Šokci“ iz Sombora organizirali su u Osijeku i Somboru Međunarodni okrugli stol „Urbani Šokci 8 – Panonski kontekst šokačke i bunjevačke kulturne tradicije“. Na skupu su tijekom dva dana sudjelovala 24 izlagača iz Hrvatske, Mađarske i Vojvodine.

27.-28.

V. Dani A. G. Matoša i dr. Josipa Andrića održani su u Plavni, u organizaciji HKUPD-a „Matoš“ Plavna i logističku potporu Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata iz Subotice. U okviru programa u OŠ „Ivo Lola Ribar“ otvorena je izložba „Sjećanje na Julija Njikoša“, održana je svečana akademija, prigodna predavanja o Matošu i Andriću te služena sveta misa. Istodobno je na Beravi kod Bođana organizirana likovna kolonija za članove HLU „Cro Art“ iz Subotice

27.

U crkvi svetog Jurja u Vajskoj održan je susret dječjih župnih zborova „Zlatna harfa“.

28.

HKUD „Vladimir Nazor“ iz Sombora ugostio je književnicu Vesnu Krmpotić, pjesnike KLD „Rešetari“ iz Rešetara, Zajednicu Hrvata Beograda „Tin Ujević“ iz Beograda, te KUD „Drežnik“ iz Drežnika.

29.

Dva zbornika *Mirovne sveske – Paralelni vrtovi* Darije Žilić iz Zagreba i *U srcu Europe* Nadežde Radović iz Beograda,

predstavljeni su u Muzeju Vojvodine u Novom Sadu. O zbornicima je, osim autorica, govorila urednica Shura Dumanić, a moderator predstavljanja bio je Tomislav Žigmanov, ravnatelj Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata.

29.

Prigodom 100. obljetnice rođenja prvog subotičkog biskupa mons. Matije Zvekanovića, 50. obljetnice osnutka sjemeništa i klasične gimnazije „Paulinum“, te 40 godina djelovanja mješovitog katedralnog zbora „Albe Vidaković“, u subotičkoj katedrali-bazilici održan je uskršni koncert. Nastupili su katedralni zborovi „Albe Vidaković“, „Sveta Terezija“, sjemenišni dječjački zbor „Schola cantorum Paulinum“, komorni zbor Instituta „Ivan Antunović“, „Collegium musicum catholicum“, Dječji katedralni zbor „Zlatni klasovi“ te orguljaš mr. Kornelije Vizin.

29.

Glumci „Male scene“ Hrvatske čitaonice izveli su predstavu „Tamburaški oproštaj“ na sceni Dječjeg kazališta u Subotici. Autor teksta i režije je Marjan Kiš.

Izbor kratkih priča Hrvata iz Vojvodine u *Novoj Istri*

U dvobroju 1-2/2013. časopisa za književnost, kulturološke i društvene teme *Nova Istra*, što ga u Puli objavljuje Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, objavljen je i tematski blok posvećen kratkim pričama hrvatskih književnika iz Vojvodine što ga je sačinio profesor Vladan Čutura.

Izašao iz tiska zbornik radova *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*

Sredinom travnja iz tiska je izašao zbornik radova *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, koji skupa objavljuju Institut za migracije i narodnosti iz Zagreba i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata iz Subotice.

SVIBANJ, 2013.

3.-4.

Skupina umjetnika iz Hrvatske likovne udruge „Cro Art“ sudjelovala je na likovnoj koloniji u Vinkovcima, Mirkovcima i Nuštru u Hrvatskoj.

4.

Pod sloganom „Vjera je dar“, u Vukovaru je održan VIII. festival duhovne glazbe „Bonofest“, na kojem su osim sudionika iz raznih krajeva Hrvatske te Njemačke, sudjelovali i vjernici iz Vojvodine, VIS „Ritam vjere“ iz Subotice, a pri ZS „Ruah“ iz Đakova nastupila je i Subotičanka Ana-marija Skenderović.

4.-5.

Tamburaški orkestar Hrvatske glazbene udruge „Festival bunjevački pisama“ iz Subotice pod vodstvom prof. Mire Temunović gostovao je u Varaždinu i okoli, gdje je održao dva koncerta.

8.-10.

Dugometražni dokumentarni film „Od zrna do slike“ scenarista i redatelja Branka Ištvančića, prikazan je u službenom izboru programa dokumentarnog filma u okviru Fingal Film Festivala održanog u Dublinu u Irskoj.

10.

Vukovarsko - srijemska županija, zajednica kulturno – umjetničkih djelatnosti, organizirala je XXXII. sijelo pučkih pisaca Slavonije, Baranje i Srijema, koje je održano u Đeletovcima. U okviru manifestacije predstavljen je i zbornik pjesama u kojem je, između ostalih, zastupljena i poezija Marije Lovrić iz Novog Sada, te Kate i Antuna Kovača iz Sombora.

11.

HKUD „Vladimir Nazor“ iz Sombora bio je domaćin dijela programa XXXVI. međunarodnog festivala hrvatske tam-

buraške glazbe iz Osijeka. U Hrvatskom domu nastupilo je pet orkestara iz Hrvatske i Vojvodine s ukupno oko 160 tamburaša.

12.

U Zapolju kod Rešetara održani su III. susreti pučkih pjesnika, na kojem su sudjelovali i pjesnici iz Vojvodine.

12.-17.

Polaznici tambure osnovne Muzičke škole u Subotici osvojili su prve nagrade na II. međunarodnom glazbenom natjecanju „Fantast 2013.“, koje je održano u Bečeju. Najbolji učenici u svojim kategorijama bili su: Marko Kujundžić (1. razred), Matija Mamužić (2. razred), Magdalena Temunović (2. razred), i Matija Temunović (5. razred) u klasi profesora Mire Temunović i Vojislava Temunovića.

14.

U organizaciji Udruge „Electe“ i Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata u Velikoj vijećnici Gradske kuće u Subotici koncert je održao zagrebački kvartet saksofonista „Papandopulo“.

15.

U prostorijama Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata otvorena je izložba pod nazivom „Preko granice: hrvatski autori iz fonda Moderne galerije 'Likovni susret'“ Subotica.

16.-18.

Na prvim „Danima slovenske kulture u Novom Sadu“, u organizaciji Društva Slovenaca „Kredarica“ iz Novog Sada, predstavljena je knjiga *Vrijeme i ljudi – Slovenci u Novom Sadu (Čas in ljudje – Slovenci v Novem Sadu)* autorice Marije Lovrić.

17.

Udruga „Naša djeca“ organizirala je u Velikoj vijećnici Gradske kuće u Subotici priredbu pod nazivom „Hrvatska, bunjevačko – šokačka priča“ na kojoj je promovirana nastava na hrvatskom jeziku.

17.

Na XLV. republičkoj smotri recitatora „Pjesniče naroda mog“ održanoj u Valjevu nastupila je Donna Karan, recitatorica na hrvatskom jeziku.

17.

U Osnovnoj školi „Matko Vuković“ u Subotici održano je Republičko natjecanje iz hrvatskog jezika i jezične kulture na kojem se natjecalo sedam učenika iz sedmog i jedanaest učenika iz osmog razreda.

18.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata iz Subotice i Galerija Prve kolonije naive u tehnici slame iz Tavankuta sudjelovali su u programu jubilarne, X. Noći muzeja u Srbiji.

18.

U povodu 110. obljetnice postojanja rumskog HKPD „Matija Gubec“ u Velikoj dvorani Kulturnog centra u Rumi održan je koncert na kojem je nastupio Veliki tamburaški orkestar „Gupca“ sa svojim solistima.

19.

Manifestacija „Srijemci Srijemu“, velika zajednička priredba hrvatskih udruga kulture iz Srijema, održana je u kazalištu „Dobrica Milutinović“ u Srijemskoj Mitrovici. Sudjelovale su sve udruge kulture iz Srijema.

20.

U Europskom domu u Zagrebu predstavljena je najnovija, jedanaesta knjiga dr. sc. Vlatka Rukavine *Doživljaji i sjećanja iz svjetskih metropola – putopis kroz život*.

20.

U organizaciji Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, a u suradnji s Hrvatskim nacionalnim vijećem, u Subotici je održan seminar za nastavnike osnovnih i srednjih škola koji predaju u nastavi na hrvatskom jeziku.

20.

Na XX. međunarodnom festivalu kazališta za djecu u Subotici izvedena je predstava „Sedan kozlini i samo jedan bedni vuk“ Gradskog kazališta lutaka iz Rijeke u režiji Zorana Mužića. U vestibulu Gradske kuće otvorena je izložba plakata, fotografija i publikacija vezanih za Međunarodni festival kazališta lutaka (PIF) iz Zagreba.

23.

U organizaciji Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske te Agencije za odgoj i obrazovanje u Hrvatskom nacionalnom vijeću u Subotici održan je stručni seminar za učitelje hrvatske nastave u Crnoj Gori, Rumunjskoj, Slovačkoj Republici i Republici Srbiji.

23. 5. – 16. 6.

Kratki igrani film „Recikliranje“ redatelja Branka Ištvančića uvršten je u službenu selekciju filmskog festivala Short Shorts u Japanu. Film je nominiran u natjecateljski program „Save the Earth“ u koji je odabrano sedam kratkih filmova od prijavljenih 155 radova iz cijeloga svijeta.

24.

U Velikoj vijećnici Gradske kuće u Subotici predstavljen je zbornik *Croatian-Serbian Relations – Resolving Outstanding Issues: Srpsko-hrvatski odnosi – rešavanje otvorenih pitanja* koji sadrži radove s istoimenog, petog po redu, stručnog skupa održanog u Golubiću 2012. godine.

25.

U organizaciji Hrvatske čitaonice Subotica i Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“, u Subotici je održan XI. pokrajinski susret hrvatskih pučkih pjesnika „Lira naiva 2013.“. Cjelodnevni susret završen je Velikom književnom večeri u HKC „Bunjevačko kolo“, gdje su se publici predstavili pjesnici iz Vojvodine, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Tom prigodom predstav-

ljena je i nova knjiga izabranih stihova *Lira naiva 2013.* za koju je izbor sačinio Stjepan Blažetin, književnik iz Pečuha.

25. 5. – 3. 6.

U okviru međunarodnog programa „Krugovi“ LVIII. Sterijinog pozorja u Novom sadu odigrana je predstava „Unterstadt“ Hrvatskog narodnog kazališta iz Osijeka. Ova predstava, rađena po knjizi Ivane Šojat-Kuči, a u režiji Zlatka Svibena, najbolja je hrvatska predstava u 2012. godini prema ocjenama publike i struke. Nušićeva „Gospođa ministarka“ u izvedbi Satiričkog kazališta „Kerempuh“ iz Zagreba izvedena je 27. svibnja u Novom Sadu, a 28. u Subotici.

28.

Promocijom slikovnice *Naša Gradska kuća* Ružice Miković Žigmanov završen je jednogodišnji projekt vrtića „Marija Petković“ u Subotici posvećen tradiciji i običajima Hrvata Bunjevaca u našim krajevima.

31.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata priredio je predstavljanje zbornika *Hrvati u Vojvodini: Identitet(i), procesi i društvene aktivnosti* na Otvorenom sveučilištu u Subotici.

31.

Glumci „Male scene“ Hrvatske čitaonice izveli su predstavu „Tamburaški oproštaj“ autora Marjana Kiša u Domu kulture u Monoštoru.

Zabilježila:

Bernadica Ivanković

SURADNICI U OVOM BROJU

Ivana Andrić Penava
Marina Balažev
Silvestar Balić
Katarina Čeliković
Vladan Čutura
Anita Đipanov
Bernadica Ivanković
Damir Karakaš
Zoran Malkoč
Mila Markov-Španović
Nevena Mlinko
Tanja Mravak
Zoran Nakić
Joanna Rapacka
Delimir Rešicki
Blaženka Rudić
Olja Savičević Ivančević
Mirko Sebić
Vojislav Sekelj
Roman Simić Bodrožić
Davor Šišović
Neven Ušumović
Petar Vuković
Željka Zelić
Tomislav Žigmanov

ZAVOD ZA KULTURU VOJVOĐANSKIH HRVATA

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata je ustanova za znanstvena, stručna, razvojna i primijenjena istraživanja u području kulture, menadžmenta u kulturi i kulturne produkcije hrvatske nacionalne zajednice u AP Vojvodini.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata osnovan je Odlukom Skupštine AP Vojvodine od 1. ožujka 2008. godine i Odlukom Nacionalnog vijeća hrvatske nacionalne manjine od 29. ožujka 2008. godine.

Sjedište Zavoda je u Subotici, Ulica Harambašićeva 14.

Djelatnost Zavoda

Zavod se bavi sljedećim djelatnostima koje obuhvaćaju promidžbu, poticanje, čuvanje, razvijanje i organiziranje:

- kulture, znanosti i jezika hrvatske nacionalne zajednice u AP Vojvodini;
- multikulturalnosti i interkulturalnosti na području Vojvodine;
- suradnje s ustanovama i organizacijama u području kulture, znanosti i umjetnosti u Republici Srbiji;
- uspostavljanja veza i suradnje ustanova kulture, organizacija i pojedina u AP Vojvodini s međunarodnim ustanovama i organizacijama (Vijećem Europe, Europskom unijom, UNESCO-om, i dr.);
- promidžbe jednakosti između državnih, privatnih i građanskih inicijativa u području kulture, znanosti i umjetnosti;
- normative djelatnosti u području kulture, znanosti i umjetnosti i usklađivanje s europskim standardima;
- tržišne orijentacije radi poboljšanja uvjeta za rad i djelatnost kulturnih subjekata;
- amaterizma hrvatske nacionalne zajednice u AP Vojvodini;
- umjetničkog stvaralaštva mladih talenata;
- stručno usavršavanje i obrazovanje, organiziranjem seminara, radionica i kampova;
- razvijanje turizma u kulturi i
- informacijsko-dokumentacijske djelatnosti u području kulture, znanosti i umjetnosti.

Zavod obavlja djelatnost na temelju svojih programskih i planskih dokumenata, odluka i zaključaka donesenih od strane autoriziranih tijela, radnih tijela i odbora, forumskim i neposrednim radom i uključivanjem svih kompetentnih i zainteresiranih organizacija i ustanova, predstavnika republičkih, pokrajinskih i općinskih tijela i pojedinaca iz kulture, umjetnosti, znanosti, prosvjete i obrazovanja.

Ustrojstvo Zavoda

Zavod je ustanova u kojoj je rad organiziran po ustrojbenim jedinicama:

- Znanstveno-istraživačka jedinica,
- Informacijsko-dokumentacijska i komunikacijska jedinica,
- Jedinica za kulturno-umjetničke manifestacije, stručno usavršavanje i obrazovanje u kulturi, znanosti i umjetnosti hrvatske nacionalne zajednice u AP Vojvodini.

Jedinice Zavoda ostvaruju međusobnu suradnju u realizaciji svojih programa rada.

Zavod razvija **međunarodnu suradnju** u području znanosti, kulture i umjetnosti vojvođanskih Hrvata radi unapređivanja i razvijanja međunarodne kulturne suradnje hrvatske nacionalne zajednice.

Zavod ostvaruje suradnju u okviru izrade projekata u području kulture i umjetnosti s međunarodnim organizacijama.

**ZAVOD ZA KULTURU ■
VOJVOĐANSKIH HRVATA**

Adresa uredništva:

Nova riječ, časopis za književnost i umjetnost
Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata
Harambašićeva 14
24000 Subotica
Tel./fax: +381 (0)24/535-533
e-mail: ured@zkh.org.rs